
STUDIUM FÜZETEK 5.

A SZTE BTK TÖRTÉNÉSZ DIÁKKÖR KIADVÁNYA

FORRÁSKIADÁSI
SZABÁLYZATOK

[Erdélyi Magyar Adatbank]

STUDIUM FÜZETEK 5.

A SZTE BTK TÖRTÉNÉSZ DIÁKKÖR KIADVÁNYA

FORRÁSKIADÁSI SZABÁLYZATOK

JATEPress
Szeged 2000

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Sorozatszerkesztők:
BÁRDI NÁNDOR
PÁNDI LAJOS

Technikai munkatárs:
BOTÁR EMÖKE
MÜLLER LÁSZLÓ

A kiadvány megjelenését
a SZTE BTK Hallgatói Önkormányzata,
a SZTE BTK Történeti Intézet és
a TLA Közép-Európa Intézet támogatta.

© SZTE BTK Történész Diákkör, 2000

ISSN 1218-4799
ISBN 963 482 399 0

TARTALOM

<i>Benda Kálmán</i> : A magyar történeti forráskiadás múltja és mai helyzete	5
<i>Ember Győző</i> : A levéltári forrásközlés apparátusa	27
<i>Győrffy György</i> : Nemzetközi oklevélkiadási szabályzat	54
A Magyar Történelmi Társulat forráskiadási szabályzatai	73
A Magyar Tudományos Akadémia szabályai középkori latin források közlésére	
<i>Borsa Iván</i> : A középkori oklevelek regesztázása	78
A Magyar Történelmi Társulat forráskiadási szabályzatai	110
Részletes utasítás az újkori történeti források kiadására	
<i>Benda Kálmán</i> : A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607–1790 közti részének szerkesztési és forrásközlési szabályzata	127
<i>Koroknai Ákos – Lakos János</i> : A Magyar Minisztertanácsi jegyzőkönyvek sorozata 1867–1918 közötti részének szerkesztési és forrásközlési elvei	203

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

BENDA KÁLMÁN

A magyar történeti forráskiadás múltja és mai helyzete

Az írott emlékeknek mint a történetírás forrásainak tudatos feltárása, gyűjtése és közzététele Magyarországon a tudományos történeti iskola kibontakozásával egyidős. A középkori krónikások és a humanista történetírók is használtak levéltári iratokat, anyaggyűjtésük azonban nem volt rendszeres és nem törekedett teljességre. A források rendszeres felkutatása, gyűjtése, másolása nálunk – külföldi példák nyomán – az 1700-as években indult és a XVIII. század második felében terebélyesedik ki. A gyűjtés elindítói elsősorban a jezsuita történetírók, Hevenesi Gábor és Kaprinai István voltak, a század harmincas éveiben azután felzárkóznak a protestánsok, Bél Mátyás, Bod Péter, Wagner Károly, majd az erdélyi Benkő Sámuel. Érdeklődésük kezdetben szinte csak egyháztörténeti, gyűjtési körük azonban egyre tágul, s a század derekán már az általános magyar történet irányába mutat.

A nagy gyűjtés, másolás eredményeként (Hevenesi és Kaprinai gyűjtése egymaga 323 vastag folio kötetre terjed) az 1700-as évek második felében megindulhatott az anyag rendezése. Már Kaprinai hozzákezdett a források nyomtatásban való közreadásához, de vállalkozása elakadt. Az első forráskiadványok mégis elég korán, az 1730-as években megjelennek, így Bél Mátyás *Adparatus ad historiam Hungariae* c. gyűjteménye, melyet követnek az osztrák Johann Georg Schwandtner *Scriptores rerum Hungaricarum* c. kiadványa, majd a jezsuita Pray György ötkötetes műve, az *Annales regum Hungariae* és már halála után az *Epistolae procerum* három kötet.

A jezsuita iskola anyaggyűjtésének rendszeres közreadását Katona István végezte el. *Historia critica regum Hungariae* című, 1779

és 1817 között megjelent 42 kötetes munkája voltaképpen szövegekői magyarázatokkal kísért forráskiadvány, főleg oklevelek és hivatalos iratok gyűjteménye. Katona a magyar állam politikai és egyházi fejlődésére irányítja figyelmét, kortársa, a lőcsei Johann Christian Engel azonban négykötetes magyar történeti anyaggyűjtésében már adóösszeírásokat, számadásokat is közread. Rummy Károly György a XVI-XVII. századi udvari és végvári élet emlékeit gyűjti egybe, s Katona aulikus szemléletével szembefordulva, az erdélyi fejedelmek és a szabadságharcok történetét igyekszik megvilágítani a cenzúrától engedett lehetőségek közt. Ugyanakkor Kovachich Márton György a törvényeket, az országgyűlési emlékeket, a tárnoki szék működését megvilágító iratokat és a pénztörténeti vonatkozású okleveleket adja nagyobb számban találunk egy-egy intézmény, család vagy esemény történetére vonatkozó kisebb-nagyobb forrásközléseket. Színvonaluk és jellegük eltérő, de az vitathatatlan, hogy a XIX. század elején a forráskiadás immár a magyar történet egészére kiterjed.

A források rendszerezése, majd egyre nagyobb ütemű közreadása megérleli a forráskritikát is. Már Hevenesí figyelmeztette a gyűjtőket, hogy tegyenek különbséget fontos és nem fontos iratok közt. Bél és Schwandter az elbeszélő munkák íróinak életét, s ezen keresztül műveik forrásértékét is igyekeznek tisztázni megjegyzéseik nemegyszer a lényegre érintik. Praynál már az. oklevélkritika első nyomait is megtaláljuk: egyes adatok elfogadásában óvatosságra int, s rámutat bizonyos belső ellentmondásokra. Katona sem elégedett meg a fontosabb iratok szövegének kinyomtatásával: számos esetben fölvetette, sőt tisztázta forrásai megbízhatóságát és szavahihetőségét. A századfordulón megjelenő egyes kiadványok azután már következetesen alkalmazzák a forrásközlés kialakult gyakorlatát: az irat előtt rövid tartalmú kivonatot, regesztát adnak, a középkori szöveg dátumait a margón vagy jegyzetben feloldják, s magát a szöveget is kritikai jegyzetekkel kísérik, amelyben összevetik az eltérő másolatokat, kiigazítják a másoló hibáit.

A forrásokkal való foglalkozás egy sereg, korábban figyelemre sem méltatott kérdést vet föl. A hamis oklevelek felismeréséhez foglalkozni kell a királyi kancellária szervezetével és működésével, ahogy a többi országos hivattal is; a törvénykezési és perjogi emlékek értékeléséhez meg kell ismerni az országgyűlések, a bíróságok működését. Kormányzati és közigazgatási kérdések mellett kronológiai problémák kerülnek az előtérbe, s egy-egy oklevél kora, szerzője, eredetisége körül széles irodalmi vita gyűrűzik. Az 1800-as évek elején immár sor kerülhet a mindeddig töretlen tekintélyű Bonfini és Isvánffy művein alapuló magyar történetnek az új adatok alapján való átértékelésére és újjításra.

Ezek az összefoglaló feldolgozások (Kulcsár István, Budai Ézsaiás, Virág Benedek, Johann Christian Engel és Ignatius Aurelius Fessier műveire gondolunk) betetőzését jelentik a XVIII. századi nagy anyaggyűjtésnek s az abból szervesen sarjadó forráskritikai iskolának. Nyomukban azonban megkezdődik az egy évszázad alatt magas színvonalra emelkedett magyar történeti kutatások hanyatlása. A XVIII. századi történetírók nem tudtak iskolát, szervezeteket létrehozni, mely tudásukat fenntartja és szemléletüket továbbfejleszti. A jezsuita rend felosztásával, a lutheránus gimnáziumoknak a század végén meginduló hanyatlásával a részleges központok is megszűntek, s az újak még csak most voltak alakulóban. Sem a pesti egyetem, sem a vidéki akadémiák, sem az 1828-ban alapított Magyar Tudományos Akadémia nincsen és még évtizedekig nem lesz a fejlettség olyan fokán, hogy összefogja a szerteszét kallódó történészeket. Így, amikor a reformkor kezdetén hangossá válik a politikai élet, nincs olyan magyar történeti mű, amelynek felfogásában a polgári törekvések tükröződnének, amely az egységes történeti tudat kialakítását szolgálhatná. A fiatal Horváth Mihály, aki az 1830-as években már a polgári fejlődés szempontjából fontos kérdéseket vesz vizsgálat alá egyes tanulmányaiban, csak a szabadságharc utánra érik a magyar történet nagy összefoglalójává, s az a néhány történész, aki hangját hallatja, módszeres vizsgálódás helyett fantasztikus és romantikus

mesék alkotására pazarolja erejét, a történet valóság keresése helyett hiú ábrándokat kerget. Bél, Pray, Katona, Cornides, Engel vagy Fessier nevét a maguk korában az európai tudomány legjobbjai közt emlegették, alig néhány évtizeddel később Thierry, Guizot és Macaulay kortársai, a magyar romantikusok, a lelkes Horvát Istvánnal és a termékeny Fejér Györggyel az élükön már provinciális jelenségek, akikből elődeik módszeres-felkészültsége és egyetemes műveltsége egyaránt hiányzik. Fejér György hallatlan szorgalommal egybehordott középkori okmánytára, a 43 kötetes *Codex diplomaticus regni Hungariae* (egyébként máig legterjedelmesebb ilyen vonatkozású publikációnk) jellegzetesen mutatja a forrásközlés és a forráskritika hanyatlását. Fejér másod-harmad kézből másolgatja az okleveleket, s kritikátlanul mindent átvész és berak okmánytárába. Lépten-nyomon rosszul kezelt, sőt hamis oklevelekre akadunk, a szövegekhez vagy azok tartalmához megjegyzése nincs, s a másolási és nyomdahibák garmadája sok helyt szinte érthetlenné teszi a szöveget. A történeti forráskritika helyén felburjánzó teljes kritikátlanság magyarázza meg, hogy Ranke magyar kortársának, a történészkedő Mailáth János grófnak németül írt *Geschichte der Magyaren* című ötkötetes összefoglalása vagy Péczely Józsefnek *A magyarok történeteiről* írt kétkötetes munkája, Pray és Fessler után siralmas elnívótlanodást mutat.

A szabadságharc leverését követően, az abszolutizmus éveiben egyszerre megélnékült a múlt, a történeti források iránti érdeklődés. A politikai cselekvés lehetőségétől megfosztott nemzet a sivár jelenből a dicsőnek látott múlt felé fordította tekintetét, ott keresve vigasztalást és erőt. Az az általános múltbafordulás döböntett rá a történeti kutatás félszázados mulasztásaira.

Az új korszakot Szalay László *Magyarország története* című munkája vezeti be, amely Lipcsében jelent meg, 1852-ben. Emigrációban, külföldön dolgozik a másik nagy historikus, Horváth Mihály is, a módszert és okulást merítve a fejlett francia, angol vagy német történetírásból. Műveik, a magyar történelemnek első, máig használható szintézisei, a forráskutatásra főleg azzal hatottak, hogy felhívták

a figyelmet a magyar történeti folyamat hézagaira és hiányaira. Idehaza, az ifjabb nemzedék, amely előtt a politikai pályák zárva voltak, az ekkor megnyíló magánlevéltárakra veti magát. Kettős összetevőből: egyik oldalon a szintézisre, a másik oldalon az egyes részletkérdéseknek a források alapján való megvilágítására való törekvésből így születik újjá a magyar történeti kutatás az 1850-es, 60-as években.

A források sorát Toldy Ferenc kiadványai nyitják meg; egymás után jelenteti meg középkori krónikáit, majd a *Nemzeti Könyvtár* köteteiben a XVI-XVII. század irodalmi szempontból is fontos magyar nyelvű történelmi elbeszélő műveit. Mikó Imre gróf megindítja az *Erdélyi Történelmi Adatok* köteteit, s közreadja bennük a fejedelemség történetének néhány nagy fontosságú emlékiratát és naplóját. Az emlékirat, kimagasló történeti személyek visszaemlékezése egyébként is kedvelt forrása a történeti ismereteknek; ez indítja Szalay Lászlót 1856-ban a *Magyar Történelmi Emlékek* sorozatának. Kemény János, Bethlen Miklós és Károlyi Sándor műveinek kiadására. Ugyanakkor a nagykőrösi református gimnázium tanárai Szilágyi Sándor vezetésével „a magyar nép községi és magánéletére” vonatkozó alföldi forrásokat rendezik kis sorozatban sajtó alá. Az említettekhez csatlakoznak a sorozaton kívüli egyes kötetek, családok, kimagasló személyiségek tevékenységének bemutatásával.

Ezek a forráskiadványok a tudománynak is hasznosak voltak, elsősorban mégis a szélesebb érdeklődő közvélemény számára készültek, hogy – Szalay szavával élve – „történelmi kútfőink kiadása által előmozdítsák a nemzet múltjának ismeretét”, s ezáltal ébren tartásuk, erősítsék a hazafias érzést. Ezért vetik a hangsúlyt a magyar nyelvű, olvasmányos elbeszélő forrásokra, ezért közülük elsősorban a köznemesség alkotmányvédő működését felmagasztaló graviminális politika lendületesebb emlékeit, országgyűlési beadványokat és megyei rendelkezéseket. Mindez jól egybevágh az uralkodó történet-szemlélet irányával, amely a múltban is elsősorban a nagy családok, a nagybirtokos főurak sorsa iránt érdeklődik, hiszen a jobbagység,

városi kispolgárság körében nem születtek, néni is születhettek magasröptű politikai vagy irodalmi munkák. A nagykőrösi tanároknak a nép, a parasztság életét megvilágító törekvése szinte egyedülálló maradt, és már a negyedik füzetnél elakadt.

A történeti kiadványok népszerűsítő jellegéből következik, hogy a régi szövegeket nemcsak helyesírásukban írják át, hanem itt-ott mondanivalójukban is: egyes kifejezéseket megmásítanak, az „unalmasabb” részeket kihagyják, s minden kritikai jegyzeteléstől tartózkodnak. A maguk idején azonban nagy hivatást teljesítettek, s a mai idők historikusa is irigykedve nézhet vissza erre az egy-két évtizednyi időre, amikor a történeti forráskiadványok a közönség legkedvesebb olvasmányai közé tartoztak.

A népszerűsítő forráskiadványokat hamarosan nyomon követték a tudományosak is. A kutatómunka és a kiadás egyaránt a Magyar Tudományos Akadémia körül csoportosult. Az Akadémia Történeti Bizottsága 1855-ben indította „a közhelyeken és magánosoknál elszórva levő kisebb történelmi emlékek s okiratok kiadására” a *Magyar Történelmi Tárat*, 1857-ben pedig a nagyobb terjedelmű források, illetve kútfősorozatok kiadására szolgáló *Monumenta Hungariae Historica* sorozatot. A történeti forrásfeltárásban és publikációban kezdetben az idősebb nemzedék vett részt (Szalay, Horváth Mihály, Toldy Ferenc), a 60-as évek második felében azonban fokozatosan bekapcsolódnak a munkába az Akadémián kívül álló fiatalabbak is.

A forrásfeltárás néhány évtized alatt nagy eredményt hozott. A *Monumenta* sorozat kereken 120 kötetben adott közre zömében ismeretlen forrásanyagot, s ehhez járult a *Magyar Történelmi Tár* 25 kötete, valamint a külön sorozatot képező *Török hódoltsági okmánytár* 10 és az *Archivum Rákócziánium* 13 kötete.

Ez a kerek számban 170 kötetnyi forrásanyag jelentős mértékben bővítette a magyar múltból való ismereteket. Az *Árpád-kori Új Okmánytár*, a hozzá csatlakozó *Anjou-kori Okmánytár*, az Anjouk és Hunyadi Mátyás diplomáciai iratai, a bánóságok, véghelyek és határ-

területek okmánytárai, a XVI-XVII. századra a *Magyar Országgyűlési Emlékek* 12 és az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* 21 kötetes sorozatai, a törökkori történetírók, a hazai napló- és emlékirók művei, a politikai és katonai vezető személyek hivatalos és magánlevelezése, külföldi levéltárak magyar vonatkozású iratanyaga, diplomáciai utasítások és jegyzékek mindmáig nélkülözhetetlen a korszak történetével foglalkozó számára. A kutatások tervszerűségét és irányát, a közlés módját illetően azonban sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a mennyiség nem állt arányban a minőséggel.

Az első szembetűnő jelenség, hogy a kutatási terület és a publikációk sora is lezárult az 1711. évi szatmári békével, mindaz, ami azután történt, mintha nem is tartoznék Magyarország történetéhez, az Akadémia kirekesztette vizsgálódásai köréből, liz annál sajtóságosabb, mert ebben az időben a szomszédos bécsi Akadémia már sorozatosan bocsátotta közre a Mária Terézia, II. József és II. Lipót korára vonatkozó forráskiadványokat. A „nemzetietlennek” bélyegzett XVIII. század történetének teljes elhanyagolásában nyilván közrejátszott, hogy a kutatás elsősorban a nemzeti dicsőség korszakai felé fordult, a romantikus hőskultuszát a török-magyar harcok és a nemzeti függetlenségi küzdelmek korában élhette ki legteljesebben. Az akkori mulasztás hatása azonban egész napjainkig súlyosan érződik.

Nagy hiányosságokat kell megállapítanunk a korábbi korszakokra vonatkozóan is. Az 1870-es évek végével megindított *Anjou-kori Okmánytár* 1360-nál leállt, s ettől kezdve 1526-ig (Teleki József *Hunyadiak kora* c. kiadványának és Mátyás diplomáciai levelezésének néhány kötetét kivéve) másfél száz év mozgalmas és fontos történetére vonatkozóan csak szórványosan közreadott egyes iratok jelentek meg, főként a déli végvidékekre. A későbbi korból való kötetek sem illeszkednek valami nagyobb elképzelésbe, még a sorozatok elindításában is csupán a kutatók egyéni érdeklődése és téma-választása szabott irányt, nem a szükségletek tervszerű fölmérése. Emiatt a lényeges és a lényegtelen szinte kötetenként változik, s ez

magyarázza a sok feliben-harmadában abbamaradt nagy nekibuzdulást, a csonka sorozatokat, amelyek oly szomorú jellegzetességei az akadémiai forráskiadásnak. Jellemző az is, hogy az okleveles emlékek és hivatalos iratok közül csak a politikai és katonai vonatkozásúakat tartották közlésre méltónak. A historikusok nemesi, feudális műltszemléletével függ össze, hogy a paraszti tömegek élete, a városi, mezővárosi polgárság múltja csakúgy kívül rekedt az Akadémia érdeklődésén, ahogy a mezőgazdaság, bányászat, ipar vagy a szellemi áramlatok, a kulturális törekvések. Jellemző, hogy a magyarországi anabaptisták történetére vonatkozó iratokat a bécsi Akadémia bocsátotta közre, csakúgy, mint a segesvári jegyző, Georg Krauss roppant érdekes, de a szász polgárság szemléletét tükröző XVII. századi naplóját is.

A kimaradt dolgokat azonban egy későbbi kor még pótolhatta volna. Súlyosabban esik latba a forráskiadványok módszertani fogyatékosága. A külföldi gyakorlatban ekkorra már kialakultak a történeti szövegközlés általánosan elfogadott szabályai. Ezek kötelező érvénnyel írták elő a tárgyra vonatkozó, lehetőleg teljes anyaggyűjtést és a megállapíthatóan leghitelesebb szöveg hibátlan közlését. Az akadémiai forráskiadvány-sorozat megindításakor közvetlen példaképpül szolgáló *Monumenta Germaniae Historica* szerkesztői pl. oklevelenként megállapítják, hogy az iratot melyik notarius írta, maga fogalmazta-e vagy diktálás után készítette, ki rajzolta rá a recognitio jegyét, vajon a monogramma firmálva van-e, szabad szövegezésű-e az oklevél, s szerkesztésekor felhasználtak-e más, korábbi kiadványokat; a közlés a pontos levéltári jelzeten kívül nem feledkezik meg az oklevél külső leírásáról, sőt a vonatkozó irodalom felsorolásáról sem.

A magyar kiadványok szerkesztői mindezzel nem sokat bajlódtak, – az igaz, hogy négy-öt kiadványt is összeülöttek azalatt, míg német kollégáik egy kötetten elkészültek. A legtöbben még az anyaggyűjtés teljességét sem vették komolyan, ezért lehetőleg elkerülték a körülhatárolt témákra való gyűjtést. Kedves műfajuk az volt, amikor

belémarkolva valamely levéltár iratanyagába, abból egy sor, legtöbbször össze nem tartozó iratot kiragadtak, majd időrendbe rakva, minden megjegyzés nélkül kinyomtatták. A forrásokhoz leíró vagy kritikai megjegyzéseket fűzni vagy nem fűzni, az irat megbízhatóságát, létrejöttének körülményeit tisztázni, vagy ezzel mitsem törődni, a közlő tudományos szabadságához tartozott, ebbe az Akadémia nem szólt bele, ahogy azt sem kívánta meg, hogy pontos jelzetet adjanak. A *Magyar Történelmi Tár*-ban ilyen megjegyzéseket olvashatunk: a szerző „rövid pár napos Bécsben mulatása alkalmával” találta a levéltárban a közlésre bocsátott iratokat, s ugyanott a tárgyra még több is akad. Ugyanez a közlő azért nem tudta az iratok értékelését, sőt „helyes rendbe sorolását” elvégezni, mert éppen üdülésen lévén, könyvtárától és jegyzeteitől távol van. (MTT III. 119. o.) Ezekután nem lepődhetünk meg, hogy pl. az *Árpád-kori Új Okmánytár* kiadója még az oklevelek küllemét sem vizsgálja meg, s jóval későbbi durva hamisítványokat eredetiként közöl; hogy a XVI-XVII. századi történetírók művei előtti életrajzi bevezetések mindenről szólnak, csak szövegeik forrásértékét nem tisztázzák; hogy következetesen rejtve marad az olvasó előtt, hol található az irat eredetije, és hogy egyáltalában a közlés az eredetin vagy másolaton, és ez esetben mikori másolaton alapul.

Megbízhatatlanok maguk a szövegek is. A forrásközlés módszere lényegében a népszerű kiadványokhoz igazodott; nemcsak a betű szerinti, hanem az ejtéshez igazodó hűséget is-elvetették, a szövegek helyesírását sablonosan modernizálták, átírva a tájnyelvi formákat, sőt a kiadónak joga volt helyenként „javítani” a szövegen, ami az önkényes változtatásoknak tág teret engedett. Emellett a nehezen olvasható részeket nemegyszer megjegyzés nélkül kihagyták, vagy egyes szavak esetében valamit a helyükbe írtak. A forrásközlő ilyen jogai idővel nemhogy csökkentek volna, de még gyarapodtak is. Az 1861-ben megjelent XVI. századi *400 magyar levél* c. kiadvány igaz, hogy a dátumokat nem oldja fel, a levelekhez semmilyen megjegyzést, magyarázatot nem fűz – viszont, ha következetlenül is, de

betűhíven közli a szöveget. Tizennyolc évvel később ugyanez a szerző közreadja a *Magyar hölgyek leveleit*, s a történeti forráskritikában tett előhaladása jelölül a levélszövegeket „átjavítja”. A technikai segédeszközöket a legtöbbször hiába keressük: a keltezés kivetítése, a regeszta (ami pedig, láttuk, Prayék korában már kötelező volt) majd mindenütt hiányzik, névmutató pedig csak elvétve, kivételesen készült a kötetekhez.

Az akadémiai kiadványok módszertelensége ellen már az 1870-es években elhangzottak az első bíráló megjegyzések, főleg az ekkor még az Akadémián kívül álló középkorú nemzedék, Knauz Nándor, Kubinyi Ferenc, Salamon Ferenc, Szilágyi Sándor és Pauler Gyula részéről, de minden eredmény nélkül. „Editionoknak olyanoknak kellene lenni, mint a herbáriumoknak – mondotta Salamon Ferenc –, ahol az ember az egész anyagot szortírozva találja, holott az most nem annyira herbárium, mint szénaboglya.” Egyes, nem akadémiai kiadványokban már fokozottabb gondosság, a szövegek válogatásában, közreadásában, jegyzetelésében igényesebb felkészültség jelentkezik, az Akadémia kitarat korábbi módszere (módszertelensége) mellett.

A tervszerű forráskutatás és átfogó publikáció nem valósult meg, elsősorban éppen az Akadémia magatartása miatt. Az abszolutizmus korában indított sorozatok fokozatosan abbamaradnak (nagy időközönként csupán egy-egy kötet ha megjelenik), az új szemlélet jegyében fogant kiadványok pedig nem illeszkednek sehová. Továbbra sincs egységes irányítás vagy a kutatás egészét átfogó elvi szempont, a tudósok pusztán egyéni hajlam vagy érdeklődés alapján foglalkoznak ezzel vagy azzal, ahogy a főúri családok, egyházi méltóságok, törvényhatóságok, városok sűrű rajokban kibocsátott okmánypublikációi sem igazodnak semmilyen központi elképzeléshez. Alapvetően fontos források nemegyszer eldugott vidéki folyóiratok hasábjain jelennek meg, s a historikusnak tengernyi szétszórt nyomtatványon kell átrágnia magát, hogy a kevés lényegeset szem elől ne veszítse. Csodálkozhatunk-e rajta, hogy a szétszórt közleményeket senki nem

tudja áttekinteni, s hogy előfordul, hogy ugyanaz a folyóirat ugyanazt az iratot két évtizeden belül háromszor, szó szerint azonosan leközi. Azt pedig már talán nem is kell említenünk, hogy a tudományos kutatás felső határa változatlanul 1711.

A század végére azután kicsúszik az irányítás az Akadémia, illetve a Történelmi bizottság kezéből. Helyébe az 1867-ben alapított Magyar Történelmi Társulat lép. A Társulat körül csoportosul az új nemzedék, a fiatalok, akik már módszeres történelmi képzésben részesültek, s külföldön elsajátították a korszerű forráskritikát. Különösen, amikor 1880-ban Ipolyi Arnoldot választják meg a Társulat elnöki székébe, a komoly felkészültségű Fejérfataky, Thallóczy, Márki, Károlyi Árpád, Nagy Gyula nemzedék kezébe kerül az irányítás. Ettől kezdve a Társulat egyre élesebben száll szembe a sajtóságos ellentmondásként a dilettantizmust védő Akadémiával, s a bírálat hovatovább nemcsak a szövegkiadási elveket érinti, hanem az egész, forráskiadási politikát.

1885-ben a Társulat évi kongresszusának középpontjába a források gyűjtésének, kiadásának és kritikájának kérdését állította. A probléma előadója a fiatal Thallóczy Lajos és Fejérfataky László voltak. Referátumuk megérdemli, hogy ha csak vázlatosan is, de foglalkozzunk vele.

Thallóczy a forrásgyűjtés és forráskiadás tervszerű irányításának szükségességét hangsúlyozta. Az Akadémia sorozatai „fényes bizonyosságai a spontán kutatási váagnak – mondotta –, de nem látjuk az intező kezet, mely irányt adna, mely kimutatná: erre az irányra ez az ember kell, ez még nincs átkutatva, tehát kezdjük meg ezt.” Szervezett, rendszeres munkára van szükség, hogy felmérhessük a hazai és külföldi levéltárak anyagát; a legfontosabb forrásanyagot azután rendszeres sorozatban, „kútfőgyűjteményben” kell közreadni. A sorozat induljon az Árpád-korral és közzöljön minden oklevelet. Ezt folytassák az Anjou-, Zsigmond-, Hunyadi- és Jagelló-kori okmánytárak. Mohács után az egységes okmánytár ágazzék speciális sorozatokra: egyrészt folytassák a már megkezdetteket, másrészt indítsanak

újakat a történelem több megnyilatkozási területeinek megfelelően. A kutatás időhatárát 1849-ig kell kiterjeszteni, s a Reform-kornak és a szabadságharc iratanyagának kritikai közreadását a legelső teendők közé kell beilleszteni. Külön sorozatban javasolja közreadni a krónikákat, emlékiratokat és naplókat, valamint a kiemelendő történeti személyiségek levelezését és iratait. A kiadványok eleve megszabott gyűjtési és publikálási elvek alapján készüljenek.

A szövegkiadási eljárás módozatait Fejérpataky László dolgozta ki a legapróbb részletekre kiterjedő aprólékossággal. Alapelvéként leszögezte, hogy a források közreadásánál nem elegendő az alaki hűségre törekvés a publikációnak a szöveg belső értelmét is vissza kell tükröznie. Másként szólva: a szerkesztő szedje rendbe a szöveget, küszöbölje ki az egykorú írásnak a központozásban, a nagybetűk használatában mutatkozó következetlenségeit, sőt össze-vissza voltát, jegyzetben egészítse ki a hiányokat, igazítsa helyre az értelmetlenségeket, oldja fel a rövidítéseket és dátumokat, tisztázza az irat vagy levél létrejöttének külső és belső körülményeit, derítsen fényt az író személyére és az általa felhasznált forrásművekre. A szövegek közlésére koronként és nyelvenként pontos útmutatást dolgozott ki: magyar nyelvű iratoknál 1550-ig a betűhív közlést, azontúl a nyelvi és kiejtési sajátosságok megtartásával modern átírást javasolt, latin szövegeknél pedig minden korszakra a humanista helyesírás átvételét indítványozta.

Ha talán egyes részletkérdésekben nem is értünk egyet a javaslatokkal, a lényegben mai napig helytállóan jelölték meg a forráskiadványokkal kapcsolatos elvi és módszertani követelményeket.

A kongresszus elfogadta a javaslatokat, a tudományos gyakorlatba azonban csak lassan, fokozatosan mentek át, s évtizedekre volt szükség, míg az Akadémia is elfogadta. A történelmi forráskiadványok ennek megfelelően nagy színvonalkülönbségeket mutatnak fel. A Thallóczy, Barabás Samu vagy Áldásy Antal szerkesztésében megjelenő okmánytárak megbízható szövegeket, a forrás megértéséhez és értékeléséhez fogódzókat nyújtó magyarázó jegyzeteket adnak,

mellettük azonban tovább élnek a dilettantizmus kiáltó példái. Leghosszabb életük az Akadémia *Monumenta* sorozatában volt, utolsó képviselői Veress Endrének, a korszak talán legszorgosabb iratgyűjtőjének Basta generális, majd Báthori István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezését tartalmazó kötetei, az 1940-es években. A századforduló idejétől kezdve egyre nagyobb számban megjelenő, részletkutatások jegyében fogant speciális forráskiadványok azonban már a tárgy és az anyag egységére törekszenek, gyűjtésük teljességre tarthat számot, s technikai és kritikai apparátusuk is egyre javul. A korábbi egyoldalúan politikai és katonai, legföljebb még jogi vonatkozású diplomatáriumok mellett feltűnnek az első gazdaságtörténeti publikációk – köztük a két legjobb: a Fejérpataky által közreadott *Magyar városok számadáskönyvei* és a Tagányi által szerkesztett *Erdészeti Oklevéltár*.

Mindezeket a fogyatékoságokat már jól látta az a Fejérpataky vezetésével módszeresen képzett történésznemzedék, amely az első világháború végével hangadóvá lett a Történelmi Társulatban. A mulasztások legnagyobbika, az utolsó kétszáz év történetének szinte teljes elhanyagolása készítette a Társulatot arra, hogy 1922-ben megindítsa nagy sorozatát, a *Magyarország Újabbkori Történetének Forrásait*, latin nevén a *Fontes Historiae Aevi Recentioris*-t. Ahogy a Társulat elnökének, gróf Klebelsberg Kunónak a bejelentésében olvashatjuk: az új sorozat rendeltetése az, hogy egybegyűjtse és közreadja a mohácsi vész utáni, s mindenekelőtt a Budavár 1686-os visszafoglalása és a kettős monarchia összeomlása közti harmadfél évszázados korszak központi forrásanyagát. A feudális korszakból a nádoroknak és kancellároknak a kormányzás és közigazgatás történetét megvilágító iratai, a szabadságharc idejéből Kossuth kormányzóságának, a Szemere-kormánynak iratanyaga, majd a kiegyezés előkészítésének és megkötésének okmánytára s a dualizmus kori államférfiak levéltára képezi a vállalkozás gerincét. Emellett külön kötetek adják közre a fontosabb közjogi, kulturális és közgazdasági törekvések dokumentumait, a Neoaquistica Commissio, a XVIII. századi

telepítések, a jobbágyság helyzetével kapcsolatos központi rendelkezések, az országgyűlési bizottságok munkálatainak iratait és a magyar nemzetiségek XVIII-XIX. századi törekvéseit, a kormánnyal való kapcsolatait megvilágító forrásanyagot. Külön sorozat publikálja a diplomáciai vonatkozású iratokat, elsősorban a török hódoltság korából. Mindezt kiegészítik a kimagasló politikusok, történeti személyek emlékiratai, levelezésük és irodalmi jellegű munkáik.

A *Fontes* sorozat, ahogy az ebből a rövid összefoglalásból is kitűnik, elsősorban a központi kormánysszervek, az ország sorsát a kezében tartó feudális uralkodó osztály politikai elképzeléseinek feltárására törekedett. A kormány úrbér-rendezési törekvéseit bevetették a tervbe, a parasztság mozgalmait nem; a magyar jakobinusok szervezkedését vérbefojtó nádor jelentései kiadásra kerültek, a kivégzett forradalmárok iratai nem, s a dualizmus korából is a miniszterek iratainak publikálását vették tervbe, és hallgattak az. agrárszocialista, valamint a munkásmozgalmakról. Ahogy a Társulat elnöke világosan megfogalmazta, a sorozat az „építő, nemzeti jellegű reformok” történetének megmutatását tűzte ki célul, s nem kíván, „ahisztorikus és anacionális forradalmi mozgalmakkal” foglalkozni. A megvalósításban azután ezek az elvek még erősebben kiütköztek. Még Kossuth vagy a Szemere-kormány iratai sem kerültek kiadásra, csak Széchenyi István műveit publikálták vastag kötetekben. Mindez természetesen következett az irányító körök felfogásából, mely élesen szemben állt a tömegek részéről megnyilvánuló demokratikus forradalmi törekvésekkel, és „radikalizmusa” legföljebb a konzervatív reformok ért fel.

Azt azonban el kell ismernünk, hogy a *Magyarország Újabbkori Történetének* a két háború közt megjelent 42 kötete így is igen jelentős forrásanyagot tett hozzáférhetővé, elsősorban a XIX. század történetére. Az iratok kiadásában a legjobb történészek vettek részt: Károlyi Árpád, Angyal Dávid, Székfü Gyula, Domanovszky Sándor, Lukinich Imre, Hajnal István, Mályusz Elemér. Az egységes kiadás érdekében a Társulat forráskiadvány-szabályzatot szerkesztett. A

szabályzat megszabta az anyaggyűjtés kiterjedését, a közlésre kerülő szövegek kiválasztását és a közreadás módját. Magyar nyelvű iratoknál a közlés a XVIII. század közepéig betűhív, azontúl a modern helyesírással történik, de a nyelvi sajátosságok messzemenő figyelembevételével. A kéziratok rövidítéseit zárójelben kell feloldani s a jegyzetben közölni kell az eredeti és a fogalmazvány, vagy a másolatok eltéréseit. A filológiai jegyzeteket a tárgyi magyarázatok egészítsék ki. Ezek terjedjenek ki az irat keletkezésének előzményeire és körülményeire, valamint a bennük foglaltak végrehajtására is. Egy-egy hivatalos intézkedéssel kapcsolatban tehát, a legfontosabbnak ítélt iratok közlése mellett, a szerkesztőnek az egész ügyről áttekintést kellett nyújtania. Ugyanakkor a korszak általános jellegéről, az iratok fő szereplőiről és munkásságuk értékeléséről minden mű elején nagyobb bevezető tanulmány adott tájékoztatást.

A Társulat igen nagy súlyt helyezett a forráskutatás és forráskritika elmélyítésére. A *történettudomány kézikönyvei* címen sorozatot indított, melyben a legfontosabb módszertani tudnivalókat tankönyvszerűen dolgozták fel, s éppen a forráskritika alapjául szolgáló oklevéltani, kronológiai ismereteket állították az előtérbe. A forráskutatást szolgálta a Bécsi Magyar Történetkutató Intézet létrehozása, melynek irányításában a Társulatnak szintén erős szava volt. Nemcsak az anyaggyűjtés lehetőségét biztosította, hanem az egyetemről kikerült fiatal nemzedék módszeres továbbképzését is.

Bár a Társulat forráspublikáló tevékenysége a harmincas évektől kezdve erősen lelanyhult, s végül jóformán csak Széchenyi naplójának kiadására szorítkozott, mégis mindvégig túlszárnyalta az Akadémia e téren végzett munkásságát. Tervszerűségről az Akadémián ebben a korszakban sem beszélhetünk. A régi sorozatok köztük az *Anjoukori Okmánytár*, az *Országgyűlési Emlékek*, a *Török Történetírók* befejezetlenül abbamaradtak, folytatásukra kísérlet sem történt. Nem tekintve Tisza István iratainak végeláthatatlan sorozatban, minden válogatás nélküli közreadását és József főherceg még végeláthatatlabb, tudományosnak nem is nevezhető publikációját a világháború

történetéről, az Akadémia gyér számú kiadványai továbbra is az 1711 előtti korszakkal foglalkoztak. Mintaszerűen pontos kiadásban, kollektív munkával, 2 kötetben megjelentette az Árpád-kori elbeszélő forrásokat, az *Árpád-kori oklevelek kritikai jegyzékét*, s végrendeleti hagyománnyal vállalt kötelezettségként a *Podmaniczky-család oklevéltárának* öt kötetét. A kiadványok forrásközlési módszere a Társulat szabályaihoz igazodott, ahogy a többnyire az Akadémia támogatásával az egyetemek vagy magánosok által megjelentetett publikációk is ezt követték. Tárgyválasztásukban ezek is beleilleszkedtek a már érintett elvi keretek közé. A politikai történeti kötetek mellett csekély a száma azoknak a kiadványoknak, amelyek a népeesség alakulására, a gazdasági vagy a társadalmi fejlődésre hoznak adatokat. Itt mindenekelőtt a Teleki Pál Tudományos Intézet néhány az 1940-es években megjelent publikációját kell említenünk. Akár a Fekete Lajos által készített *Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása* című kötetre, akár Jakó Zsigmond *Gyalui urbáriumok* című kiadványára gondolunk, a maga nemében mindegyik mintaszerű tudományos módszerrel készült.

A társulati és akadémiai forráskiadványok mellett teljesen eltörpül a vidéki szervek vagy magánosok ilyen irányú tevékenysége. Míg korábban a megyei történetkedvelők kiadványai, a vidéki folyóiratok számos régebbi iratot, levelet adtak közre, köztük nem egy országos szempontból is fontosat, a két világháború közt erre alig kerül sor. A történetkedvelő társaságok megszűntek, ahogy a történelem iránti érdeklődés is megcsappant. Immár a történeti forráskiadványok és jórészt a történeti művek sem a nagyközönséghez szólnak, hanem elsősorban a szakmabeliekhez. Mellettük megjelennek a népszerűsítők, akik a szakemberek által írottakat közvetítik az olvasóhoz, bizony nemegyszer gyatra színvonalon. A történelmi munkák, forráskiadványok szakmai színvonala emelkedett tehát, de az olvasókkal való közvetlen kapcsolata erősen meggyöngült.

1945 nemcsak a magyar történetírásban, hanem a történeti forráskiadványok terén is fordulatot jelent. Megindul történelmünk esemé-

nyeinek és jelenségeinek marxista szempontú átértékelése, egyúttal a megelőző évtizedekben elhanyagolt területek – elsősorban a gazdasági és a társadalmi fejlődés – kutatása és feltárása. Számos kisebb-nagyobb tanulmány jelenik meg, a forráskiadás viszont egyre jobban háttérbe szorul és művelése – ki nem mondva – az Országos Levéltár kizárólagos feladatává válik.

Az 1948-tól érvényesülő új tudománypolitika a publikációs tevékenységünkben korábban önálló intézményeket és társadalmi szervezeteket az újjászervezett Magyar Tudományos Akadémia keretébe illesztette, ez azonban nem jelentette valamely egységes elképzelés, központilag irányított kutatómunka vagy forráskiadás érvényesülését. Átfogó akadémiai forráskiadási terv sem ekkor, sem később nem volt. A Történettudományi Intézet, a Magyar Történelmi Társulat vagy az Országos Levéltár kiadványai az Akadémiai Kiadónál, az akadémiai kiadványok sorában jelennek meg, az Akadémia részvétele azonban csupán névleges. Sőt az Akadémia az 1950-es évektől kezdve forráskiadvány-ellenes álláspontot képvisel. Annyira, hogy a Történelmi Társulattól 1949-ben félkész állapotban átvett forráskiadványok – *Einrichtungswerk, Szántó Arator István jezsuita iratai és a Mária Terézia alatti úrbérrendezés okmánytárának II. kötete*, jöllehet részben vagy egészben ki voltak szedve – már nem jelentek meg.

A korábbi akadémiai forráskiadvány-sorozatokat (*Magyar Országgyűlési Emlékek, Anjou-kori Okmánytár, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* stb.) nem folytatják, s az 1940-es évek végén, az 50-es évek legelején indított kezdeményezések rendre elakadnak. *Kossuth Lajos összes munkáinak* kiadása az 1848/49-es centenáriumi programjában indult, 1966-tal (Barta István halálával) azonban 11 kötet után leállt és folytatása csak napjainkban indult meg. A *Zsigmond-kori Okmánytár* I. kötete 1950-ben jelent meg, a II. kötet két része 1956-1958-ban, a III. kötet azonban még várat magára. Több éves anyaggyűjtés után, az 50-es évek végén, az Országos Levéltár sorozatában került kiadásra két fontos forráskiadvány, az *úriszéki perjegyzőkönyvek* és az *urbáriumok*, mindkettő a

XVI-XVII. századból. Folytatása azonban ezeknek sem jelent meg. Akad olyan régebbi sorozat, amelynek folytatása külföldön jelenik meg, így a *Budai basák levelezésének II. kötete* az Indiana-Egyetem kiadásában Bloomingtonban, persze angol regesztákkal és magyarázatokkal. Az Akadémia kiadványai egyébként minimális (5-600) példányban jelennek meg, mintha csak dokumentálni kívánnák, hogy tudományos szempontból nem tartják fontosnak. Ugyanakkor a példányszám egy sorozaton belül sem állandó, így egy sor kötet magában marad. (A *Zsigmond-kori Okmánytár* II. kötetének első része 700, a közös mutatót is tartalmazó második része 450 példányban kerül ki; a *Magyar Jakobinusok iratai* II. kötete 700, a III. 600, az utolsónak kiadott kötet (I.) 500 példányban. A megjelenés után egy-két évvel már valamennyi könyvritkaságnak számít.

A korszak kedvelt és támogatott „forráskiadványa” a tematikus jellegű válogatás, amely a tudományos mellett széles körben politikai „harc feladatot teljesít”. Ez a népszerű jellegű olvasókönyvek, szöveggyűjtemények, válogatások időszaka megszületésük gyakran kampányfeladatok megoldásának eredménye. Ezeknek a kiadványoknak a célja csak részben az, hogy új, kiadatlan forrásanyagot közöljenek, s egyáltalában nem céljuk, hogy teljességre törekedjenek. Kivétel nélkül válogatások, a válogatás szempontjai viszont gyakran egyoldalúak. A szerkesztők egy része, ha a forrás által mondottak nem egyeztek a tematikus, előre felállított feltételekkel, az ilyen dokumentumot kihagyták, nemlétezőnek tekintették. A kisebb, nemkívánatos részeket gyakran kihagyták, többnyire anélkül, hogy jelezték volna, előfordult, hogy a mondatot átírták, arra is van példa, hogy a szövegbe beletoldottak.

Hithez járult, hogy a források közreadási módszerében sem tudományos követelmény, sem egységes forma nem volt. Az 1920-ban kiadott Történelmi Társulat forráskiadvány-szabályzatot meghaladtanak, így érvénytelennek tekintették, újat viszont nem készítettek, minden szerző vagy szerkesztő úgy publikált, ahogy éppen jónak látta. Talán részben a már említett tudománytalanságok ellensúlyozá-

sára előtérbe lépett nem nyelvelmékeknek számító későbbi magyar szövegek esetében is a teljesen betűhív közlés, amikor a gyakran értelmetlen központosítást és a többnyire teljesen következtelen nagy és kis kezdőbetűket fényképszerűen lenyomtatták, sőt találkozunk az egykori betűalakok visszaszáradására való erőltetett törekvésekkel is. Visszatért tehát mindaz, ami ellen 1885-ben állást foglalt a Történelmi Társulat, mondván, hogy a közreadott szövegek használatát nem megkönnyíti, hanem értelmetlenül megnehezíti. A helytelenül értelmezett szakmai együttműködés nevében, a történelmi diszciplínától idegen szempontok léptek előtérbe, így az erőltetett betűhívásnál a nyelvészeké, hogy – úgymond – a helyesírás-történetet jobban tanulmányozhassák. (Az persze föl sem merült, hogy a levéltárba is beülhetnek ebből a célból.)

Mindez, persze nem jelenti azt, hogy ne jelentek volna meg minden szakmai kívánalmat kielégítő, kitűnő forráskiadványok is, ezek azonban inkább egyéni teljesítmények és kivételnek mondhatók. A forráskiadványok várt megújulása helyett azok elapadása következett be, pedig a családi levéltárak államosítása és ezzel a kutatás számára való teljes megnyitása, az Országos Levéltár, majd a megyei levéltárak által sorozatosan közreadott fondjegyzékek, alapleltárak és részletes leíró leltárak a kutatás számára korábban nem ismert lehetőségeket nyitottak. Az Akadémia után, az 1950-es évektől kezdve a Történettudományi Intézet is egyre jobban elzárkózott a forráskiadványok kiadása elől, majd ezek már csak a Történelmi Társulat és az Országos Levéltár tervében kaptak helyet, de azt, ami tényleg megjelent, a fél kezünkön is összcenzúrázhatjuk. A forráskiadványnak szakmai becsülete nem volt, nem minősült tudományos munkának, tudományos fokozat elnyerésénél nem is vették figyelembe. Egyre fogytak azok, akik ennek a munkának mesterségbeli részéhez, értettek: az egyetemeken paleográfiát csak a levéltár szakosok tanultak (latinul és németül sem mindig tudtak), a történelem szakosok pedig arról, hogy egy forráskiadványt hogyan kell elkészíteni, egy szót sem hallottak.

1971-ben a Magyar Történelmi Társulat elnökének kezdeményezésére és vezetése alatt szakmai bizottság létesült egységes és korszerű magyar forráskiadási szabályzat megalkotására. A bizottság megalakult, a feladatokat kiosztották, aztán soha többé nem hívták össze, nyilván nem is volt rá igény. A forráskiadás szabályozása csak néhány részterületen történt meg: 1974-ben megjelent a *Magyar Országgyűlési Emlékek*, majd a *Közös Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek forráskiadási szabályzata*. Fölmerült a régi forrásközlő folyóirat, a Történelmi Tár valamilyen formában való felújítása is – de ebből nem lett semmi.

Az 1960-as évektől a forráskiadást számos területen a rokon tudományok vették át, persze csak a számukra érdekes vonatkozásokban. Akit az irodalommal valamilyen vonatkozásban kapcsolatba lehetett hozni, annak kiadták munkáit, levelezését, följegyzéseit együtt egy kötetben vagy egyes darabokat külön is a folyóiratokban, így jelenhetett meg *Rimay János*, *Illésházy István*, *Zrínyi Miklós* és mások *néhány politikai irata* is az Irodalomtörténeti Közleményekben. Irodalmi jellege segít megjelentetéshez *számos naplót és emlékiratot* (Kemény János, Bethlen Miklós, II. Rákóczi Ferenc, Pápai János, Horváth István stb.). Néprajzi vonatkozásai miatt az etnográfusok kiadták a *magyarországi boszorkányperek okmánytárát*, persze a saját szempontjaik egyoldalú érvényesítésével és a forráskiadási apparátus teljes mellőzésével. A nyelvészek rendszeresen közölnek *nyelvemlékeket*, főleg XVI. századi magyar iratokat, tartalmukra való tekintet nélkül, ami a kezükbe kerül. Sajnos, a szövegek gyakran megbízhatatlanok, tele vannak rossz olvasattal; az is előfordult, hogy a dátumot rosszul olvasták és az iratot száz évvel korábbra tették.

A 70-es évektől országszerte megerősödött a *helytörténetkutatás* és publikálás. Levéltárak, múzeumok, a városi és községi tanácsok versengve adják ki a különböző *monográfiákat*, összefoglaló feldolgozásokat, résztanulmányokat és forráskiadványokat. Ez utóbbiak szinte kizárólag az utolsó évtizedek eseményeivel foglalkoznak, színvonaluk nagyon vegyes. Vannak köztük mintaszerűen szerkesztett, a

szakmai követelményeknek eleget tevő fontos kiadványok, de egy részük a minimális tudományos követelményeknek sem felel meg. Igaz, nincs forma, nincs szabály, amihez igazodhatnának. Mivel nincs egységesen irányított forrásfeltárás, témaválasztásuk teljesen heterogén és ötletszerű. Egy másik hiba, hogy mivel ezek a kiadványok országos terjesztésre nem kerülnek, központi nyilvántartás pedig nincs róluk, nemegyszer ki is esnek a történészek és a történetírási látóköréből. Az országos folyóiratok – néhány kivételtől eltekintve – tudomást sem vesznek róluk.

El kell ismernünk: az utóbbi időben a változás jelei mutatkoznak, a történeti forráskiadványok iránt a tudományos szervezetnél is éledőben van az érdeklődés. A forráskiadás mesterségét értők azonban lassan elfogynak, a fiataloknak újra bele kell tanulniok, most már részben a saját erejükből.

Ahhoz, hogy a történelmi forráskutatás és forráskiadás a történetírásban az őt megillető helyet elfoglalhassa, úgy vélem, mindenekelőtt helyre kell állítani a forráskiadás becsületét: a Tudományos Minősítő Bizottság ismerje el a forráskiadást is tudományos munkának. Szabályozni kell a feltárás, közreadás jegyzetelés, az apparátus elkészítésének részleteit, normát kell felállítani, amihez igazodni lehet.

Mindez, aligha lehet a Történelmi Társulat vagy az Országos Levéltár kizárólagos feladata. A feltárandó területek kijelölését, fontossági sorrendjét, az országos forráskiadási terv elkészítését a Magyar Tudományos Akadémiának kell vállalnia, persze más szervezetek és a korszakok szakértőinek a bevonásával. Ki kell dolgozni a forráskutatás és -kiadás országos tervét, majd biztosítani kell munkaidőben és anyagiakban a szükségeseket. Az Akadémiának, illetve az Akadémia Történettudományi Intézetének vállalnia kellene a vidéki tudományos szervezetekben folyó munkák bizonyos fokú irányítását, egyeztetését és szakmai támogatását. Szükségesnek látszik egy forrásközlő és a forráskiadás módszertani kérdéseinek helyet adó folyóirat megindítása, ennek szerkesztését talán az Országos Levéltár vállalhatná.

Tapasztalatom szerint a megyei intézmények – amelyek jó anyagi feltételekkel rendelkeznek és hovatovább szakemberállományuk is kielégítő – várják és igénylik a központi irányítást. Az illetékes országos szerveknek, elsősorban az Akadémiának, nem volna szabad továbbra is kielégítetlenül hagyni ezt a várakozást.

(Levéltári Közlemények 1979. 2. sz. 163-173., 1982. 2. sz. 201-205)

EMBER GYŐZŐ

A levéltári forrásközlés apparátusa

Bevezetésül az alábbi tanulmányhoz, amelynek tárgya a forrásközléstan, nemzetközileg használt nevén az archeográfia egyik kérdéscsoportja, néhány alapfogalom tisztázása látszik szükségesnek. Ilyen fogalmak: a forrás, a történeti forrás, a levéltári forrás, a forrásközlés, a forrásközléstan vagy archeográfia és a levéltártan.

A forrás a szó tudományos értelmében – hiszen más értelemben is használatos ez a kifejezés – olyan anyag, amely a belőle megtudható – meríthető – ismeretekkel adatokkal – valaminek a megismeréséhez járul hozzá.

A történeti forrás olyan forrás, amely a múlt, a történet megismeréséhez járul hozzá, a múlt, a történetre vonatkozó ismereteket, adatokat tartalmaz.

A történeti forrást egyszerűen forrásnak is nevezik.

A levéltári forrás olyan levéltári anyag, amely a múlt megismerésére szolgáló, történeti értékű adatokat tartalmaz. Elvben minden levéltári anyag levéltári forrás, hiszen a levéltári anyag egyik kritériuma az, hogy történeti értéke, történeti forrásértéke van. A gyakorlatban azonban a levéltári intézmények sok, történeti értékkel nem rendelkező, levéltári forrásnak tehát nem tekinthető anyagot, selejtet is őriznek.

A levéltári forrás történeti forrás. A levéltári forrást, a történeti forráshoz hasonlóan, egyszerűen forrásnak is szokták nevezni, különösen a forrásközlés kifejezésben.

A forrásközlés kifejezésnek kettős jelentése van. Jelent egyrészt bizonyos munkát vagy műveletet, jelenti másrészt annak a munkának vagy műveletnek az eredményét vagy termékét. A kifejezés mindkét jelentésének van egy tágabb és egy szűkebb körű értelme.

A forrásközlés mint munka vagy művelet a források megjelentetését és kiadását jelenti.

A forrásközlés mint a forrásközlő munka vagy művelet eredménye vagy terméke, olyan kiadvány, amely a megjelentetésre és kiadásra szánt forrásokat, illetve e forrásoknak az adatait, lényegében feldolgozatlanul, nyersen, azaz olyan állapotban tartalmazza, amilyenben azok ténylegesen vannak.

A forrásközlés a szó tágabb értelmében mindenféle forrásnak a közlése, illetve mindenféle forrást közlő kiadvány.

A szó szűkebb értelmében a forrásközlés történeti források közlése. A forrásközlés a szónak ebben a szűkebb értelmében elsősorban levéltári források közlését jelenti.

Az alábbi tanulmány, amikor a forrásközlés apparátusáról beszél, nem mindenféle forrásközlésnek, nem is mindenféle történeti forrásközlésnek hanem kizárólag a levéltári forrásközlésnek az apparátusáról szól. Meg kell azonban jegyezni, hogy a levéltári forrásközlés apparátusa sokban azonos mindenféle történeti forrásközlés, sőt mindenféle forrásközlés apparátusával.

A forrásközléstan vagy archeográfia kifejezések – miként a forrásközlésnek – ugyancsak van egy tágabb és egy szűkebb körű jelentése.

A forrásközléstan vagy archeográfia a szó tágabb értelmében az a diszciplína, amely mindenféle forrás közlésének elvi vagy elméleti és gyakorlati vagy módszertani kérdéseivel foglalkozik.

A szó szűkebb értelmében a forrásközléstan vagy archeográfia az a diszciplína, amely a levéltári források közlésének, forrásközlő levéltári kiadványok készítésének és gondozásának, elvi vagy elméleti és gyakorlati vagy módszertani kérdéseivel foglalkozik.

A forrásközléstan vagy archeográfia a szónak ebben a szűkebb körű jelentésében, vagyis mint a levéltári források közlésének a tana, a levéltártannak egyik ága vagy területe.

A levéltártan pedig az a diszciplína, amely a levéltári anyag és a levéltári munka elvi vagy elméleti és gyakorlati vagy módszertani

kérdéseivel foglalkozik. A levéltártan a levéltártudomány egyik ága vagy területe.

A levéltártudomány fogalmának a meghatározása már kívül esik ennek a tanulmánynak a keretein.

*

A forrásközlési apparátus jelenti a közlésre kerülő forráshoz fűzött, részben magából a forrásból, részben máshonnan vett adatokat, észrevételeket, magyarázatokat, amelyek a forrás minél jobb megértését és minél könnyebb használatát segítik elő. Mindaz, amit a közlő magán a forráson kívül közöl, a forrásközlés apparátusához tartozik. Hangsúlyozni kell ezt, mert általában nem a teljes apparátust, hanem annak egyes részeit tartják apparátusnak.

A forrásközlési apparátusnak a következő részeit különböztetjük meg:

- az előszó
- a bevezetés
- a forrás meghatározása
- a legenda
- a kommentárok
- a jegyzetek
- az idegennyelvű kivonat
- a mutatók
- a terminológiai szótárak
- a táblázatok
- a grafikonok
- a térképek
- a rajzok
- a fényképek
- az irodalom jegyzéke
- a rövidítések jegyzéke

a tartalomjegyzék.

Erészek között vannak olyanok, amelyek nem csupán a forrásközlésnek, hanem a feldolgozások apparátusában is szerepelnek. Kisebbrészük azonban csak forrásközlésekben fordul elő, a forrásközlési apparátus sajátos részei.

Ilyenek:

- a forrás meghatározása
- a kommentárok
- a legenda.

A bevezetés és a jegyzetek ugyan részei mind a forrásközlések, mind pedig a feldolgozások apparátusának, bizonyos egyezések mellett azonban lényeges különbségek vannak a forrásközlések és a feldolgozások bevezetései és jegyzetei között.

*

A forrásközlési apparátus felsorolt részei közül természetesen nem mindegyik szerepel minden forrásközlésben. Az, hogy az apparátusnak milyen részei szerepelnek valamely forrásközlésben, elsősorban attól függ, hogy milyen fajtájú forrásközlésről van szó.

A forrásközlésnek többféle alapon különböző fajtáit különböztetjük meg.

Azon az alapon, hogy a forrásközlésnek mi az elsődleges célja, két fajtáját különböztetjük meg: a tudományost és a népszerűt. A kettő között van a tudományosan népszerű forrásközlés, amely vegyüléke a kettőnek, tudományos is, meg népszerű is, de egyik sem tisztán.

A tudományos forrásközlés elsődleges célja az, hogy tudományos feldolgozások számára szolgáltatson forrásokat, forrásbéli adatokat. Céljából következik, hogy viszonylag szűkebb körű használatra készül. A tudományos forrásközlést a sajátosabb jellegű témaválasztás, a viszonylagos teljességre törekvő forrásválogatás és a tudományosabb igényű apparátus különbözteti meg elsősorban a népszerűtől.

A népszerű forrásközlésnek elsődleges célja az, hogy a közművelés és az oktatás számára szolgáltatson forrásokat, forrásbéli ada-

tokat. Céljából következik, hogy viszonylag tágabb körű használatra készül. A népszerű forrásközlést az általánosabb jellegű témaválasztás, a teljességre való igény nélküli forrásválogatás és a kevésbé tudományos igényű apparátus különbözteti meg elsősorban a tudományostól.

A tudományosan népszerű forrásközlés elsődleges célja ugyanaz, mint a népszerűé, csak viszonylag szűkebb körű használatra készül, mint az. Témaválasztása ugyancsak általánosabb jellegű, a forrásválogatása nem törekszik teljességre, apparátusa azonban bővebb, tudományosabb igényű, mint a népszerű forrásközlésé.

Talán felesleges is megjegyezni, hogy másodlagosan a tudományos forrásközlés közművelési és oktatási, a népszerű pedig tudományos célra is használható.

Azon az alapon, hogy a forrásközlésnek mi a tárgya vagy témája, kétféle: általános és tematikai forrásközlést különböztetünk meg.

Az általános forrásközlésben közölt forrásanyag többféle tárgyra vagy témára vonatkozik, a tematikai viszont csupán egyféle tárgyra vagy témára. Tematikai forrásközlés pl. a munkás- és a parasztmozgalmak vagy a nemzetiségi kérdés történetére vonatkozó források közlése.

Az általános forrásközlésnek két fő típusát különböztethetjük meg: a kronológiai vagy időrendi és az irattípusost.

A kronológiai vagy időrendi forrásközlésben meghatározott időszakra vonatkozó forrásanyag kerül közlésre. Ilyen forrásközlés pl. a Zsigmond-kori oklevelek közzététele.

Az irattípusos forrásközlésben meghatározott típusú iratok kerülnek közlésre. Ilyen forrásközlés pl. az urbáriumok, az úriszéki jegyzőkönyvek, a számadások, a minisztertanácsi jegyzőkönyvek közzététele.

A forrásválogatás teljessége alapján teljes anyagú és szemelvényes forrásközlést különböztethetünk meg.

A teljes anyagú forrásközlésben a közlés tárgyára vonatkozó minden közlésre érdemes forrás közlésre kerül.

A szemelvényes forrásközlésben a közlés tárgyára vonatkozó, közlésre érdemes források közül csak néhány jellemző darab kerül közlésre.

A szövegeközlés teljessége alapján teljes szövegű, részleges és kivonatos forrásközlést különböztethetünk meg.

A teljes szövegű forrásközlés esetében a forrás teljes szövege közlésre kerül, legfeljebb sztereotip jellegű bevezető vagy befejező részei maradnak el.

A részleges forrásközlés esetében a forrásnak nem teljes szövege, hanem szövegének csak egy vagy több része kerül közlésre.

A kivonatos forrásközlés esetében a forrásnak nem szó szerinti szövege, hanem csak tárgyi vagy tartalmi kivonata kerül közlésre.

A kivonatos forrásközlésnek egyik fajtája a táblázatos forrásközlés, amelynél a forrásnak csupán meghatározott, mégpedig főleg számszerű adatai, a forrás szövegében elfoglalt helyüktől függetlenül, esetleg összevontan, táblázatba foglalva kerülnek közlésre. Táblázatosan elsősorban a történeti statisztika közli a forrásokat.

A közlés alaki szöveghűsége alapján betűhív, átíró és fényképes forrásközlést különböztethetünk meg.

A betűhív forrásközlésnél a forrás szövege minden alaki, ortográfiai változtatás nélkül kerül közlésre. A betűhív forrásközlő a forrás helyesírásában levő nyilvánvaló elírásokat, következetlenségeket sem javítja ki, legfeljebb felhívja rájuk a figyelmet. A rövidítéseket feloldja ugyan, de a feloldott részeket zárójelben közli.

Az átíró forrásközlésnél a forrás szövege nem minden változtatás nélkül, hanem a közlő ortográfiai változtatásaival kerül közlésre. A közlő helyesírási változtatását a forrás szövegén átírásnak nevezik. Az átírásnak két módját különböztethetjük meg: a korhűt és a modernet.

A fényképes forrásközlésnél a forrásnak a fényképmásolata kerül közlésre. A fényképes forrásközlést fakszimile közlésnek is nevezik. Fényképen rendszerint csak kivételes fontosságú egyes iratokat vagy iratrészeket szoktak közölni.

A fényképes forrásközlésnek egyik sajátos változata a filmen történő forrásközlés, amelyet általában mikrofilm-publikációnak neveznek. Ennél a forrásközlésnél a forrást filmre viszik, és a filmről annyi másolatot készítenek, ahányat rendelnek róla. Filmen rendszerint egy nagyobb levéltári egységet – fondot, állagot, sorozatot – szoktak közölni, szelektálás nélkül. Az ilyen publikációhoz bevezetésen kívül másféle apparátust nem készítenek.

A fent felsoroltakon kívül van a forrásközlésnek néhány más fajtája is. Ezek közül itt csak a keretes és a vegyes forrásközlést említjük.

A keretes forrásközlésnél egy vagy több forrás, illetve forrásrész a forrásközlő elbeszélő vagy magyarázó szövegébe, annak mintegy keretébe foglalva kerül közlésre.

Vegyes forrásközlésnek azt nevezzük, amelynél levéltári és nem levéltári anyag – pl. sajtóanyag, rajzanyag, képanyag stb. – vegyesen kerül közlésre.

*

A következőkben a forrásközlési apparátus egyes részeiről külön-külön lesz szó.

Az *előszó* a forrásközlés elé írt viszonylag rövid tájékoztató, amely a kiadvány célját, elkészültének körülményeit világítja meg.

Előszót általában csak nagyobb terjedelmű, könyvnek minősülő, egyedi vagy önálló forrásközlő kiadványokhoz szoktak írni, nem pedig kisebb terjedelmű, tanulmánynak vagy cikknek minősülő közleményekhez, amelyek rendszerint gyűjteményes vagy időszaki kiadványokban jelennek meg.

Az előszó nem szerves része a forrásközlésnek, gyakran nem is a kiadvány készítője írja.

Előszó nélkül még a könyvnek minősülő, nagyobb terjedelmű, egyedi vagy önálló forrásközlő kiadványok is megjelenhetnek.

A forrásközlésekhez és a feldolgozásokhoz írt előszó között nincs lényeges különbség.

*

A *bevezetés*, ellentétben az előszóval, már szerves része minden kiadványnak, mind a forrásközlésnek, mind pedig a feldolgozásnak. Ebből következik, hogy a bevezetést maga a kiadvány készítője írja.

Azon túlmenően azonban, hogy mindkettő szerves része a kiadványnak, bizonyos egyezés mellett lényeges különbség van a forrásközlés és a feldolgozás bevezetése között.

A feldolgozás bevezetése a kiadvány témájáról, a készítésénél érvényesített elvekről, alkalmazott módszerekről, a felhasznált kiadatlan forrásokról és a témára vonatkozó irodalomról tájékoztat, ismerteti és indokolja a kiadvány szerkezetét.

Mindezt, kivéve természetesen a felhasznált forrásokról szóló tájékoztatást, a forrásközlés bevezetése is megteszi, ha nem is egészen ugyanúgy, mint a feldolgozásé. Ennél azonban lényegesen többet ad.

A döntő különbséget az jelenti, hogy a forrásközlés bevezetése nem a felhasznált, hanem a közlésre kerülő forrásokról ad tájékoztatást, azokhoz fűz magyarázatot.

A forrásközlés bevezetése a forrásközlési apparátus ama részeinek a körébe tartozik, amelyeknek elsőrendű céljuk, rendeltetésük az, hogy a közölt forrásokat magyarázzák. Az apparátusnak eme részeit összefoglalóan magyarázatnak is nevezhetjük. A magyarázat egyik fajtája a bevezetés. További fajtái: a kommentár és a magyarázó jegyzet.

A forrásközlés bevezetése a kiadványban közlésre kerülő teljes forrásanyagról tájékoztat, annak a magyarázata. A kommentár ezzel szemben a közlésre kerülő egyes iratokról ad tájékoztatást, azoknak a magyarázata. A magyarázó jegyzet pedig csupán a közlésre kerülő iratok egyes részeiről, a bennük szereplő egyes adatokról nyújt felvilágosítást, azoknak a magyarázata.

A forrásközlés bevezetése általában két részre oszlik. Az egyik rész a közlésre kerülő forrásanyagról, a másik a közlésnél érvényesi-

tett elvekről, alkalmazott módszerekről tájékoztat. Az utóbbi részt archeográfiai bevezetésnek is szokták nevezni. A két rész olykor el is különül egymástól, ilyenkor két bevezetése van a forrásközlő kiadványnak. Az elsőnek nincs külön neve, egyszerűen csak bevezetésnek mondják, megkülönböztető jelző nélkül.

A bevezetésnek ez az első része, illetve ez az első bevezetés, arról nyújt felvilágosítást, hogy a forrásközlésnek mi a célja, a közlésre kerülő anyagnak mi a fő sajátossága, a tárgya vagy témája. Ez a két tényező: cél és tárgy vagy téma határozza ugyanis meg a forrásközlés alapjellegét, nemkülönbön a közlésnél érvényesített elveket és alkalmazott módszereket.

A forrásközlés céljáról a közlés bevezetése általában akkor is szól, ha az előszó már említette azt. A bevezetés bővebben fejti ki a közlés célját, mint az előszó tette, anélkül azonban, hogy terjengőssé válnék. A különböző fajta közlések bevezetései azonos jellegűek és terjedelműek szoktak lenni.

Más a helyzet azzal a magyarázattal, amelyet a bevezetés a közlés tárgyáról vagy témájáról ad. Ez már különböző jellegű és terjedelmű az egyes közlésfajtáknál.

A népszerű forrásközlés bevezetése jóval kevesebbet mond a közlésre kerülő forrásanyag tárgyáról vagy témájáról, mint akár a tudományosan népszerű, főleg pedig mint a tudományos. Ennek megfelelően sokkal rövidebb is azoknál. A tudományosan népszerű, főleg pedig a tudományos forrásközlés bevezetése behatóan ismerteti, magyarázza a közlésre kerülő forrásanyag tárgyát vagy témáját. Ennek megfelelően sokkal hosszabb is, mint a népszerű forrásközlés bevezetésének tárgyismertetése.

Hasonló a különbség a teljes anyagú és a szemelvényes forrásközlés bevezetésének a forrásanyag tárgyáról vagy témájáról adott magyarázata között. Az előbbi behatóbb és hosszabb, mint az utóbbi.

A legnagyobb különbség azonban az általános és a tematikai forrásközlés bevezetésének tárgymagyarázata között van. Már az

általános forrásközlés két típusa: a kronológiai és az irattípusos között lényeges eltérés van.

A kronológiai forrásközlés bevezetés általában kevesebbet mond a közlésre kerülő forrásanyag tárgyáról és témájáról, mint az irattípusosé. Vonatkozik ez elsősorban a tudományos kronológiai forrásközlésre. A Zsigmond-kori oklevéltár bevezetésében pl. semmit sem olvashatunk a forrásanyag tárgyáról vagy témájáról. Már más a helyzet a tudományosan népszerű kronológiai forrásközlésnél. Az Iratok az ellenforradalom történetéhez című forráskiadvány bevezetésében pl. terjedelmes tanulmányt olvashatunk. Igaz, hogy ez inkább az időszak történetéről szól, mint az iratok tárgyáról, de kétségtelen, hogy közvetve arról is tájékoztat.

Az irattípusos forrásközlés bevezetése behatóan foglalkozik a közlésre kerülő forrásanyag tárgyával. Ezt olyan módon teszi, hogy a kérdéses irattípust, vagy pedig az azt létrehozó szervnek vagy személynek, az ún. iratképzőnek a működését elemzi. Az Urbáriumok című kiadványnak pl., amely XVI-XVII. századi urbáriumokat közöl, nem is teljes anyagban, hanem csak szemelvényesen, a bevezetése megmagyarázza, hogy mik voltak az urbáriumok, hogyan keletkeztek, és mit találhatunk bennük. Az Úriszék című kiadványnak, amely XVI-XVII. századi úriszéki jegyzőkönyveket tesz közzé, a bevezetéséből megtudjuk, hogy mik voltak az úriszéknek nevezett földesúri bíróságok, milyen ügyekben és hogyan ítélkeztek, és hogy mindezek alapján jegyzőkönyveik mit tartalmaznak. A Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek című kiadvány bevezetése hasonló módon elemzi a magyar minisztertanács hatáskörét, illetékességét, szervezetét és ügyvitelét, s ennek alapján világítja meg, hogy milyen témákra vonatkozó adatokat találhatunk ezekben a jegyzőkönyvekben.

Az irattípusos forrásközlések tárgyelemző, nemkülönben egyes kronológiai forrásközlések korelemző bevezetéseit már joggal tekinthetjük és nevezhetjük bevezető tanulmányoknak. Még inkább vonatkozik ez a tematikai forrásközlések bevezetéseire.

A tematikai forrásközlők gyakran figyelmen kívül hagyják azt az irányelvet, hogy a forrásközlés bevezetésének nincs más rendeltetése, mint az, hogy a közlésre kerülő forrásanyag egészére vonatkozó magyarázattal szolgáljon, annak jobb megértését és könnyebb használatát segítse elő. Ehelyett a forrásközlés bevezetésében monografikus igényű és terjedelmű tanulmányt jelentetnek meg, amelyben feldolgozzák azt a témát, amelynek forrásanyagát közlik. A feldolgozásban a közölt forrásanyagon kívül egyéb kiadatlan forrásanyagokat is felhasználnak, nemkülönben a téma teljes irodalmát. Ilyen monografikus bevezető tanulmányokat olvashatunk a Magyar Történelmi Társulat Fontes sorozatának számos kötetében, pl. Károlyi Árpádnak Batthyány Lajos, az 1848-as első magyar miniszterelnök főbenjáró pörére vonatkozó forrásközlésében.

Az ilyen monográfiák rávilágítanak annak a véleménynek a helyességére, hogy tematikai forrásközlések helyett, különösen ha tárgyuk egészen szűk körű, érdemesebb a témáról feldolgozást írni, hiszen a közlésre kerülő forrásokat csak kevesen tudják használni azon kívül, aki témájukat feldolgozza. Márpedig néhány kutató munkájának megkönnyítésére nem indokolt forrásokat több száz példányban publikálni.

A mikrofilm-publikáció bevezetése némileg eltér az egyéb forrásközlések bevezetésétől. Ennek a bevezetésnek is az a rendeltetése, hogy a közlésre kerülő, azaz a filmre vett forrásanyag egészéhez fűzzön magyarázatot, ezt azonban az anyag sajátosságának megfelelő sajátos módon teszi. A közlés anyaga, mint már említettük, valamely levéltári egység: fond, állag vagy sorozat, mégpedig teljes egészében. A bevezetés a kérdéses levéltári egységről készített tájékoztató célzatú levéltári segédlet, amely némi eltéréssel azokat az adatokat tartalmazza, amelyeket egy levéltári útmutató vagy ismertetőleltár szokott megadni. Ezek: az egység címe és jelzete, kora, terjedelme, tárgya, rendszere, rendezettsége, selejtezettsége, segédlettel ellátottsága, a reá vonatkozó irodalom.

A forrásközlés bevezetésében, főleg ha bevezető tanulmány van a bevezetésben, lehet megadni a közlés tárgyára, illetve a bevezető

tanulmány témájára vonatkozó irodalom jegyzékét, esetleg kritikai észrevételeket is fűzve egyes művekhez. De lehet az irodalom jegyzéke önálló része is az apparátusnak.

Ugyanez vonatkozik, mint már említettük, a bevezetés második részére, az archeográfiai bevezetésre. Ebben a forrásközlő a közlésnél követett elveket, alkalmazott módszereket ismerteti.

Archeográfiai bevezetésre minden forrásközlésben szükség van, különösen pedig a nem teljes anyagú, a nem teljes szövegű és a nem betűhív, hanem átíró forrásközléseknél. E bevezetésben – akár a második bevezetéshez kapcsolódik, akár önálló része az apparátusnak – a forrásközlőnek meg kell magyaráznia, hogy a szemelvényes közlés anyagát milyen szempontok alapján válogatta ki, hogy a teljes szövegű közlés helyett mikor, miért és hogyan alkalmazta a közlés részleges, kivonatos vagy táblázatos módját, hogy miért döntött a betűhív közlés mellett, vagy ha nem ezt, vagy nem mindenben ezt tette, mikor, miért és hogyan írta át a közlésre kerülő szövegeket. Itt kell megindokolnia, hogy miért választotta a keretes közlési módot, és hogy miként alkalmazta azt. Itt kell megmondania, hogy vegyes közlés esetében miképpen tett – ha tett – különbséget a levéltári és az egyéb – pl. könyvtári – anyag közlésénél.

Az archeográfiai bevezetésben nyújt tájékoztatást a közlő arról, hogy a közlésre kerülő forrásokat milyen rendszerben csoportosította, a rendszert milyen jelek – számok, betűk stb. – segítségével és hogyan tüntette fel.

Az archeográfiai bevezetésben nyújt tájékoztatást a közlő arról is, hogy a közlésnél milyen apparátust, illetve milyen apparátusrészeket, és hogyan alkalmazott.

Ismételjük:

a bevezetésben mondja el a közlő – a fentiekben felsoroltakon kívül is – mindazt, amit amit a közlésre kerülő egész forrásanyagról, annak közlési elveiről és módszereiről kíván a jobb megértés és könnyebb használat érdekében a kiadvány olvasóinak tudomására hozni.

*

A *forrás* – az iratközlés esetében az *irat* – *meghatározása* már a forrásközlés apparátusának ama részei közé tartozik, amelyek a közlésre kerülő egyes forrásokhoz, egyes iratokhoz készülnek.

Az irat meghatározása a közlésre kerülő irat, iratrész vagy iratki-vonat elé kerül, azután a jel – szám vagy betű stb. – után, amely a közlésre kerülő szövegnek a teljes közölt anyag rendszerében elfog-lalt helyét határozza meg.

A közlésre kerülő szövegeket általában folyamatos sorszámok-kal szokták megjelölni. Ha pedig egy sorszám alatt több szöveg szerepel, ezeket az abc betűivel jelölik. A folyamatos sorszámozás még abban az esetben is ajánlatos, ha a közölt anyagot nagyobb részekre tagolják és ezeket külön jelekkel – pl. római számokkal – különböztetik meg egymástól.

Az irat meghatározása az irat leglényegesebb adatait, sajátossá-gait foglalja össze. Az a célja, hogy az adataival nyújtott tájékozta-tással a közlés használóját megkímélje attól, hogy a közölt szöveget kénytelen legyen elolvasni. Ha a meghatározásból úgy látja, hogy a közölt szövegben nem található olyan adatot, amelyenre szüksége van, akkor nem olvassa el.

Az iratnak kétféle: szűkebb és bővebb meghatározását különböz-tetjük meg.

Az irat szűkebb meghatározása a következő adatokat tartalmazza:

- az irat írója vagy kiállítója,
- az irat címzettje,
- az irat kelte,
- az irat típusa.

Az irat szűkebb meghatározását az irat címének is nevezzük.

Az irat bővebb meghatározása a szűkebb meghatározáson vagy címen kívül még az irat tárgyát is tartalmazza.

Az irat meghatározását az irat regesztájának vagy – mivel az irat szövegének az élén áll – fej regesztájának is szokták nevezni.

Rendszerint külön határozzák meg az irat keltét – a kelet idejét és helyét – és külön a cím egyéb adatait.

A tárgyat vagy a címmel együtt, vagy külön határozzák meg.

A tárgy meghatározása lehet szűkebb vagy bővebb, szintetikus vagy analitikus.

Egyes esetekben a tárgy tartalommal is bővíthet, ezt azonban lehetőleg kerülni kell.

Egy irat meghatározása vagy fejregesztája pl. a következő:
1859. november 17. Oravica.

Sztaics György járási hivatalvezető jelentése a lugosi kerületi hatósághoz a steierlakai bányászok elégedetlenségének kirobbanásáról.

E példában a kelet külön szerepel, a tárgy összevontan a cím többi részével.

Az irat meghatározása mindenfajta forrásközlés apparátusában szerepel. A kivonatos forrásközlésnél azonban rendszerint egybeolvad a kivonattal, különösen ha az csupán tárgyi, nem pedig tartalmi kivonat. Tartalmi kivonat esetében is gyakori az egybeolvadás, ilyenkor az irat meghatározásába nem irat tárgya, hanem tartalma kerül. De az sem ritka eset, hogy a tartalmi kivonat elé külön iratmeghatározás kerül, akár szűkebb, akár bővebb, a tartalmi kivonatban közölt irat tárgyát is tartalmazó formában. Különösen indokolt a bővebb forma abban az esetben, ha a tartalmi kivonat túl hosszú.

*

A *legenda* a közlésre kerülő egyes iratnak az iratfajtáját és a lelőhelyét határozza meg.

Az iratfajta bizonyos általánosabb jellegű azonos sajátossággal rendelkező iratoknak a köre.

Az iratfajtatól megkülönböztetjük az irattípust. Az irattípus bizonyos egyedibb jellegű azonos sajátossággal rendelkező iratoknak a köre. Irattípus pl. a fentebbi irat-meghatározásban szereplő jelentés, vagy anyakönyv, anyakönyvi kivonat, doktori oklevél, elismervény,

nyugta, számla stb. A közlésre kerülő irat típusát, mint már mondtuk, az irat meghatározásában, mégpedig a szűkebb meghatározásban vagy címben szokták megjelölni.

Különböző alapokon különböző iratfajtákat különböztethetünk meg. A legáltalánosabb iratfajták: eredeti irat és másolat, fogalmazat (fogalmazvány) és tisztázat, beadvány, kiadvány és belső ügyviteli irat stb. A fenti iratfajták 3 különböző alapon történt megkülönböztetést mutatnak, két olyan kettőst és egy olyan hármast jelentenek, amelyekbe minden irat beletartozik. Ugyanis minden irat vagy eredeti, vagy másolat, továbbá vagy fogalmazat, vagy tisztázat, valamint vagy beadvány, vagy kiadvány, vagy pedig belső ügyviteli irat.

Az iratfajta és irattípus közötti különbséget legjobban talán abban érzékelhetjük, hogy egy bizonyos irat több iratfajta alá is tartozhatik, de csak egy irattípusba. Egy jelentés (irattípus) pl. lehet eredeti is, másolat is, lehet fogalmazat is, tisztázat is, lehet beadvány is, kiadvány is, belső ügyviteli irat is, de nem lehet anyakönyv vagy anyakönyvi kivonat stb., stb.

A legenda a közölt irat fajtáján kívül annak egyéb – irattani jellegű – sajátosságait is megemlíti, amennyiben azoknak forrásértékelési szempontból jelentőségük van. Megmondja pl., hogy az iratot milyen anyagra, milyen eszközzel írták, hogy az írója sajátkezűleg írta-e, hogy milyen úton és mikor érkezett a címzetthez, és így tovább.

A legenda a közlésre kerülő irat lelehelyét – levéltári irat esetében – úgy határozza meg, hogy megadja annak pontos levéltári jelzetét, vagyis megnevezi – akár szavakban, akár jelekkel – nemcsak a kérdéses iratot, hanem mindazokat a levéltári egységeket is, amelyekbe a kérdéses irat tartozik, a legnagyobb egységből kiindulva egészen a legkisebbig. Ilyen levéltári jelzet pl. a következő: Magyar Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, Helytartótanács regisztratúrája, Departamentum urbariale, 1830. fons 10. positio 5. Ezt szavakban megadva túl hosszú jelzetet jelekkel sokkal rövidebben lehet kifejezni. (OL-C59-1830-10-5)

A legendákban szokták megmondani, hogy a kérdéses iratot korábban közölték-e már, pontosan megadva a korábbi közlés vagy közlések pontos bibliográfiai adatait, megtéve egyben ha szükséges a korábbi közlésekre vonatkozó, általános jellegű, azaz az egész irat közlését érintő, kritikai észrevételeket. Az irat egyes helyeit illető, a korábbi közlésekre vonatkozó kritikai észrevételeknek már nem a legendában, hanem a forráskritikai jegyzetekben van a helyük.

Amennyiben az irat közlése nem magának az iratnak, hanem valamely korábbi közlésnek az alapján történik, a legendában ezt meg kell mondani, és egyben meg is kell indokolni. Ha a kérdéses irat megvan, lelőhelyét a legendában akkor is fel kell tüntetni, ha a közlés valamely korábbi közlés alapján történik.

Valamely korábbi közlés alapján történő közlés esetében a kérdéses irat fajtáját is meg kell határozni, amennyiben a meghatározás a korábbi közlésből megállapítható.

A legendának mindenfajta forrásközlés apparátusában szerepelnie kell. Még a népszerű forrásközléseket sem tanácsos kivenni e szabály alól.

Mínhogy a legenda lényegében az irat további sajátosságait határozza meg, leghelyesebb, ha közvetlenül az irat meghatározása után következik. Előfordul azonban, hogy közvetlenül az irat szövege után kap helyet, az esetleges idegennyelvű kivonat vagy az ugyan-csak esetleges befejező kommentár előtt.

*

A *kommentár*, amit iratmagyarázatnak vagy egyszerűen magyarázatnak is nevezhetünk, a forrásközlő apparátusnak az a része, amely a közlésre kerülő egyes irat egészére vonatkozó tájékoztatást ad, hogy a benne foglaltak megértését segítse, könnyebbé tegye.

Kétféle fajtáját különböztethetjük meg: a bevezető és a befejező kommentárt, illetve iratmagyarázatot vagy egyszerűen csak magyarázatot.

A bevezető kommentár a közlésre kerülő egyes irat keletkezésének körülményeit, a benne foglaltaknak az előzményeit világítja meg, olyan mértékben, amilyenben az a megértéshez szükséges.

Bevezetőnek azért nevezzük, mert az egyes irat szövege elé kerül, azt mintegy bevezeti.

Hangsúlyozni kell, hogy a bevezető kommentár csak annyi magyarázatot ad, amennyi az irat megértéséhez szükséges. Nem feladata, hogy az iratnak és a benne foglaltaknak teljes előtörténetét feltárja.

A befejező kommentár a közlésre kerülő egyes irat további sorsát, a benne foglaltaknak további fejleményeit világítja meg, de a bevezető kommentárhoz hasonlóan – csak olyan mértékben, amilyenben a megértéshez szükséges. Nem feladata tehát, hogy az iratnak és a benne foglaltaknak teljes utótörténetét feltárja.

Befejezőnek azért nevezik, mert az egyes irat szövege után következik, azt mintegy befejezi.

Nem könnyű megszabni, hogy a bevezető kommentár hol kezdje, a befejező pedig meddig ismertesse, hol fejezze be az egyes iratnak és a benne foglaltaknak az elő-, illetve utótörténetét. Általában elég, ha az előtörténetnek a közlésben szereplőt közvetlenül megelőző, az utótörténetnek pedig az azt közvetlenül követő fázisát ismerteti.

Kívánatos azonban, hogy a kommentárok rámutassanak arra, hogy az egyes irat és a benne foglaltak elő- és utótörténetére vonatkozó iratok hol kereshetők és esetleg hol találhatóak. Utóbbi esetben azonban anélkül, hogy minden elő- és utóirat pontos levéltári jelzetét is megadnák.

A kommentárokból kell utalni a forrásközlésben szereplő azokra az egyéb iratokra, amelyek a kérdéses irattal valamilyen vonatkozásban összefüggenek.

A bevezető kommentárnak kell szólnia arról, hogy a közlésre kerülő irat szövegének milyen egyéb variánsai ismeretesek, hol találhatóak, és hogy miért esett a választás a közlés alapjául szolgáló variánsra, továbbá hogy a többi variánst miként vette figyelembe a közlő.

A kommentárok valamelyikében, mégpedig inkább a befejezőben, kell hivatkozni arra az irodalomra, amely a kérdéses iratról vagy a benne foglaltakról szól.

Ezzel kapcsolatban két észrevételt kell tenni. Az egyik az, hogy a kommentárban csak arra az irodalomra kell hivatkozni, amely kizárólag a kérdéses iratra és a vele összefüggő egy-két egyéb iratra és a bennük foglaltakra vonatkozik. Azt az irodalmat, amely a közlésben szereplő több egyes iratra, tehát lényegében az egész közlésre vonatkozik, nem a kommentárban hanem a bevezetésben vagy külön jegyzetben kell feltüntetni.

A másik észrevétel pedig az, hogy az irat irodalmának a körébe nem tartoznak azok a művek, amelyek nem kifejezetten az iratról és a benne foglaltakról szólnak, hanem csak felhasználják az iratban foglalt adatokat és hivatkoznak rájuk. A tihanyi alapítólevél irodalmába pl. nem tartozik az a rengeteg munka, amely valamilyen módon hivatkozik erre az oklevélre vagy valamelyik adatára, hanem csak azok a művek, amelyeket kifejezetten róla írtak. A magyarországi *pragmatica* sanctiónak nevezett törvény irodalmának sem tekinthető az az ugyancsak tömérdek mű, amely – egyebek mellett – vele vagy valamelyik adatával is foglalkozik, még akkor sem, ha magyarázza, vagy értékeli.

*

A *jegyzet* a kiadvány – feldolgozás vagy forrásközlés – egyes helyeihez – állításaihoz, adataihoz – fűzött magyarázat.

A forrásközlési vagy archeográfiai jegyzet a közlésre kerülő egyes források (iratok) egyes helyeihez (adataihoz) fűzött magyarázat.

A feldolgozási jegyzetnek két fajtáját különböztetjük meg: a hivatkozót és a magyarázót.

Ugyancsak két fajtája van a forrásközlési jegyzetnek: szövegkritikai és magyarázó.

Mínthogy a forrásközlések bevezetéseiben szereplő bevezető tanulmányok gyakran feldolgozások, a feldolgozási jegyzetek is ré-

szei lehetnek a forrásközlési apparátusnak, róluk is kell tehát szólnunk, összevetve őket az elsődlegesen forrásközlési jegyzetekkel.

A hivatkozó feldolgozási jegyzet azt jelöli meg, hogy a szerző a feldolgozásban szereplő adatokat honnan, milyen forrásból vagy más feldolgozásból vette. A hivatkozó jegyzetben a felhasznált adatok lelőhelyét pontosan meg kell határozni, hogy az adatok felhasználásának helyességét bárki könnyen ellenőrizhesse.

Ha a feldolgozás szerzője valamely forrásbeli adatot nem közvetlenül a forrásból, hanem egy feldolgozásból vett, a szerzői etika azt kívánja, hogy a forráson kívül a feldolgozásra is hivatkozzék.

Ugyanez a kíváncsalom vonatkozik arra az esetre, amikor valamely feldolgozásbeli adatot egy másik feldolgozásból vett át.

A feldolgozásbeli magyarázó jegyzetben a szerző a feldolgozásban szereplő egyes megállapításait, magyarázatait, következtetéseit, értékeléseit fejt ki bővebben, sorol fel mellettük szóló érveket, cáfol velük ellentétes nézeteket.

A forrásközlési magyarázó jegyzet a közlésre kerülő egyes iratok egyes részeihez, adataihoz nyújt tartalmi jellegű magyarázatot. Tájékoztató pl. arról, hogy a forrásban szereplő bizonyos személy ki és mi volt, valamely esemény mikor történt, bizonyos helységet hogyan hívtak, valamely kifejezés mit jelentett, és így tovább.

A forrásközlési magyarázó jegyzetben adott magyarázat különböző részletességű lehet. Egy személyről pl. mondhat csupán annyit, hogy a forrás keltének időpontjában mi volt, de megmondhatja azt is, hogy korábban és későbbben mi volt, adhat róla rövid jellemzést is. Egy helységnek megadhatja nemcsak egykorú, hanem korábbi és későbbi neveit is, meghatározhatja a járást, a megyét, az országot is, amelyhez tartozott, illetve tartozik. Egy eseményt vagy kifejezést is különböző részletességgel magyarázhat a jegyzet.

A forrásközlési magyarázó jegyzet részletessége elsősorban attól függ, hogy a forrásközlésnek milyen az elsődleges célja és jellege. Tudományos célú és jellegű forrásközléstől kevésbé részletes magya-

rázó jegyzeteket várunk, mint a népszerűtől vagy a tudományosan népszerűtől.

A forrásközlő egyik legnehezebb feladata a magyarázó jegyzetelés helyes mértékének a megválasztása. Minimális követelményként azt támaszthatjuk a forrásközlési magyarázó jegyzettel szemben, hogy a forrás szövegét érthetővé tegye. Tudományos célú és jellegű forrásközlés magyarázó jegyzetével szemben ennél nagyobb követelményt támasztani nem is szabad.

A tudományos forrásközlés szövegének magyarázó jegyzetekkel való ellátásakor nem szabad szem elől téveszteni, hogy az ilyen forrásközlés nem dokumentáció és nem lexikon vagy egyéb feldolgozás. Ha pl. Széchenyi István naplójában egy személy becenevén szerepel, akkor a tudományos forrásközlőnek meg kell állapítania és magyarázó jegyzetben mondania, hogy az illető személy ki és a naplóbejegyzés idejében mi volt. Esetleg még egyéb olyan magyarázatot is kell adnia róla, amely nélkül a naplóban való említése nem érthető. De nem kell korábbi és későbbi pályafutásáról vagy olyan tulajdonságairól szólnia, amelyek ismerete nem feltétlenül szükséges a naplóbejegyzés megértéséhez. Vagy ha pl. egy minisztertanácsi jegyzőkönyvben egy vasútvonal építéséről van szó, meg kell mondani, hogy milyen vonal volt az, ki és mikor építtette. De semmiképpen sem szükséges rámutatni arra, hogy a vasútvonal építésének ügyével milyen más szervek foglalkoztak még, és hogy reá vonatkozó adatok milyen más forrásokban találhatóak a közlésre kerülőn kívül.

Más a helyzet a tudományosan népszerű és a népszerű forrásközléseknél. Ezek már közelebb állanak a feldolgozásokhoz, hiszen elsősorban a művelődni vágyó olvasók, nem pedig a tudományos feldolgozók számára készülnek. A forrásokban szereplő személyekről, helyekről, eseményekről, tárgyakról, fogalmakról lexikális rövidségül magyarázat az ilyen forráskiadványokban helyénvaló. Dokumentációnak azonban az ilyen forrásközlésekben sincsen helye.

Vitatható kérdés, hogy a forrásközlőnek mennyiben feladata az általa közölt forrásokban szereplő adatok helyességének az ellenőr-

zése, és a téveseknek magyarázó jegyzetben történő helyesbítése. E tekintetben is különbség van a különböző fajta forrásközlések között.

A tudományos forrásközléseknél is különbség van az általános és a tematikai közlések között. Az általános, tehát soktémájú közlések esetében a közlőtől nem várható el, hogy a közlésre kerülő szövegeket kritizálja is, adataik helytállóságát ellenőrizze. Az általa felismert tévedésekre természetesen rá kell mutatnia, a szövegek tartalmi kritikája azonban azoknak a feladata, akik az adatokat felhasználják, tehát a feldolgozóké.

A tematikai, azaz egytémájú tudományos közlések esetében már indokoltan támasztható a közlővel szemben az a követelmény, hogy a közlésre kerülő szövegeket kritizálja, adataik helyességét ellenőrizze, a téves adatokat helyesbítse, vagy legalábbis mutasson rá a tévedésre.

A népszerű és a tudományosan népszerű forrásközlésnél, mivel az nem feldolgozók, hanem olvasók számára készül, a forráskritikát, tehát az adatok helyességének ellenőrzését, elvben a közlőnek kell elvégeznie. Minthogy az ilyen forrásközlések rendszerint szemelvényesek, legalábbis olyan forrásokat kell közlésre kiválogatnia, amelyek adatainak helyességéhez nem fér kétség.

Kevesebb probléma elé állítják a forrásközlőt a forráskritikai jegyzetek. Ezek a közlésre kerülő egyes iratok egyes részeihez formális jellegű magyarázatot fűznek.

A szövegkritikai jegyzet tájékoztat pl. arról, hogy egy több változatban – fogalmazatban és tisztázatban, több másodlatban vagy másolatban, kéziratban és közlésben stb. – fennmaradt forrás szövegének egyes részei miben térnek el egymástól. Vagy pl. arról, hogy egy fogalmazat egyes részeit a fogalmazat írója fogalmazás közben miként változtatta meg. Avagy pl. arról, hogy a szöveg írója milyen nyilvánvaló tollhibát követett el, amit a közlő vagy a szövegben, vagy a jegyzetben javít ki.

A jegyzeteket rendszerint a forráskiadvány lapjainak vagy oldalainak az alján szokták közölni, ezért lapalji vagy lábjegyzeteknek is nevezik.

A magyarázott szövegrészeket és a jegyzeteket magyarázó jegyzetek esetében számokkal, szövegkritikai jegyzetek esetében pedig betűkkel szokták megjelölni.

Forrásközlés esetében helyesebb; ha a jegyzetek a lapok vagy oldalak aljára, nem pedig a teljes közlés vagy a fejezetek végére kerülnek. Az is kívánatos, hogy a jegyzetek számozása vagy betűkkel jelölése, minden oldalon újra kezdődjék.

Lapalji vagy lábjegyzet helyett a közölt forrásokban szereplő – főleg a gyakrabban előforduló – neveket, eseményeket, kifejezéseket stb. gyakran a kiadványhoz készülő mutatóban szokták megmagyarázni. A mutatónak ilyen magyarázatokat tartalmazó címszavait magyarázó jegyzeteknek tekinthetjük.

*

Az idegennyelvű kivonat vagy rezümé a kiadványban közölt feldolgozásnak vagy forrásoknak más nyelven készült tartalmi kivonata.

Forrásközlés esetében idegennyelvű kivonat készülhet az előszóról, a bevezetésről, elsősorban a bevezető tanulmányról, valamint a közlésre kerülő egyes forrásokról.

Általában a hazai nyelvű előszóról és bevezetésről szokott idegennyelvű, az idegennyelvű forrásokról pedig hazai nyelvű kivonat készülni. Előfordul azonban, hogy hazai nyelvű forrásokról készül idegennyelvű kivonat.

Valamely forrásnak, illetve közlésre kerülő részének vagy kivonatának, teljes egészében idegen nyelven való közlését nem tekintjük a forrásközlő apparátus részének, kivéve azt az esetet, ha a hazai nyelvű közlés mellett történik a fordítás közlése. A fordítást ilyenkor úgy tekintjük, mintha idegennyelvű kivonat lenne.

Tudományos forrásközlésben, teljes szövegű vagy részleges közlés esetében, feltétlen követelmény az eredeti nyelven, illetve az azon is történő közlés. Népszerű vagy tudományosan népszerű forrásközlés esetében megengedhető a csak fordításban való közlés, ami azonban erősen csökkenti a tudományos jelleget.

Az előszó és a bevezetés idegennyelvű kivonatát közvetlenül azok után szokták közölni, az egyes forrásokét is leghelyesebb ott, kivéve ha a legenda a forrás szövege után következik. Ilyen esetben az idegennyelvű kivonat a legendát követi.

Idegennyelvű forrás hazai nyelvű kivonatát szokták a forrás szövege és az esetleges bevezető kommentár elé tenni, mintegy kiegészítésül az irat meghatározásához.

A feldolgozásokhoz, valamint a forrásközlések előszavához és bevezetéséhez, olykor több idegen nyelven is készül kivonat.

*

A *mutatók* mindenfajta forrásközlés apparátusának elengedhetetlen részei, kivéve a kis terjedelmű közléseket, amelyeknek átnézése nem igényel sok időt.

A forrásközlés mutatója a kiadványban – mégpedig mind a forrásanyagban, mind az apparátusban előforduló neveket – személyek, helyek és tárgyak neveit betűrendben sorolja fel, és megjelöli, hogy azok a kiadványban hol találhatók.

A mutatónak különleges jelentősége van a forrásközléseknél, amelyekben általában csak bizonyos adatokat keres az olvasó, amelyek mutató nélkül nagyon nehezen található meg.

A mutatót indexnek is nevezik.

A mutató legáltalánosabb fajtái: általános, név-, személynév-, helynév- és tárgymutató.

Az általános mutató a kiadvány egyetlen mutatója, amely együtt, közös betűrendben tartalmazza a kiadványban előforduló személy-, hely- és tárgyneveket.

A névmutató a kiadvány olyan mutatója, amely együtt, közös betűrendben tartalmazza a kiadványban előforduló személy- és helyneveket, a tárgynevek azonban nincsenek benne.

A személynévmutató csupán a kiadványban előforduló személyneveket tartalmazza betűrendben.

Amennyiben a közölt forrásokban a személynevek betűhív alakban szerepelnek, a forrásközlő feladata, hogy megállapítsa minden egyes név korhúen átírt, egységes alakját. Ez az alak természetesen a forrásokban is szerepelhet, ilyenkor nincs szükség átírásra. A mutatóban ennél az átírt névalaknál kell zárójelben felsorolni az összes névalakvariánst, itt kell megjelölni az előfordulási helyeket. A variánsoknál pedig csak utalni kell az átírt névalakra.

A helynévmutató csupán a kiadványban előforduló helyneveket tartalmazza betűrendben.

Amennyiben a közölt forrásokban a helynevek betűhív alakban szerepelnek, a forrásközlő feladata, hogy megállapítsa minden egyes név korhú helyességgel írt egységes alakját. Ez az alak a forrásokban is szerepelhet, ha nem szerepel, átírással kell megállapítani.

A forrásközlő további feladata, hogy megállapítsa minden egyes, bármely alakban szereplő helynévnek a közlés időpontjában használt, tehát legutolsó alakját. Ha időközben más országokhoz csatolt helységről van szó, akkor a régi és az új országban használt utolsó alakokat, tehát két utolsó alakot kell megállapítania.

A forrásközlő feladata továbbá, hogy közelebből – pl. a megye vagy a járás feltüntetésével meghatározza a helységek fekvését, mind a forrás keletkezése, mind pedig közlése időpontjában. Ha időközben más országokhoz csatolt helységről van szó, akkor ezt a meghatározást is kétszeresen kell elvégezni, a régi és az új országban.

A mutatóban a helynévnek a korhú helyességgel írt vagy átírt alakjában kell szerepelnie. Ennél az alaknál kell zárójelben felsorolni az összes többi alakvariánst, beleértve a maiakat is. Itt kell megadni a fekvés valamennyi meghatározását. Itt kell továbbá megjelölni az előfordulási helyeket. Az összes többi alakvariánsnál pedig ide kell utalni.

A tárgymutató csupán a kiadványban előforduló tárgyak neveit tartalmazza betűrendben.

A tárgyak részben tényleges tárgyakat jelentenek, mint pl. malom, kocsi, eke stb., részben pedig elvont fogalmakat, mint pl. bányászat, földművelés, borkivitel, jobbágyvándorlás stb.

A tárgyneveket a forrásközlő részben a forrásokból veszi, részben azonban neki kell azokat megállapítania, olyan alakban, amilyenben a forrásokban nem is szerepelnek. Lehetséges pl., hogy a jobbágy-vándorlás kifejezés a forrásokban nem szerepel, a mutatóban mégis szerepelnie kell, mert szó van róla.

Szerepelniök kell a tárgymutatóban összefoglaló tárgyneveknek is, amelyeket ugyancsak a forrásközlő állapít meg, nem pedig a forrásokból vesz. Ilyen összefoglaló tárgynevek lehetnek pl. pénznekem, mértékek, járványok, oktatásügy stb.

Előfordul, hogy tárgynevek bizonyos csoportja nem az általános tárgymutatóba, hanem külön szakmutatóba kerül. Készülhet pl. erdészeti, vízrajzi stb. szakmutató.

Fentiekből is kitűnik, hogy a különböző mutatók készítése a forrásközlő nehéz feladata.

Bármilyen nyelvű is a forrás, a mutatókat a kiadvány nyelvén kell készíteni. A forrásközlő feladatát ez még nehezebbé teszi.

*

Terminológiai szótárak készítése tematikai forrásközléseknél szokott szükségessé válni, amikor a közlésre kerülő forrásokban sok az olyan szakkifejezés, illetve fogalom, amely magyarázatra szorul.

Így pl. *Úriszék* című, XVI-XVII. századi úriszéki jegyzőkönyveket publikáló kiadványhoz külön terminológiai értelmező szótárt készített a szerkesztő, amely a földesúri bírásokodásban szereplő fogalmakról, előforduló kifejezésekről adott tömör meghatározást, illetve magyarázatot.

*

Táblázatok is szerepelhetnek a forrásközlési apparátusban, hogy a könnyebb megértést segítsék.

Főleg időrendi és genealógiai táblázatok készülnek forrásközlő kiadványokhoz.

A történeti statisztikai kiadványokban és általában a táblázatos forrásközlésekben szereplő táblázatok nem az apparátushoz tartoznak, ezekben a közlésre kerülő források adatai vannak, tehát forrásoknak minősülnek.

Grafikonok a forrásközléseknél általában a történeti statisztikai kiadványokban szerepelnek. Minden esetben az apparátushoz tartoznak.

Grafikonokat sokféle módon szoktak készíteni. Minthogy inkább a feldolgozások apparátusának jellemző részei, készítésük módjaival e tanulmány nem foglalkozik.

Térképek, rajzok, fényképek forrásközlésekben is szerepelnek, részben mint a kiadványt élénkítő, illusztratív eszközök, részben azonban tájékoztatást is nyújtanak, és ennyiben az apparátus részeinek is tekinthetők.

Minthogy inkább a feldolgozásokban szerepelnek, e tanulmány csak említésükre szorítkozik.

Nem tartja feladatának azt sem, hogy *az irodalom jegyzéke, a rövidítések jegyzéke és a tartalomjegyzék* készítésével foglalkozzék.

Az utóbbiról csupán annyit jegyez meg, hogy a közlésre kerülő egyes iratok tartalomjegyzékébe az iratok meghatározása szokott kerülni.

*

Egyes speciális forrásközlések apparátusában lehetnek a fentiekben tárgyalt, illetve csak említett részeken kívül még mások is.

A forrásközlő feladata, hogy az apparátus részeit a források jellegének megfelelően úgy válassza meg, és úgy alkalmazza, hogy segítségükkel a közölt anyagot minél jobban, gyorsabban és könnyebben használhatóvá tegye.

A tanulmányban felvetett szempontok ehhez kívántak némi segítséget nyújtani.

(Levéltári Közlemények 1976. 1. sz. 203-217.)

GYÖRFFY GYÖRGY

Nemzetközi oklevélkiadási szabályzat

A Nemzetközi Diplomatikai Bizottság (Commission Internationale de Diplomatie) egyik feladatának tekinti a szövegkiadás nemzetközi elveinek meghatározását. A Bizottság elsőként a közép-kori oklevelek kiadási szabályzatát készítette el, s ezt 1977-ben francia nyelven sokszorosított formában megjelenítette (Normalisation internationale des méthodes de publication des documents latins du Moyen Age. Roma 1977.). A szabályzat megvitatására 1978-ban Madridban került sor; a néhány lényegbe nem vágó módosításról sokszorosított jegyzőkönyv készült. 1980-ban a Bizottság a gazdasági iratok kiadási elveinek meghatározását vette tervbe, s ülészekjain egyebek mellett egy ilyen irányú szabályzat megvalósításán munkálkodik.

A nemzetközi oklevélkiadási szabályzat kollektív munka eredménye, mely elsősorban az oklevélkiadásban legnagyobb múlttal rendelkező francia, német, olasz, és angol gyakorlatot tartja szem előtt, de figyelembe veszi a spanyol, belga, kelet-európai és skandináv sajátosságokat is.

Mabillon *De re diplomatica* c. művének 300 év előtti megjelenése (Paris 1681) óta, amit az oklevéltan születési évének számítanak, a szövegek kiadására nem volt nemzetközi szabály, s egyes országok is csak a múlt századi nagyobb kiadványok gyakorlatai nyomán kezdtek egységre törekvő szabályzatot kialakítani.

Az egységes szövegkiadási elvek megvalósulása ellen hatott az a körülmény is, hogy a kiadásnak két szélsőséges törekvés között kell megtalálnia a középutat: e szélsőségek egyik pólusán a szöveg minél közérthetőbb módon való közzététele áll, míg a másikon a belűhívéshez való ragaszkodás.

A közérthetőségre való törekvés latin szövegek esetében nemcsak azt eredményezte, hogy a középkori szöveget az iskolában tanított humanista latin nyelvtani és helyesírási szabályai szerint írták át, hanem szélsőséges esetekben azt is, hogy a nem latin hely- és személynéveket, valamint vulgáris nyelvi szórványokat közérthetővé alakították. Noha az ilyen kiadványok forrásai már a múlt században is többnyire XVIII. századi másolatok voltak, melyek írói a jogi felhasználhatóság végett is „javítottak” az eredeti szövegen, kétségtelen, hogy amikor Wenzel Gusztáv 1860-ban az Árpád-kori Új Okmánytár I. kötetéhez írt bevezetőjében (XV. lap) kiadási elveit meghatározta, ezt írta: „a kritika kívánalmainak eleget teszünk, ha a történeti kútfők szövegeit lehetőleg híven és a maga tisztaságában előállítjuk”. Wenzel ehelyütt a szövegűséget követő Waltherr László nézetével polemizált; a kiadás jobb használhatósága érdekében „tiszta szöveget” kívánt előállítani.

A szövegűséghez való ragaszkodás vezetett el a betűhív szövegkiadáshoz, mely nem csupán minden betűforma (pl. hosszú) visszaadását követelte meg, hanem szélsőséges esetben a rövidítési jelek nyomdai úton való visszaadását is. Megjegyzendő, hogy a szövegek ilyen visszaadását a facsimile-kiadás ma már feleslegessé teszi, s csak kivételes esetekben, pl. filológiai szempontú kiadás esetén lehet létjogosultsága.

E két említett szélsőség közötti középút megtalálása volt fő törekvése a modern okmánytárak szerkesztőinek, s az évszázados kísérletezés után a különféle országok szövegkiadói nagyjából egyező középútat találtak, ami lehetővé tette nemzetközi szabályzat elkészítését. A szabályzat ugyan egységes megoldást ajánl, ugyanakkor figyelembe veszi és tolerálja az egyes vezető országok diplomatikai iskoláiban kialakult hagyományos gyakorlatot, az ebből fakadó eltérés azonban csak némely sajátosságra (pl. szókezdő *j* írása, kiadások jelzésének módja, lábjegyzetek betűjelének formája stb.) terjed ki. Ez lehetővé teszi, hogy a magyar kutatás alternatív megoldási lehetőség esetén a budapesti egyetemen Fejérpataky László és Szentpétery Imre

munkássága nyomán hagyományossá vált megoldásokat részeltesse előnyben.

A nemzetközi szabályzatból alig tűnik ki, de kétségtelen, hogy a technika fejlődése hozzájárult és napjainkban is hozzájárul az oklevélkiadásban követett elvek meghatározásához.

Itt három befolyást gyakorló technikai újításról tesztek említést.

1. A fényképezés és a facsimile nyomdai sokszorosításának lehetősége felmentette az oklevélkiadókat az alól, hogy betűhív kiadásra törekedve az említett szélsőséges megoldásokat válasszák. A nyomdák betű- és jelparkja képtelen visszaadni egy oklevél írás-sajátosságait, s nem pótolhatja a fényképeket.
2. A nyomdatechnika gépesítése, a kéziszedésről a gépszedésre való áttérés mindinkább abba az irányba hat, hogy a szövegkiadó a sajátos és a gépparkban nem szereplő jeleket elhagyja, a rendelkezésre álló jeleket használja és a könyvoldal tükrét ne lépje túl. Ahol a könyvkiadást finanszírozó intézmények kénytelenek a nyomdaköltségekkel számolni, ez a körülmény befolyást gyakorol a kiadási elvek meghatározására és a jelen nemzetközi szabályzat e szempont figyelembevételével készült.
3. Napjainkban a kibernetika fejlődése kezd kihatni a történettudomány egyes ágaira, így az oklevélkiadásra is. Amerikában lehetőség van rá, – egy kanadai történész, Michael Gervers él is vele, – hogy középkori oklevélszövegeket speciális írógép és telefonkábel segítségével computerbe tápláljanak. A szöveg, betáplálása után, bármennyi példányban visszahívható, hibái kijavíthatók, s a computer képes arra, hogy bármilyen szempontú csoportosítást és statisztikai összeállítást, bármilyen indexet elkészítsen.¹ Ez az eljárás a computer írógépének betűparkjára korlátozza a kiadásnál felhasználható jeleket, s bizonyára hatással lesz a jövő oklevélkiadására.²

1 Gervers, Michael: *Medieval Charters and the Computer: An Analysis Using Mark*

2 *Computers and Humanities* 12 (1978) 127-136.

Az alábbiakban ismertetem a nemzetközi szabályzatot, megegyezve, hogy a nyugat-európai diplomatika művelői a szabályzat összeállításánál a Meroving-kortól a XV. századig terjedő oklevél-anyagra voltak tekintettel, s kivonatomban a magyar gyakorlatot nem érintő részeket többnyire elhagytam.

*

A „Commission Internationale de Diplomatie” által 1974. okt. 2-5 Barcelonában megállapított középkori latin oklevélkiadási szabályzat (Róma 1977) pontjainak kivonatos ismertetése

1. Az oklevél közzététele általában nem történhet pusztá szöveggözléssel; a közzétett oklevél élén megadandó a sorszám (arab számmal), utána sorrendben a dátum (az oklevél vagy a kiadó megállapítása szerint), a regeszta, a szöveg áthagyományozására vonatkozó adatok: egyrészt a szöveg forrásai, másrészt a korábbi kiadások és irodalom felsorolása, az oklevél kritikája, végül a szöveghez csatlakozó kritikai jegyzetapparátus: egyrészt szövegvariánsok és szövegkiegészítés, másrészt kritikai és történeti megjegyzések.

Datálás

2. *A dátum részei:* idő és hely (mindkettő lehetőleg modern formában), a kettőt pont és gondolatjel választja el.
3. *A dátum sorrendje:* év, hó, nap. Pl. *1045 december 10.*
4. Az év mindig átszámítandó a modern időszámításra.
5. *Több dátumot* tartalmazó oklevél esetén a két vagy három dátum „és” kötőszóval összekötve egymás után írandó.
6. *Több lehetséges dátum* esetén a lehetséges változatok „vagy” szóval összekötve egymás után írandók, pl. *1300 vagy 1315 vagy 1330 december 20.*
7. *Feltett év* szögletes zárójelben közlendő: [1055].

8. A datálás kronológiai szabálytalanságai kritikai jegyzetben megárazandók.
9. A *terminus post quem* és *ante quem* megállapítása datálatlan oklevelekben gondolatjellel elválasztott két dátummal történik pl. *1282 április 15 – június 22*, vagy „előtt”, ill. „után” határozószóval megadott idővel; a megállapítás jegyzetben igazolandó.
10. *Közelítő időmegállapítás*, melyet az oklevélben kortársként említett személyek szereplése alapján hozzávetőlegesen tehetünk, ilyen megoldásokat kínál: ...*981-998*... (ami azt jelenti, hogy a megadott időközön túli időpont is szóba jöhet); ...*981-998* (ahol is az utóbbi év nem haladható túl); „*1701 körül*” stb.
11. *Datálhatatlan oklevelek* jelzése: Év nélkül (É. n.).
12. A *napi keletet* a modern időszámítás szerint adjuk meg.
13. *Az ünnep és a hét napjának neve* nem tüntetendő fel.
14. Alternatívák a napi keletben megadandók, pl. *1140 szeptember 6 vagy 13 vagy 20 vagy 27*.
15. *Dátumhely* általában a mai hivatalos néven adandó, de idegen helynevek tekintetében az oklevélkiadás nyelve illetékes, ha van a kiadó által használt nyelvben a helynek neve. Pl. francia kiadó *Londres*-t, olasz *Londra*-t ír. (Ennek értelmében magyar oklevélkiadó a régi Magyarországra a közhasználatban volt magyar vagy latin elnevezést használja.)
16. *Ismeretlen helynév* esetén az oklevélben álló névalak adandó idézőjel (macskaköröm) között: esetleg jegyzetben lehet utalni a megoldási kísérletekre.
17. A *dátumhely közelebbi megjelölése* (pl. palota, udvar, egyház) esetén a kiadóra van bízva, hogy ezt beveszi-e a dátumba az oklevél nyelvén, vagy idézőjel között fordításban.
18. *Dátum hiánya* esetén szükségtelen erre „hely nélkül” (h. n.) megjelöléssel utalni.

Regeszta

20. *A regeszta szerkesztése és formája.* A regeszta az oklevél tartalmának lehető legtömörebb foglalata, mely tartalmazza a kibocsájtó és a címzett nevét, valamint a benne foglalt jogi ténykedést. Ha a kibocsájtó és a rendelkező nem azonos személy, az oklevélkiadóra van bízva, melyiket tünteti fel első helyen. Adománynál az adományozó neve kerül az első helyre, a megadományozotté a másodikba. A regesztában a jogi ténykedés megjelölése lehetőleg az oklevélben használt kifejezés szerint történjék.
21. *Regesztákat közlő kötetben,* ahol szövegkiadás nincs, a regeszták sokkal bővebben fogalmazandók, s kívánatos minél több információ beledolgozása.
22. *A tulajdonnevek írása a regesztában.* A latin és biblikus nevek mai kiejtés szerint írhatók. A kora középkori germán nevek a forrásban szereplő névalakban írandók, míg az újabb kori germán nevek a kiadás nyelvének területén elterjedt alak szerint. A foglalkozásnévnek vezetéknevként való minősítése a kiadó megítélésére van bízva.
23. *Az oklevélben átírt oklevél* említendő a regesztában, lehetőleg az átirat dátumának zárójelben való feltüntetésével, de kívánatosabb minden átírt oklevélről külön regesztát készíteni.
24. *A regeszta tipográfiai megformálása* lehetőleg kurzív betűtípussal történjék; a belé foglalt latin idézet antiquával.

A szöveghagyományozás táblázata

25. *Meghatározás.* A szöveg áthagyományozására vonatkozó rész tartalmazza a kiadott szöveg forrásainak (eredeti, másolat, kivonat stb.) ismertetését, valamint irodalmának felsorolását.
26. *Az eredeti.* A forrás ismertetése az eredetivel veszi kezdetét, melynek jelölése mindig A. Ha az eredeti elveszett, az A betű fenntartandó a netán előkerülő eredeti számára. Eredeti hiánya

esetén szükségtelen kitenni: „A. Eredeti elveszett.”; az a tény, hogy A nem említetik, magában foglalja, hogy ma ismeretlen. Ha több eredeti van, ezt A^1 , A^2 , A^3 jellel különböztetjük meg.

27. *Hamis eredeti* úgy kezelendő, mint az eredeti. Ha megvan az eredeti és a hamis eredeti, az utóbbi jele: A' .
28. *Registruban fenntartott szöveget* szokás R -el esetleg R^1 , R^2 -vel jelölni.
29. *Fordítás* a másolatok, ill. átiratok után sorolandó; pl. egy A -val jelölt görög eredeti latin fordítását lehet T -vel jelölni.
30. *Az eredeti leírása*. Röviden az eredeti ismertetésénél írandó le, de részletekre bővebben jegyzetben vagy a kommentárban ajánlatos kitérni.

Az eredeti leírása a következőket tartalmazza:

a) Az oklevél anyaga (pergamen, papír stb.), több lap esetén a lapszám közlésével.

b) Az oklevél mérete. Ennek megadása csak korai okleveleknél és a kancelláriai gyakorlatot megvilágítani szándékozó kiadásban nélkülözhetetlen; egyébként szükségességét az oklevélkiadó ítéli meg. Először a szélesség, aztán a magasság hossza írandó. Az oklevél lemérésének nehézségei (hajtások, ráncok, eltérő oldalhosszak) ismertetésében a méretek cm-ben adandók, s a pontatlanság ne haladja meg a fél cm-t. Ha a plicás oklevél pecsétje elveszett és a plica kihajlott, a pergament egész hosszában mérjük.

c) A pecsét színe, terjedelme, felerősítési módja, a plica terjedelme; teljes pecsétleírás jegyzetben vagy a kiadás végén is adható, esetleg a pecsét képen ábrázolandó. Az elveszett pecsétre vonatkozó ismeretek itt közlendők.

d) Az oklevél állapotára, rongáltságára, olvashatóságára vonatkozó ismeretek.

e) Oklevélpárok esetén az elvágás módja (*chriographum*, az *ABC* betűn történt átmetszés) említendő.

f) Az oklevél mai őrzési helye és pontos jelzete. Ezekon kívül *jegyzetben* közölni kell a hátoldal és margó feljegyzéseit, kivált

a kancelláriai jegyeket és a régi levéltári jelzeteket. Szükségtelemek az újkori levéltárosok által ráírt kivonatok.

31. *A másolatok (átiratok) közlése* eltérően ítéendő meg, attól függően, hogy van-e eredeti vagy nincs.

a) Ha van eredeti, a másolatok (és a jelentőséggel bíró tartalmi kivonatok) az eredeti után második bekezdésben időrendben sorolandók fel.

b) Ha nincs eredeti, vagy ha az eredeti csak a másolatból pótlendő, kiválasztandó a legjobb szöveg. A másolatokat két féle módon lehet csoportosítani: megbízhatóság szerint, amikor is szövegösszehasonlítás dönti el, mely másolatok használhatók, s melyek többszörösen romlottak, vagy kronológiai rendben. Ha az eredeti megvan, nem feltétlenül szükséges minden másolat, főként az újkoriak változatainak kiadása.

32. *A másolatok (átiratok) jelölése* a különféle történeti iskolákban eltér.

A francia rendszer a másolatokat (*B*, *C*, *D* ...) megbízhatóság szerint csoportosítja. A rajzolt másolat, mint legmegbízhatóbb az első helyre kerül *B* jelzettel.

A német módszer szigorú kronologikus rendet követ; *B*, *C*, *D* betűvel a középkori másolatokat jelölik és folytatólagosan az újkoriakat.

Az olasz eljárás minden eredetiből vett másolatot B^1 , B^2 , B^3 , minden másodkézből vett másolatot C^1 , C^2 , C^3 belükkel közöl, és így tovább.

A másolatok leszármazási tábláját (családfáját) hasznos elkészíteni, de nem szükséges közölni.

33. *Kartulárium kiadásakor* a kézirat egységes módon jelölendő, s mivel szükséges az eredetikkel való összevetés, az utóbbit *A*-val, a rajzolt másolatot *B*-vel, s a kartuláriumot *C*'-vel jelölhetjük. Teljes kartulárium-szöveg kiadásakor köztes módon járunk el, nagyjából az oklevél és irodalmi szöveg kiadásának módját egyeztetve.

34. *A másolatok (átiratok) felsorolásában* csak a legfontosabbakra szorítkozunk; ilyenkor jelölendő a „kópia” milyensége (rajzolt másolat, hitelesített másolat, ill. vidimus, közhitelű átirat stb.), dátuma vagy kora, kiállítója vagy szövegének fenntartója, mai őrzőhelye, ill. kéziratának jelzete, a másolat forrásának feltüntetése.
35. *A korábbi kiadások* teljességre törekedve kutatandók fel és időrendben sorolandók fel a másolatok után. Megadandó a szerző, a teljes cím és a sorozatcím, kivéve, ha nincs rövidítve és a rövidítés külön bibliográfiában feloldva. Közlendő minden kiadás helye és éve, az új kiadásoké is. Minden kiadásnál zárójelben közlendő, mely szolgált forrásul pl. („A után”), („BC és a után”).
36. *A kiadások jele* tekintetében eltér a francia és német gyakorlat. A franciák minden kiadást *a, b, c ...* betűvel jelölnek, s így későbbi kiadásoknál könnyen feltüntethető a forrás, pl. „*a* és *b* után”. A németek nem számmal, hanem a kiadó nevével, vagy neve rövidítésével (pl. Mur = Muratori) jelölnek, s az egyező szövegű kiadásokat = jellel kötik össze.
37. Az oklevélből *kivonatok* általában akkor említendők a másolatok (ill. átiratok) vagy a kiadások között, ha használható elemeket tartalmaznak a szöveg helyreállításához vagy a forrás elterjedéséhez. Ilyenkor vagy a források (*B, C ...*) vagy a kiadások (*a, b ...*) közé sorolandók. *L. 36.*
38. *A fordítások*, melyek részben kéziratban maradtak fenn (l. 29.), részben modern kiadásban jelentek meg, külön bekezdésben veendőek fel.
39. *Facsimile és fénykép* külön bekezdésben említendő; facsimile akkor is, ha részlet. Közzé nem tett fénykép, ha közgyűjteményben van, jelzetével együtt említendő. Ha az eredeti eltűnt és csak facsimile vagy fénykép van róla, ez mint *A* jelölendő.
40. *Levéltári inventárium* csak akkor említendő, ha az eredeti elveszett, ha az áthagyományozásra lényeges, vagy ha egy eltűnt kartuláriuin rekonstruálására felhasználható.

41. A modem regesztagyűjtemények minden esetben feltüntetendők, mint pl. Jaffé (*Jaffé-Loewenfeld* vagy *J.-L. rövidítéssel*), *Pothast*, *Regesta imperii* stb. De az is feltüntetendő, ha a kiadott oklevél e regesztakiadványokban nem szerepel.
42. *Egyéb bibliográfiai referenciák.* Az oklevélből idéző és azt felhasználó művek nem említendők, csak magát az oklevelet vizsgáló tanulmányok, ill. azok, amelyek az oklevél értelmezéséhez hozzásegítenek. Az idézett művek összes bibliográfiai adatai megadandók, vagy a szöveghagyományozás ismertetésénél vagy a rövidítések között.

A szöveg

43. *A szövegkiadás alapelve* a szöveg tisztelete, mely megköveteli, hogy a kiadó ne változtasson rajta. De mivel a kiadás nem pusztá reprodukció – erre a facsimile szolgál –, könnyen olvashatóvá kell tenni a rövidítések feloldásával, modern központoszással, a nagy- és kisbetűk mai használatával és bekezdésekkel. Ugyanakkor az átírások révén megromlott szöveget olvashatóvá kell tenni és olyan javításokat kell javasolni, amely által a szöveg az eredetihez közelít.

A) A szövegközlés

44. *Bekezdések.* Az oklevelet általában végig egy bekezdésben adjuk, követve az eredetét. Új bekezdést alkalmazunk a dátumnál és az aláírások, ill. tanúk felsorolásakor. Némely kiadó új bekezdéssel különbözteti meg az oklevélrészeket (protocollum, szöveg, eschatocollum), aminek nagyon hosszú oklevél esetében lehet előnye. Mindenesetre gazdasági iratok, törvények, szerződések, kiváltságlevelek esetében ajánlatos minden *item*-mel kezdődő részt új sorral kezdeni, s ezeket szögletes zárójelbe tett arab számmal megszámozni. Új bekezdés alkalmazandó az átirat elején és végén s az oklevélhez függesztett toldalékok esetében.

45. *Oszlopban adott aláírások* lehetőleg az eredetit követve közlendők.
46. *A sorok számozása* csak a legrégebb eredeti oklevelek kiadása esetén jöhet számításba, s ez is csak filológiai vagy paleográfiai érdekű kiadványban. Említést érdemel egy új spanyol oklevélkiadás, ahol a szerző az eredeti oklevél sorait számozta meg, s e sorokra utal az index.
47. *A sorok számozásának módja.* Sorszámozást a kiadók függőleges vagy ferde vonallal, más megoldás szerint szögletes zárójelbe tett számmal eszközölnék.
48. *Szöveghiány* esetén már a szöveghagyományozás ismertetésében utalunk az oklevél romlottságára. A szövegben a hiányt mindig szögletes zárójelben tüntetjük fel; ebbe kerülnek a kiegészített szavak, ill. formulák, valamint az ismeretlen szöveg helyén annyi pont, ahány betű hiányzik. Kétséges kiegészítések csak jegyzetben adhatók.
49. *Töredékes szövegek* kiadásánál minden töredéksort külön sorban közlünk, elején, ill. végén a szöveghiány jelzésével. Pl. ...] in dicta villa et fuit qu[ondam ...
50. *A különféle betűtípusok használata.* Az oklevélszövegben olykor különféle betűtípusok (hosszított betű, kapitális, unciális stb.) szerepelnek, s a kiadók is alkalmaznak petit szedést szövegátvétel jelölésénél. A különféle iskolák folytathatják e téren gyakorlatukat, a mai nyomdai nehézségek miatt azonban nem ajánlatos félkövér, fett, petit stb. típusok használata. Ezért merültek fel áthidaló megoldások:
51. *A hosszított betűs szöveg* apró kereszték között való jelölése helyett nagybetű alkalmazása javallott.
52. *Kiemelt nevek, szavak* (pl. vastagított, majuszkula) visszaadása petit vagy antiqua nagybetűvel történhet.
53. *Szövegátvétel korábbi oklevélből.* Általában kisebb betűtípussal szedik. A németek a több helyről való átvétel esetén a margón tüntetik fel a korábbi oklevél számát (jelét), amelyből az átvétel

történt. A franciák az eltérő helyről vett részeket eltérő betűtípussal adják. Az olaszok minden átvételt kurzívval adnak, s jegyzet utal az eltérő eredetű részekre. A nyomdai nehézségek a legutóbbi támogatják.

54. *A bibliai és jogi idézetek* nem betűtípussal, hanem idézőjelekkel emelendők ki („”).
55. *Középkori mű címe* két felemelt vessző (‘ ’) között írandó.
56. *Idegen szavak, vulgáris szavak és nevek* stb. filológiai érdekű kiemelése nem ajánlatos kurzívval, legfeljebb ritkított betűvel. De általában nem különböztetendők meg szedéssel, hanem a kötet végén adott index utal rájuk.
57. *Rövidített szöveg* esetén az erre utaló formulák: *et cetera, etc. usque ..., ut supra, in eodem modo* kurzívval adandók vissza.
58. *Rajzolt elemek* visszaadása szóval történik. Pl. *Monogramma, Chrismon, Signum recognitionis, Locus sigilli*.

B) A szövegekölés problémái

59. *A szövegekölés elvei*. A szöveg betűhíven követendő; a nyilvánvaló tévedés is jegyzetben javítandó. Több másolat esetén a legjobb választandó ki a közlés alapjául.
60. *Az ae, oe, e és e betűk* a kiadásnál megtartandók. Rövidítés feloldása esetén e betűk tekintetében (pl. a *prae, quae* esetében) az oklevél egésze tartandó szem előtt.
61. *Az i és j betűk* írásában eltérnek a különböző iskolák; részben megkülönböztetik őket, részben mindkettőt *i*-vel írják át.
62. *Az y betű* átírása *i* érték esetén *ii*-vel történik.
63. *Az u és v betűk* átírásakor a mássalhangzó értékű *v*-vel, a magánhangzó értékű *u*-val írandó (tulajdonnévben is).
64. *Az uu és w betűk* átírása mássalhangzó esetén *w*, mássalhangzó előtt *vu*, pl. *vulgo* (tulajdonnévben is).
65. *A ti és ci betűk* írásmódjában a középkori írásmód megtartandó.
66. *A ç és z betűk* megkülönböztetendők.

67. A rövidítések feloldásának elve: Minden rövidítés ennek külön feltüntetése nélkül.
68. A rövidítések feloldása feltüntethető igen régi szövegek kiadásakor. Az egyik iskola szerint a feloldott belük zárójelbe teendők; más iskola a feloldást kurzív betűkkel tünteti fel. Az előbbi megoldás kevesebb kételyt hagyhat fenn.
69. *Rövidített személynevek* esetében ugyanez ajánlatos. A rövidített végződésű helynevek esetében, ahol a feloldás kétséges, feloldás helyett ponttal zárandó a szó, pl. Guillelmus de Castell.
70. *Dns feloldása* kétféle: *dominus* vagy *domnus*; Istenről lévén szó *Dominus*, birtokos úrról *dominus*, név előtti cím esetén *domnus* írandó.
71. *Görög eredetű nevek rövidítése* esetében, pl. *Ihs, Xps, Ihlm*, latinus feloldás követendő: *Jesus, Christus, Jerusalem*.
72. *A számok átírásában* követendő az eredeti római szám és kicsinyített végződés, pl. III^{or}, M^o, XII^{cim} Újkori másolatok arab számai átírandók rómaira. Kírt számnevek megtartandók. Pénzügyi iratok, elszámolások kiadásakor az arab számok használata megengedett.
73. *A két pont közé helyezett számok* esetében a pontok elhagyandók, pl. *M.* helyett *M* írandó.
74. *Szavak szétválasztása* a latin nyelvtani szabályok szerint történik.
75. *Összetett szavak átírása*, a-b. Amikor középkori író egyes latin szavakat (pl. *unacum, iamdictus, inframemoratus*) kettébont (*una cum, iam dictus, infra memoratus*), a kiadásban összeírjuk. c. Két elemből álló, egyaránt deklinálható helynevek, helymegjelölések, jogi kifejezések külön írandók (pl. *Calvus Mons, predium Longipontense, mortua manus*).
76. *A nagybetű használata* tekintetében a mai helyesírás követendő. Nagybetűvel írandó a tulajdonneveken kívül az istenség megjelölése (*Deus, Salvator, beata Virgo* stb.), az ünnepek neve (*Pascha, Nativitas Domini*), a kiemelkedő intézmények (pl. *Ecclesia, 'egyetemes egyház', Imperium 'római birodalom'* érte-

lemben), a *Sanctus*, *Beatus* és *Dominus* helyek és egyházi intézmények nevében, bizonyos személynevet helyettesítő tiszteleti nevek (*beatissimus Pater*, *Excellentia sua*, *Sanctitas vestra*), melléknévként használt helynevek, ha személyre vagy intézményre vonatkoznak (*episcopus parisiensis*, *ecclesia Barchinonensis*; de viszont: *moneta parisiensis*, *mos trevirensis!!!*). Nem írandó nagybetűvel a hónap és a nap neve, a méltóságnév és a melléknév (még ha istenségre vonatkozik is, pl. *incarnatio dominica*).

77. *Írásjelek* (pont, vessző, pontosvessző, kettőspont, kérdőjel, felkiáltójel, idézőjel stb.) tekintetében a mai gyakorlat követendő.
78. *A személynevet helyettesítő két pont* tisztség neve előtt megtartandó.
79. *Kancellária jegyek* a főszöveg után a feljegyzés helyének zárjelben való feltüntetésével adandók meg. Pl.:
(*Plicán:*) Per dominum regem. Rescripta de mandato vestro. Jac.
(*Plica alatt:*) Sigillatum de sigillo Castelleti in absentia magni. Jac.
80. *A címzés helye*. Ha a címzés kívülre került a litterae clausae gyakorlata szerint, a kiadásban a szöveg elé első helyre kerül, de előtte zárjelben feltüntetendő a helye. Pl.:
(*Hátoldalon:*) Domno Amadeo comiti Sabaudiae.
81. *Aláírás* a szöveg alatt jobboldalon kis kapitálissal írandó, előtte e tény zárjelben feltüntetve. Pl.: (*Aláírás:*) CHARLES Ellenjegyzés hasonló módon, de az oklevél helyének megfelelően. Pl. : (*és, lentebb, aláírás:*) NEUVILLE
82. *Az oklevél regisztrálására, díjára és levéltári helyére vonatkozó feljegyzések* a szöveghagyományozás fejezetében az oklevél leírásához kerülnek, általában jegyzetbe.

A szöveg kritikai gondozása

83. Eredeti megléte esetén *a szöveg javítása* nem jöhet szóba, legfeljebb jegyzetben tehető javaslat szöveghelyesbítésre. Tollhibának kinéző szokatlan szóalak esetén jegyzetben megadható: *sic*, mie-

lött a kiadó helyesbítést proponálna.

Eredeti birtokában nem szükséges megadni a másolatok (átíratok) eltérő variánsait, csak ha ennek nyelvészeti vagy helynévi jelentősége van, ha a variáns a szöveg hibáját javítja, ha az oklevél hagyományozásának ismeretét világítja meg, vagy ha az átírat interpolációt, ill. szövegrövidítést tartalmaz.

84. *Több eredeti esetén* (A^1 , A^2 , A^3) kiválasztandó a legjobb eredeti alapszövegnek. Ha szövegeltérés van, párhuzamos oszlopokban adandó az eltérő szövegrész. Ugyanez nem csupán eltérő eredeti, hanem eltérő áthagyományozás esetén is alkalmazható.
85. *Egyetlen átírat esetén* a szövegben csak a legszükségesebb esetben javítunk, ahol ez a megértés szempontjából nélkülözhetetlen. Elvben minden módosítási javaslat jegyzetbe teendő.
86. *Több átírat esetén* a legjobb szöveg választandó ki s a többi változata jegyzetbe teendő.
87. *Kartulárium publikálása esetén* francia és angol gyakorlat az esetleges fennmaradt eredeti oklevelek esetén ezeket veszi alapszövegnek és a kartulárium fenntartotta szöveget változtatnak, míg német és olasz gyakorlat a kartuláriumot, mint kódexet adja ki. Az előbbi módszer hasznosabb a történész számára.
88. *A szövegben üresen hagyott hely* német és francia módszer szerint a kiadásban üresen hagyandó és lábjegyzet utal rá, az ajánlható olasz módszer szerint annyi keresztet tesznek ki, ahány betűnyi üres hely van.
89. *Tévedésből kétszer írt szót vagy mondatrészt*, melyet elfelejtettek kipontozni, a legtöbb kiadó jegyzetben említ meg, francia kiadók zárjelbe is teszik a szükségtelen szavakat. A kétszer írt rész elhagyandó és csak jegyzetben kell utalni a kettőzésre.
90. *Interpolációk*. Megállapítható terjedelmű interpolált szavak, részek zárójelbe teendők.
91. *Az író sorközi betoldása* esetén két gyakorlat van szokásban: jegyzetben utalni rá, vagy angol gyakorlat szerint a szövegben ‘’ jelek között.

92. *A kritikai apparátus*, mely a szövegváltozatokat és a szöveg helyreállításával kapcsolatos megjegyzéseket tartalmazza, egész soros lábjegyzetbe kerül a – z, aa – zz jegyzetjelek alatt. Három elterjedt jegyzelmegoldás Bene^a, Bene^{a)} vagy Bene^(a) közül az utóbbi okozhat legkevesebb félreértést. Hosszabb vonatkozó rész esetén lehet az első és utolsó szóhoz tenni jegyzetet. Mások az utolsóhoz, tett jegyzetben utalnak az első és utolsó szóra: (de ... villa).
93. *A jegyzetszerkesztés* két módja terjedt el; az átiratra utaló betűt (B, C, D) az átiratban jelentkező variáns elé vagy utána teszik. Az utóbbi megoldás javasolt, pl.
a. potens B, potentis CD.
A kimaradt szövegrészhez az első és utolsó szó írandó, pl.
a. Itaque ... volumus om. C.
94. *A kritikai apparátus meddig terjedjen?* Elhagyandók belőle a jó szövegekhez képest hibás, értéktelen kópiák, az újabb kori másolatok változatai, de vehetők annak a gyarló szövegnek a változatai, amely a történészeknek sok hamis olvasattal szolgált.

Történeti jegyzetek és kritikai vizsgálat

95. *Történeti jegyzetek*. A kritikai apparátus alatt a második fajta jegyzet a kritikai észrevételeknek, a helyek, személyek és események azonosításának, az idézeteknek és a korábbi oklevélből való átvételek feltüntetésének szentelendő. A jegyzet egy-két szóval csak a legszükségesebb felvilágosításra szorítkozzék. A helynév feloldását az index helyettesítheti, de kétes azonosítás esetében a kétség lábjegyzetben eloszlatható.
96. *A kritikai vizsgálat* a szöveghagyományozás és a szöveg közé illesztendő. Ebben esik szó: a) a datálásról; b) a hitelességről; c) a dictator, ill. a scriptor azonosításáról, a fogalmazási és írásbeli sajátosságokról; d) az oklevél létrejöttét (előoklevelek, kancellária) megvilágító történeti körülményekről. A b-d) pont kidolgozása inkább csak a kora középkori oklevelek esetében kívánatos; későbbi korú szövegek kiadásánál elegendő a kronológiai prob-

lémák megvilágítása, erre pedig a dálumlíoz tett lábjegyzet is felhasználható.

*

Befejezésül röviden ismertetem, hogy a „Diplomata Hungariae antiquissima” (1000-1196) kiadásánál milyen elveket tartottunk és tartunk szem előtt.

A XI-XII. századi magyarországi oklevelek kritikai kiadásának elindításakor a munkatársakkal, Borsa Ivánnal, Kumorovitz L. Bernáttal, Mezey Lászlóval, s nem utolsósorban az időközben elhunyt Horváth Jánossal és Moravcsik Gyulával való megbeszélés során arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy lényegében követjük a Fejérpataky László által „A Magyar Tudományos Akadémia szabályai középkori latin források közlésére” címen összeállított szabályzatot (Századok 1919-1920. Melléklet 22-24), de ezen két szempontból módosítunk. Egyrészt szem előtt tartva az utóbbi évtizedek során Német-, Francia-, Olasz-, Cseh- és Lengyelországban, valamint Belgiumban s egyebütt megjelent okmánytárakat, korszerűsítünk rajta, másrészt tekintettel vagyunk arra, hogy a legkorábbi oklevelek kiadása nagyobb körültekintést és pontosságot igényel. A nemzetközi gyakorlat ismeretében nem követtük azt a filológiai igényű betűhív kiadást, amelyet Jakubovich Emil és Pais Dezső az Ó-magyar olvasókönyvben (Pécs 1929) alkalmazott, de a néhai Bárczi Géza és Kniezsa István tanácsának engedve a tulajdonneveket és nem latin szavakat betűhíven írjuk. Az ezek nyomán kialakított kiadási elveket a Történelmi Szemle 3 (1960) 525-531. lapján tettem közzé. A kéziratok elkészítése során a munkatársak módosításokat javasoltak; további megbeszéléseken ezek közül néhányat elfogadtunk. Midőn 1975-ben az okmánytár bevezetőjét megfogalmaztam, s ezt latin nyelvre fordítva a munkatársaknak szétküldtem, a bevezetésben összesítettem azokat a kiadási elveket, amelyek alapján az okmánytár készül. 1977-ben jelent meg Robert Henri Bautier megfogalmazásában a nemzetközi oklevélkiadási szabályzat, s erről 1978 tavaszán

készítettem a lent közölt kivonatot, abból a célból, hogy munkánk befejezése és az összeszerkesztés előtt szembesítsük az új nemzetközi és a követett hazai gyakorlatot. A kivonat birtokában munkatársi megbeszélésen vitattuk meg a két gyakorlat közötti eltéréseket.

A két szabályzattervezet közti összehasonlításból azt az öröndetes eredményt szűrhattuk le, hogy az általunk, a nemzetközi gyakorlat figyelembevételével kialakított szabályzat nagyjából egyezik azzal, amit a Commission Internationale de Diplomatie meghatározott. Egyeznek az általános elvek, melyek alapján egy oklevelet közzétesznek (l. pl. a szabályzat 1., 19., 25., 42., 43., 59., 95., és 96. pontjait) és egyezik a részletekre vonatkozó szabályok túlnyomó része; az alternatív megoldások közül általában a német gyakorlatot követjük (pl. 32., 36., 53., 88.), amely a magyar diplomatikára eddig is nagyobb hatással volt a franciánál és olasznál, míg a sorközi betoldásnál az angol gyakorlat (91.) látszik legkézenfekvőbbnek.

Az eltérések részben olyan jellegűek, hogy azokat magunkévá tehetjük (pl. 26., 27., 30b.) és átjavításuk a szerkesztés során nagyobb fáradság nélkül eszközölhető, részben a javasolt módon nem tudjuk magunkévá tenni (pl. 28-29., 30 f. toldaléka, 37., 57., 64., 72., 82., 83., 89.). Ezek mellett a szabályzat némely pontja olyan oklevéladási sajátságokra vonatkozik, amelyek Magyarországon nem honosodtak meg; ezekre kivonatomban többnyire nem is tértem ki.

A Madridban 1978 őszén tartott nemzetközi értekezleten sor került azon jelentősebb eltérések megbeszélésére, amelyekben ellenvélemény merült fel a nemzetközi szabályzattal szemben. Eltérő nézetek jobbra a korai írásbeliséggel nem rendelkező országok képviselői részéről merültek fel, s általában a legkorábbi oklevelek kiadásánál a betűhívtség szempontjait igényelték (pl. személynevek esetében az *u*, *v*, *uu*, *w* megkülönböztetését). Mivel a szabályzat a legkorábbi oklevelek és a földolgozott szempontú kiadások esetében tolerálja más módszer alkalmazását, ezek nem érintik a kiadási szabályzatot.

A nemzetközi és magyar gyakorlat ismeretében szorgalmaztam azon alapelv következetes véghezvitelét, amely szerint minden kiadott szöveg antiqua és minden szerzői elvnek az értelmében vezettük be okmánytárunkban azt a gyakorlatot, hogy ahol szükséges a rövidítés feloldását jelölni csak kétséges feloldás esetében! –, ott kurzív betűt használunk. Az írásban beküldött hozzászólások szerint a rövidítéseket kurzív betűtípussal oldja fel a Jan Öberg által szerkesztett *Diplomatarium Suecanum* (az 53. és 68. ponthoz). Ugyanez az okmánytár a kritikai apparátusban (92.) a lábjegyzeteknél használt alternatív megoldások közül: ^{a,a)}, ^(a) legelterjedtebb első megoldással él, azért is, mert ez a hosszabb szövegrészek jelzése esetében félre nem érthető megoldást tesz lehetővé, pl. ^bfestum purificationis^{-b}; lábjegyzetben ^{b-b}om. X. Tekintettel arra, hogy itt szerzői hozzáfűzésről van szó, a lábjegyzet betűjelét kurziváljuk, mint ez pl. a Friedrich-Šebánek-Dušková által szerkesztett cseh és Marsina által elindított szlovák okmánytárban is gyakorlatban van; e kurziválás a félreértés lehetőségét is kiküszöböli.

Kérdést intéztem a bizottsághoz atekintetben, hogy rövidített szöveg esetén a szöveg elejére és végére, ill. az elhagyott szöveg helyére pontok avagy vonalkák teendők-e; határozottan a pontok mellett foglaltak állást. Okmánytárunkban 3-3 pontot használunk; oklevél részleges kiadása esetén a kiadott részek új bekezdésbe kerülnek.

A gazdasági iratokra vonatkozó szabályzat megállapítása során felmerülhet még néhány további kérdés, amely kapcsán újból fontolóra vehető a szabályzat egy-egy részlete, ez azonban az egészet annál kevésbé érinti, mert a szabályzat mai formájában is eléggé rugalmas és az egyes iskolák hagyományos gyakorlatában az alternatív megoldásokat figyelembe veszi. Ilyen módon a nemzetközi szabályzat alapul szolgálhat a magyar oklevélkiadási szabályzatnak.

(Levéltári Közlemények. 1980-81, 97-108.)

A Magyar Történelmi Társulat forráskiadási szabályzatai A Magyar Tudományos Akadémia szabályai középkori latin források közlésére.

A latinnyelvű forrásszövegek, még pedig mind az oklevelek, mind egyéb történeti források közlésében *alapelv*, hogy a szöveget a tudományos használatra mennél alkalmasabbá tegyük, megtartva az eredetinek mindazokat a helyesírási és egyéb sajátosságait, melyek a szöveg korára és írójára jellemzők.

1. Az újkori forráskiadványokban (1526-ot véve határpontul) általában a humanista helyesírást alkalmazzuk. Az ettől eltérő eljárást meg kell okolni.

2. A középkori szövegekben:

a) az *ae* és *oe* diphthongusok jelölésére használt *e*, *ę* (caudata), *ae* (coarctata), *ae* és *oe*, valamint az egyszerű *i* (*j*) jelölésére használt *y* és *i* mindig eredeti alakjukban tartandók meg;

b) a *-ci* és *-ti* szótagot magánhangzó előtt a szó etymológiájának megfelelően humanista helyesírással írjuk (pl. *confirmatio*, *positio*, de: *beneficium*, *felicia*).

c) az *u* és *v* betűk jelölésére írt *u*, *v* és *w*, valamint az *i* jelölésére használt *j* (hosszabbított *i*), *ii* jelölésére használt *ij* és *y* írásában a humanista gyakorlat irányadó (pl. *universis* nem *vniversis*, vagy *vniiuersis*; *video* nem *wideo*; *vulgo* nem *wlgo*; *iam*, *idcirco* nem *jam*, *idejrco*; *iis*, *fluvii* s nem *ys*, *ijs*, *fluvij*) (de v. ö. 10. pont);

d) a szokásos írásmódtól való, de a kiejtésre jellemző eltéréseket megtartjuk (pl. *nichil*, *ymmo*, *sumpma*, *hostenduntur*, *abebunt*, *set*, *adque*).

3. A szövegben előforduló tulajdonneveket (személy- és helyneveket) és akár magyar, akár más vulgaris (nem latinnyelvű) szavakat

vagy kifejezéseket minden változtatás nélkül, betűszerinti hűséggel közöljük.

4. Az összetett szavakat egybeírva (*adiudicandum* s nem *ad indicandum*), a külön szavakat külön írva (*ad eum, per eum* s nem *adeum, pereum*) kell közölni.

5. Az évszámokat az eredeti forrás írásmódja szerint: teljesen vagy részben kiírva, római vagy arab számjelekkel közöljük, megtartva a felosztást és a végzeteket is (pl. *M-mo CC-mo XX-mo V-o* vagy *M-mo CC-mo vigesimoquinto* vagy *millesimo ducentesimo vigesimo quinto*), de az évszámok jelzésére, a mennyiben szóval vagy arab számokkal kiírva nincsenek, csakis a latin maiusculák használandók (tehát *M-mo CC-mo L-mo* nem *m-mo cc-mo l-mo*).

6. Nagy kezdőbetűt csupán pont után a mondat kezdőszavában, továbbá tulajdonnevekben s az ünnepek neveiben (ha ez utóbbiak több szóból állnak, csupán az első szóban: pl. *Inventio sanctae crucis*) használunk.

7. Oklevelek szövegében eltérő írással (pl. hosszabbított, oszlopos írással) írt részeket, valamint a szokásos jegyeket (*Chrismon, monogramm, elvágott betűk* stb.) megfelelő módon jelezzük.

8. A rövidítések mindig feloldandók; kétes esetekre megfelelő jegyzet hívja fel a figyelmet.

9. A tulajdonneveket jelző *siglák* (betűrövidítések) megoldását és a közlő betoldásait (pl. oklevelekben a nyilvánvalóan tollban maradt szavakat) csak akkor és akkor is kerek zárójelek () közt foglaljuk a szövegbe, ha a megoldás kétségtelenül bizonyos. Kétes esetekben a *sigla* a szövegben változatlanul marad és a valószínű vagy többféle lehetséges megoldást jegyzetben adjuk.

10. Csonka szövegeknek, rongált oklevelek kiszakadt és olvashatatlan részeinek kiegészítését szögletes zárójelbe [] foglalva közöljük, szükség esetén megfelelő jegyzet kíséretében. Ilyenkor az eredeti szöveg csonka szavait betűhíven adjuk, hogy a kiegészítés ellenőrizhető legyen (pl. *ad u[estram ma]je[statem]*). A hiányzó és ki nem egészíthető szavakat három pont ... jelzi s hogy a szöveg illető helyén

mekkora az olvashatatlan rész jegyzetben a hiányzó betűk vagy sorok valószínű számával (pl. 10-12 betű, 2-3 sor) kell jelezni.

11. A szövegből valami okból szándékosan kihagyott részt vízszintes vonás — jelöli.

12. Hibákat jegyzetben javítunk. Nyilvánvaló tollhibák a szövegben is javíthatók, de a jegyzetben a hibás szóalak ilyenkor is feltüntetendő. Szokatlan és feltűnő szóalakok a szövegben (így!) jelzéssel jelölhetők.

13. Az *interpunctiot* az értelemnek megfelelően kell alkalmazni. Az írásjelek fölösleges szaporítását kerülni kell.

14. Elbeszélő (nem okleveles) források szövegét a tartalomnak megfelelően bekezdésekre tagoljuk. Az oklevélszöveget általában tagolatlanul, egyfolytában kell közölni; terjedelmes perbeli kiadványok (ítéletlevelek stb.) azonban – a könnyebb áttekinthetőség kedvéért – az úgy egyes phasisait feltüntető bekezdésekre tagolhatók.

15. A más oklevél szövegébe foglalt (átírt, megerősített stb.) okleveleket az átíró levélből kiemelve, külön a chronologikus sorrendben őket megillető helyen közöljük az átíró oklevél megfelelő helyén zárójelben foglalt pontos utalással. A végrehajtásról szóló jelentésbe (relatoria) foglalt s azzal szorosan összefüggő *mandatumok*, valamint a kivonatos insertumok az ilyeneket magukba foglaló oklevelek szövegében közölhetők, még pedig a teljes szövegű oklevelek külön bekezdéssel. Kivonatukat a tartalommutatóban (summarium) okvetlenül és lehetőleg a szövegben a chronologikus sorrend megfelelő helyén is közölni kell.

16. Az okleveleket mindig teljes szövegükben, csonkítatlanul, a hozzájuk tartozó címzéssel és a rajtuk található, tartalmukkal összefüggő feljegyzésekkel együtt kell közölni.

17. A szövegben középkori időszámítással kifejezett dátumokat s egyéb időmegjelöléseket feloldjuk s a szöveg szélén kiemelve, okleveleknél a regestákban is feltüntetjük.

18. Oklevélkiadványokban az oklevelekből a dátummal és a kibocsátó nevével kezdődő s az oklevél tartalmát magában foglaló

rövid, de szabatos kivonatot (regesta) kell készíteni s ezt a megfelelő oklevél élén közölni.

19. A közölt források külalakjára és provenientijára (íróanyag, pecsét, író személye, eredeti kézirat, átiratok, másolatok, kiadások stb.), valamint a kritikájukra vonatkozó palaeographiai, diplomatikai és bibliographiai apparátust a szöveget megelőzőleg (okleveleknél a *regesta*, más forrásoknál a cím után) vagy indokolt esetben a szöveg végén eltérő betűtypussal adjuk.

20. A tartalommal összefüggő tárgyi magyarázatokat és megjegyzéseket a szöveg után vagy a szöveghez fűzött jegyzetekben adjuk.

21. Minden kötethez *a) név- és tárgymutatót (index), b) szómutatót (glossarium)* és *c) tartalommutatót (summarium)* kell készíteni.

a) A kimerítő *név- és tárgymutatóba* vezérszavakul fel kell venni a közölt forrásokban előforduló összes tulajdonneveket közelebbi meghatározással (pl. *szn.* – személynév, *cs.* = család, *f.* = falu) és minden politikai-, társadalom-, gazdaság-, egyház-, jog-, had-, művészettörténeti vagy bármi más szempontból fontos tárgyat (köznevet) eredeti latin alakjában (pl. *comes castri, iobagio, servus, mansio, aratrum, marca, denarii Viennenses, dos, ius patronatus, vexillum, pallium, dalmatica, libri* stb.) szükség esetén utalásokkal az összefoglaló magyar vezérszavakra (pl. társadalmi osztályok, pénznemek, egyházi szerelvények stb.). A személyi adatok, terjedelmesebb korszakot felölelő kötetnél pedig egyéb adatok korát is évszámmal jelezzük (pl. *Gyula 1075 ..., comes palatinus 1075 ..., 1230 ..., 1352..., mansio 1091 ..., 1212 ..., 1289 1301 ...*).

b) A *szómutatóba* betűrendbe szedve felvesszük a forrásokban előforduló magyar és más vulgaris (német, szláv stb.) szavakat eredeti alakjukban minden változtatás nélkül.

A különféle alakban előforduló neveket és szavakat (pl. *Durs, Ders* és *Dersy; Sunad* és *Chanad; zigeth, scigeth, sziget*) úgy a név- és tárgymutatóban, mint a szómutatóban egy címszó alá kell összefoglalni, az eltérő alakoknál megfelelő utalással (pl. *Scigeth* ld. *Sziget; Zigeth* ld. *Sziget; Sziget scigeth, zigeth ...*).

c) A *tartalommutatóba* felveendő a források címe és az esetleges fejezetcímek a kiadványban adott sorrendben; oklevélkiadványoknál az összes oklevelek *registái* szoros chronologikus sorrendben.

(*Melléklet a Századok 1920. évi folyamához. Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1920. 22-24.*)

BORSA IVÁN

A középkori oklevelek regesztázása.

(Függelék:

A Kölcsey család levéltárának középkori oklevelei.)

Történetírásunknak, de más tudományágaknak is – így főleg a nyelvészetnek – mindig komoly gondot okozott a ránk maradt forrásanyag hozzáférhetősége. E helyen nem óhajtok minden fajta forrásanyaggal foglalkozni, hanem csupán a középkori oklevelek hozzáférhetővé tételét kívánom megvizsgálni. A vizsgálódásnak a középkori oklevelekre való korlátozása korántsem jelenti egy forrásanyagnak társai közül önkényes kiragadását, mert a kéziratos források között a középkori oklevelek határozott körvonalakkal elkülönülő csoportot alkotnak azáltal, hogy majdnem kivétel nélkül levéltárak őrzetében találhatók, amelyeknek iratanyagában a mohácsi vész mint a magyar középkor záróköve legtöbbször döntő jelentőségű rendezési alapként jelentkezik.

Az oklevelek tudományos felhasználása szempontjából leglényegesebb az oklevélpublikációk kérdése.

A középkori oklevelek közkinccsétételét már *Fejér György*től kezdve mindig jelentős feladatnak tekintették, s a mai napig számos lelkes, szorgalmas és tudós kutató buzgólkodott a századok viszonyosságai által erősen megtépzott, de mégis tekintélyes számban fennmaradt középkori okleveleknek nyomtatásban a szélesebb körű tudományos kutatás részére való közzétételével. Fáradozásaik ellenére okleveleink jelentős része még ma is kiadatlan és legtöbbször igen nehéz kutatási viszonyok között állanak rendelkezésre.

Az idők folyamán az oklevélpublikáció feladatát különböző rendszerek követésével vélték leghelyesebben megoldani. Fejér az általa elérhető valamennyi oklevél, illetőleg oklevélmásolat szövegét kiad-

ta. Hasonlóképpen jártak el a *Hazai okmánytár* szerkesztői. A kiinduló pont számukra egy és ugyanaz volt: minél több oklevelet – lehetőleg teljes szövegükben – nyomtatásban közzétenni.

Az oklevélközlés fejlettebb fokát jelentette, amikor az okleveket bizonyos szempont szerint csoportosítva rendezték sajtó alá. Így *Wenzel Gusztáv* az *Árpád-kori új okmánytárban* csak az Árpád-házi királyok korában kibocsátott oklevelek közlésére szorítkozott. E vállalkozást volt hivatva folytatni az Anjoukori okmánytár, amelynek megjelent hét kötete 1301-től 1359-ig tartalmaz különböző levéltárakból összegyűjtött anyagot. A két okmánytár rendszerében mégis mutatkozik eltérés, mert amíg Wenzel az anyagot illetőleg teljességre törekedett, addig az Anjoukori okmánytár szerkesztői kizárólag a jelentősebbnek, érdekesebbnek tartott okleveleket vették fel gyűjteményükbe.

Voltak megint mások, akik az egy bizonyos tárgykörre vonatkozó okleveleket gyűjtötték össze, az oklevelek tehát tárgyi és tartalmi egységbe csoportosítva láttak nyomtatásban napvilágot. Ilyenek az egyes vármegyék, városok vagy más közületek és az egyes családok történetére vonatkozó oklevéltárak, amelyeknek szerkesztői fáradságos munkával valamennyi számukra elérhető levéltárból összeszedték a tárgyakat érdeklő adatokat, hogy azokat időrendbe szedve kiadhassák. (Pl. *Zala vármegye története* I-II., *Budapest történetének okleveles emlékei* I., *Zimmermann F. – Werner C: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* I-IV., *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* I-III., *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonci Bánffy család történetéhez* I-II.)

Különleges tudományos céllal készült *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, amely több, mint egyszerű forráskiadvány, hisz kritikai feldolgozással állunk szemben. *Szentpétery Imre* a Kritikai jegyzékben teljességre való törekvés mellett az okleveleket kibocsátóik – az Árpád-házi királyok – szerint csoportosítva gyűjtötte össze és tette kritika tárgyává.

A legzártabb rendszert kétségkívül azok a forráspublikálók választották, akik egy-egy levéltár teljes oklevélananyagának kiadására

vállalkoztak. (Pl. *Sümeghy D.: Sopron vármegye levéltárának oklevél-gyűjteménye*, *Iványi B.: Bártfa sz. kir. város levéltára, A nagykállói Kállay-család levéltára*.) E rendszernek óriási előnye, hogy általa a publikált levéltár, illetőleg levéltári rész minden darabja ismeretessé válik, s így a kutató mentesül az egész levéltár átnézésétől, legfeljebb – ha kutatásának természete úgy kívánja néhány közvetlenül őt érdeklő oklevél vizsgálatára kell szorítkoznia. Megállapítható, hogy ha nagyobb számú – ideális esetben minden – levéltár középkori anyagának ily módon való közlése megtörténik, egyre csökken – ideális esetben megszűnik – az a roppant bizonytalanság, amely, sajnos, még a mai időkben is fennáll egyes levéltárak középkori anyagának ismerete terén.

Az oklevélkiadványok rendszereinek áttekintése után terjeszkedjünk ki az oklevelek közzétételének módszereire is.

A múlt században túlnyomó volt az okleveleknek teljes szövegükben való kiadása. Újabban a kivonatos közlések (regeszták) kezd tért hódítani. (*Mályusz E.: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban*, *Iványi B.: A római szent birodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára, A nagykállói Kállay-család levéltára* stb.) Egyes kiadványok viszont a két módszert elegyítik, amennyiben az oklevélkivonatok között egyes okleveleket – különleges szempontoknak megfelelően – teljes szövegükben adnak. (Pl. *Budapest történetének okleveles emlékei* c. kiadvány készülő II. kötete.)

Az oklevéltárak régebben szinte kizárólag a tudományos kutatás megkönnyítését célozták. Feladatuk és céljuk az volt, hogy középkori okleveleinket megismertessék és a kutatók részére könnyen használhatóvá tegyék mint afféle segédeszközök, amelyek mellett – szükség esetén –, ha fáradtságba került is, még mindig elő lehetett venni az eredeti okleveleket. Az oklevélpublikációk jelentősége azonban újabb időben igen fontos szemponttal bővült. Bár az oklevelek pusztulásának, elkallódásának lehetősége mindig fennforgott, az oklevéltárak szerkesztői a múltban nem igen gondoltak arra, hogy az általuk

megjelentetett szöveg néhány évtized múlva talán egyetlen fenntartója lesz az okleveleknek. Csak az első világháború után, főleg a légoltalmi intézkedésekkel párhuzamosan, nyomult előtérbe az oklevéltárak ama jelentősége, hogy az okleveleket, ha másodlagos formában is, de átmentsék az utókor részére.

A levéltári anyag ilyen irányú biztosítására legtökéletesebben a tenyképmásolat hivatott. Fényképmásolat tartotta fenn például az egykor a gróf Vay-család berkeszi levéltárában őrzött középkori okleveleket is. A levéltár ugyanis majdnem teljesen elpusztult, az Országos Levéltár által 1938. évben készített felvételek révén azonban sikerült az egyébként nagyrészt kiadatlan középkori forrásanyagot a tudomány számára megmenteni. A fényképmásolat azonban csupán technikai reprodukció, amely főképen az oklevelek fenntartását szolgálja. A negatívról a legritkább esetben készül egy-két darabnál több másolat, így a fényképfelvétel az oklevél szélesebb körben való hasznosítására nem alkalmas.

Az anyag megismertetését és közzétételét tehát csak nyomtatott oklevéltárak segítségével lehet elérni. Az oklevelek szövegének szó szerinti való közlésére vonatkozólag *A Magyar Tudományos Akadémia szabályai középkori latin források közlésére* c. szabályzat (Századok 1920. Melléklet 22-24. II.) az útmutató. A szószerinti való közlési mód azért célszerűbb, mint egy esetleges facsimilés megoldás, mivel minden kutató interpunctiókkal ellátott, feloldott, humanista formában közzétett és egyformán könnyen olvasható szöveget kap kézhez. A középkori források publikációja ezideig ebben a formában teljesítette legtökéletesebben feladatát a történetkutatás szempontjából.

Minden igényt egyszer s mindenkorra, de legalább is igen hosszú időre egy olyan – költséges volta miatt gyakorlatilag számításba nem jövő – ideális oklevéltár elégítene ki, amely az okleveleket a fent említett szabályzat alapján teljes szövegükben közölné, s utána második részként közölt oklevelek hasonmásait.

Az eddig gyakorlatilag legjobban bevált említett közlési mód: a szószerinti való közlés ellen az az érv hozható fel, hogy a formulás

részekben gazdag és sok ismétlést tartalmazó oklevelek teljes szövegű kiadása szintén nagy költségeket jelent, Iztért mérlegelni kell, hogy azonos költség (azonos ívszámú kiadvány lehetőségének feltételezése) esetében mi a célszerűbb: kevesebb oklevelet közölni teljes szövegében, vagy pedig több oklevelet kivonatos formában (regeszták). A tudományos szempont feltétlenül a teljes szövegű közlést igényelné, ám ha tekintetbe vesszük, hogy középkori okleveleink – különösen a XIV. század második felétől kezdődően – milyen kis mértékben jelentek meg nyomtatásban, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy gyakorlatilag nagyobb segítséget jelent a történetírásnak, ha több oklevél válik közismertté kivonatos formában, mint lia kevesebb teljes szövegében. Nem vonható ugyanis kétségbe, hogy a kutatók túlnyomó többségének igényeit kielégíti a regeszta.¹ Megjegyzem, hogy amikor az összes körülmények számításbavételével a kivonatos közlést előnyben részesítem a teljes szövegű közléssel szemben, csakis meghatározott szabályok szerint, alapos körültekintéssel készült pontos regesztákra és nem két-három sorban rögzített oklevélkivonatokra gondolok, mivel a szűkszavú, egyedül az oklevél legrövidebb tartalmát felölelő regeszta nem lehet versenytársa a teljes szövegű közlésnek.

Ha figyelembe vesszük, hogy középkori okleveles forrásaink megismerésében és publikációjában milyen hiányok vannak, kell, hogy mindenkiben felmerüljön a hiányok kitöltésének fontossága. Az imént elmondottak alapján a segítség oly módon volna a leghatályosabb, ha egyes levéltárakról, illetőleg azok középkori anyagáról

1 A regeszta-formában való közlés ellen szegezhető az az érv, hogy nem gondoskodik teljes mértékben az eredeti oklevél megmentéséről, «konzerválásáról». Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezmem, hogy az oklevél tartalmának megmentése terén a kivonatos szövegközlés is megbecsülhetetlen szolgáltatásokat tehet. Szomorú példa erre Iványi Bélának «A római szent birodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára» c. kötete, amelynek regesztái az egykor oly gazdag levéltár anyagáról ma már az egyedüli tájékoztatók. A gyömrői Teleki-levéltár ugyanis a második világháború áldozata lett s anyagának csak töredéke maradt fenn. A lejátászódott események figyelembevételé után számolni kell azzal, hogy a levéltár jelentős része – közte valamennyi középkori oklevél – megsemmisült.

megfelelő szempontok szerint regeszták készülnének és ezek a regeszták nyomtatásban megjelenének. Ilyen módszer szerint indult meg «*A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Kiadványai*» c. sorozatban a Kállay-család levéltárában található középkori anyag közzététele¹. E sorozat megindításakor vezető szempont a tudományos genealogia fellendítése volt, s ennek megfelelően a Társaság a családi levéltárak regesztaszerű feldolgozását tűzte ki célul². Bár a közbejött események akadályt gördítettek a kiadvány folytatása elé, a megjelent két kötet mégis bizonyosságul szolgál arra vonatkozólag, hogy mennyire megkönnyíti a kutatást az ilyen forráspublikáció.

Sajnos, az eddig regesztá alakban megjelent oklevélpublikációk egységesség szempontjából messze elmaradtak a teljes szövegű oklevélkiadások mögött. A középkori latin források közlési szabályai³ ugyanis az azóta megjelent oklevélkiadványoknak – ha nem is mindenben, de mégis igen sok téren – egységes közlési alapot biztosítottak. A kivonatos közlés szabályait ellenben mindeddig nem foglalták össze. E hiány pótlására az alábbi regesztázási útmutatót dolgoztam ki abban a reményben, hogy segítségével a kivonatos forrásközlést a jövőben egységes mederbe lehet majd szorítani.⁴ E szabályzat után befejezőül kivonatos formában közzéteszem a Kölcsey-család levéltárában őrzött középkori okleveleket, s ezzel igyekszem a felállított elméleti szabályokat gyakorlati példákön bemutatni.

*

A regesztázás oklevelenként történik, tehát a más oklevél szövegébe foglalt (átírt, megerősített) okleveleket az átíró oklevélből kiemelve, külön a kronologikus sorrendben őket megillető helyen

1 A nagykállói Kállay-család levéltára. (Budapest, 1943) I. kötet 1224-1350., II. kötet 1351-1386.

2 Turul 1942, 83. l.

3 Századok 1920. évf. Melléklet.

4 Egyúttal nyomatékosan hangsúlyozni kívánom a forráskiadványok akár teljes szövegűek, akár kivonatosak aprólékosságig menő pontos, megbízható voltának szükségességét, mert e nélkül a forráskiadvány igen sok esetben nem segédkezet nyújt, hanem félrevezet.

közöljük az átíró oklevél megfelelő helyén történő pontos utalással. A fentiek csupán a szóról-szóra átírt oklevelekre vonatkoznak. Tartalmi átírás esetén az átírt okleveleket nem választjuk külön.

A regeszta az oklevél tartalmának fogalmazásilag kerek egészet alkotó kivonata. A kivonat az oklevélkibocsátó nevével kezdődik és lehet több mondatra tagolt is. A kivonatnak tartalmaznia kell az oklevélben foglalt jogi jelentőségű tény leírásán kívül az oklevélben előforduló valamennyi személy- és helynevet, továbbá a magyar és más vulgáris (nem latin nyelvű) szavakat, valamint az egyes személyek címét és rangját, továbbá a különleges érdeklődésre számot tartó mozzanatok, kifejezések, megjelöléseket (pl. adományt nyerő érdemei, az oklevelet kibocsátó szerv, kancellária, szervezetére vonatkozó adat, az oklevél megpecsételésére vonatkozó záradék, pénzegységek leírása stb.).

A neveket lehetőség szerint a kivonat szövegébe kell beilleszteni. Amennyiben ez mondatszerkesztésileg, vagy bármely más okból (királyi emberek hosszú felsorolása, teljes királyi cím, méltóságsor) nehézséget okozna, úgy a neveket és a vulgáris szavakat a kivonat szövege után külön bekezdésben kell felsorolni. Fel kell tüntetni, hogy az illető személy milyen minőségben szerepel az oklevélben (pl. királyi ember, a felperes procuratora stb.), a helynév mit jelöl (pl. erdő, mocsár stb.), továbbá a vulgáris szavaknak szükség esetén magyarázatát, vagy közelebbi megjelölését kell adni (pl. roh=lószín). Az oklevélben előforduló tulajdonnevek közül a kivonatban csupán az országbíró megnevezésénél a király neve és címe (kinek az országbírája stb.) maradhat ki, ha ugyan valami különleges szempont a közlést nem teszi indokolttá, (trónkövetelő, ifjabb király stb.).

A neveket és a vulgáris szavakat minden esetben szigorúan betűhíven kell közölni. Amennyiben a helységnév valamely természetes vagy jogi személy közelebbi megjelöléseként, illetve családnévként szerepel, úgy a helységnevet eredeti alakjában nagy kezdőbetűvel írjuk, s kötőjellel kapcsoljuk hozzá az «i» ragot (pl. Lipsche-i, Thwroczi, Hathor-i, Zapolya-i). Ha a közelebbi megjelölésül szol-

gáló helységnév latin alakban szerepel, úgy mai formájában, vagy fordításban adjuk mai helyesírással és utána zárójelben feltüntetjük az eredeti alakot, pl. újfalusi (de nova villa) Miklós.

A személynév mellett feltüntetett, közelebbi megjelölést szolgáló kifejezések, vagy családnevek nagy kezdőbetűvel szintén betűhíven közlendők (pl. Orzag, Horwath). – Ha e közelebbi névmegjelölés a «dictus» szó közbejöttével történik, úgy ezt a nevet szintén nagy kezdőbetűvel írjuk, s a szó után zárójelben feltüntetjük a «dictus» szót. Pl. Stephanus dictus Nog = Nog (dictus) István. – Amennyiben ez a megjelölés nem vulgáris szóval, hanem latin nyelven történik, úgy a nevet eredeti alakjában idézőjelek között adjuk. Pl. «Johannes parvus», «Nicolaus faber». Ha a mondszerkesztés ezt a módot nem teszi lehetővé, úgy a tulajdonnevet jelentő melléknevet magyarra fordítva, s az eredeti megjelölést zárójelben adjuk. Pl. kis (parvus) János.

Ha a személynév az oklevélben latin (humanista) formában fordul elő, a kivonatban a megfelelő magyar nevet kell használni (pl. Benedictus = Benedek, Stephanus = István). Ha a latin személynévnek nincs a magyarban megfelelője, úgy a nevet latinosán betűhív formában közöljük (pl. Cristinus). Ha a személynév nem latin, hanem vulgáris formában fordul elő, úgy a kivonatban betűhíven veendő fel (pl. Bakou, Marchynko stb.).

Ha egy helységnév (akár hely, akár személy megjelölésével kapcsolatban) vagy tulajdonnév ugyanabban az oklevélben többféleképpen írva fordul elő, úgy a leggyakrabban előforduló alakját vesszük fel a szövegbe, s utána az oklevélben olvasható valamennyi változatot szögletes zárójelben közöljük. Pl. Kallou-i [Kallow, Kallov] Mihály, Justh [Jwsth] Menyhért.

Ha valamennyi különleges szempont (az oklevéladó megnevezésénél több cím feltüntetése, különösebb érdeklődésre számottartó kifejezés, nem világos fogalmazás stb.) megkívánja, az oklevél kisebb-nagyobb részeit a magyar kivonat mondszerkezetébe illesztve idézőjel között eredeti szövegével közölhetjük, arra azonban vigyáz-

va, hogy a két szövegrész nyelvtanilag összhangzásban legyen. Ilyen esetben a latin szöveg közlésére a Magyar Tudományos Akadémia említett szabályzata (Századok 1920. Melléklet) irányadó.

Ha a személynév az apa és a fiú kapcsolatával van megadva, akkor a «fia» szót amíg a mondat szerkezet engedi – együtt ragozzuk a fiú nevével és utána kettőspontot teszünk (pl. János fiát: Lászlót, István fiának: Benedek fiát: Miklóst). Ha több nemzedék felsorolása fordul elő és a mondat szerkezet többszöri ragozást nem tesz lehetővé, úgy a «fia» szavakat – kivéve az oklevélbe foglalt jogügyletben szereplő személy neve előtt lévőt – nem ragozzuk, s nem teszünk utána kettőspontot (pl. János fia Mihály fia Kelemen fiát: Istvánt).

Az oklevél szövegében előforduló dátumot eredeti formájában magyar fordításban adjuk abban az esetben, ha az ünnepnek valamely jogügylet időpontjának meghatározásában szerepe van (pl. bírói nyolcadok), s utána zárójelben közöljük a mai időmegjelölésünk szerinti megfelelő hónapot és napot, s ha az év eltér az oklevél keltének évétől, az évet is. Pl. Szent Jakab ünnepének nyolcadán (aug. 1.). Amennyiben egyszerű – nem különleges céllal valamelyik ünnephez kötött – időpontmegjelöléssel állunk szemben, azt feloldva a mai gyakorlatnak megfelelően közöljük. Pl. január 14-én. Ha azonban a feloldás többféle változatot is lehetővé tesz, akkor jegyzetben az eredeti keltezési formulát is meg kell adnunk.

A kivonat szövege fölé kerül az oklevél sorszáma. Ezzel egy sorban közöljük az oklevél keltét mai alakban (pl. 1443 március 21.), majd közvetlenül utána a keltezés helyét, ha az oklevélben is ki van téve. A vulgáris formában írt helyneveket betűhíven közöljük, ha azonban a keltezés helye latin formában szerepel, úgy eredeti alakjában idézőjel között, vagy mai alakjában közöljük, s utána latin eredetijét zárójelben tüntetjük fel. Pl. «Bude», vagy Visegrád (in alto castro).

A kivonat szövege után új bekezdésként következik az oklevélben esetleg előforduló határjárás szó szerint való közlése, továbbá a kivonat szövegébe be nem illeszthető nevek és vulgáris szavak felső-

rolása a fent megadott szempontok szerint. (Természetesen a határjárásban előforduló neveket ilyen esetben nem kell még egyszer felsorolni.) Ezt követik az oklevélen esetleg olvasható, az oklevél keletkezésével és kiadásával kapcsolatos kancelláriai jegyzetek teljes szövegükben annak feltüntetésével, hogy az egyes jegyzetek hol (pecsét alatt, hátlapon középen stb.) olvashatók.

Ezután következik új bekezdésként az oklevél leírása. A leírásnak ki kell terjednie az oklevél anyagára; ha nem ép jelenlegi állapotára; a pecsét elhelyezésére (függő, záró, hátlapra, vagy szöveg alá nyomott stb.), számára, jelenlegi állapotára (ép, töredezett, elmosódott stb.), színére (ha eltér a természetes viasz színétől); az esetleges chirographumra (annak megadásával, hogy milyen betűkből áll) és a caput sigilli-re. Ezt követi zárójelben az oklevél esetleges leltári jelzete. Ha az oklevél másolatban maradt fenn, úgy közölni kell, hogy a másolat egyszerű-e, vagy hiteles és melyik évből származik. Ha a másolat éve nem állapítható meg, úgy keltének körülbelüli időpontját, esetleg az írás alapján évszázadát kell megadni. Itt kell feltüntetni azt is, hogy ha az oklevél nem latin nyelvű.

Ha az oklevél hátlapján az oklevélben tárgyalt jogügylet következő fázisára vonatkozó egykorú feljegyzések vannak, ezek rövid tartalmát az oklevél leírása után új bekezdésként közöljük. Itt adjuk az oklevél hátlapján olvasható nem az oklevél kiállításával kapcsolatos, érdeklődésre számotartó feljegyzéseket is annak feltüntetésével, hogy a feljegyzés milyen korból (évszázad) való.

Amennyiben az oklevél több átiratban (illetőleg eredetiben és átiratban) maradt fenn, úgy a kivonatot az eredeti oklevél, vagy ennek hiányában a legrégebb átirás alapján közöljük. Ez esetben a közlés alapjául szolgáló oklevél leírása után minden ismert átiratot felsorolunk az átiró oklevél kibocsátójának és keltének feltüntetésével oly módon, hogy minden átiró oklevélpéldány leírása külön bekezdésbe kerüljön. Ilyen esetben az egyes átirások leírása után a személy- és helyneveknek, valamint a magyar és más vulgáris szavaknak a közlés alapjául szolgáló oklevélben található alakjától – a betűhív közlést

figyelembe véve – esetleg eltérő változatait soroljuk fel. ì felsorolást csak abban az esetben kell magyarázattal vagy esetleges utalással ellátni, ha az írásbeli eltérés oly nagy, hogy egyszerű közlése félreértésre adna alkalmat.

FÜGGELÉK.

A Kölcsey család levéltárának középkori oklevelei.

A főleg Szatmár és Bereg megyében birtokos ősi Kölcsey-család levéltára 1906-ban örök letétként a Magyar Nemzeti Múzeumban nyert elhelyezést, ahonnan 1934-ben a Nemzeti Múzeum levéltári osztályával együtt az Országos Levéltárba került. A Kölcsey-család levéltára csak részben foglalja magában a család középkori okleveleit, több oklevél ugyanis a családdal rokon Kende-család levéltárában maradt fenn.

1. *1284 január 1.*¹

A váradi (Waradiensis) káptalan tanúsítja, hogy Keseru-i András fia: Miklós ispán és Lampert fia: Miklós ispán Ehelleus özvegyének – Euzud leányának – hitbére és jegyajándéka miatt perbe hívták Eche ispán fiait: Miklós ispánt, Mykou mestert és Eche-t – Ehelleus rokonait –, majd megegyeztek, s miután Eche fiai perköltség fejében öt márkát lefizettek, Lampert fia: Miklós és András fia: Miklós nyugtatták őket a szóbanforgó hitbér és jegyajándék felől.

Méltóságsor: Batur prépost, Imre olvasó-, Iwan éneklő- és Benedek őrkanonok.

Hártyán, felül ABC chirographummal, függőpecsétje hiányzik. (1.)²

2. *1339 január 3. Wyssegrad.*

1 Károly király (Hungarie) felszólítja András erdélyi (Transsiluane) püspököt s a püspök szatmármegyei (Zothmariensis)

¹ Az oklevél kelte: «in octavis Nativitatis Domini anno Domini M^oC^oC^o octuagcsimo quarto». Mivel ez időben a karácsonyi es a január 1-i évkezdet egyaránt használatban volt, lehetséges, hogy az oklevél 1285 január 1-én kelt.

² Az oklevél levéltári jelzete.

vicariusát, hogy ne ítéljenek abban a perben, amelyet Ruhud-i Arteus fiának: Miklósnak fia: László indított Kulche-i Dénes fiai: János, Jakab, András, Mihály és Miklós ellen a birtokaikból neki járó leánynegyed ügyében; a király ugyanis Dénes fiaival perben állt az általa nekik adományozott Chegen és Kulche nevű birtokok miatt.

A pecsét alatt: Relatio wayuode per magistrum Petheu.

Hártyán, hátlapjára nyomott pecsét helyével. (3.)

3. 1344 július 4. «*iuxta fluvium Nyaragh prope locum Berethholm*».

I. Lajos király (Hungarie) az ő és atyja: I. Károly király által Kulche-i Máté fiának: Dénesnek fiaitól: Jánostól, Jakabtól, András-tól, Mihálytól és Miklóstól elvett szatmármegyei (Zothmariensis) Chegenmonustura-i monostor kegyuraságát, továbbá Kulche, Isthfandi [Istphandy], Scekeres, Korogh, Cheke, Cheche, Mylatha, Kwmureu [Kumerew], Wkurytou, Macha és Etetykudya [Etetikudya] birtokokat, meg a Kulche-n levő hídvámot és a Korogh-i révvám felét visszaadja előző tulajdonosaiknak, mert ezek jogaikat oklevelekkel igazolták.

A pecsét helyén: Johannis Gyleti ad scitum palatini fratris sui. *Az oklevél bal alsó sarkában egész apró betűkkel:* Johannis Gyleti ad scitum domini palatini fratris sui.

Hártyán, hátlapjára nyomott királyi nagypecsét helyével. (4.)

A. 1345 szeptember 1.

A váradi káptalan oklevele kölcsei Dénes fiainak birtokosztályáról. (5.) – Az oklevél eredetije a Kende családnak az Országos Levéltárban őrzött levéltárában található, ezért a Szatmár megye által 1795 szeptember 22-én kiállított hiteles másolatban fennmaradt átirat alapján való közlést mellőzöm.

4. 1362 március 31.

A váradi (Waradyensis) káptalan tanúsítja, hogy Baktha-i Péter fia: István a beregmegyei (Beregd) Baktha birtokon levő birtokrészét

– «a domo sua a parte orientali habita exclusive unum vicum simplicis ordinis versus partem meridionalem protensum usque finem eiusdem vici, scilicet rectam tertiam partem eiusdem possessionis Bukta» – minden tartozékával 200 forintért eladta Kewche-i (!) Dénes fiainak: Jánosnak és Jakabnak.

Méltóságsor: Fülöp prépost, Benedek olvasó-, István éneklőkanonok, míg az örkanonokság üresedésben.

Hártyán, a selyemzsinóron függött pecsét hiányzik. (6.)

5. *1363 október 2. Wissegrad.*

I. Lajos király (Hungarie) Dénes fiai: János és Jakab volt veszpémi (Wesprimiensis) ispánoknak és királyi mileseknek adományozza – hűséges szolgálataikra való tekintettel – kérésükre a Beregi Bakta – «in qua castrenses acclamatorie conditioni annexi residerent» –, továbbá a szatmármegyei (Zathmariensis) Molunta és Tymoteusteluke birtokokat, amelyek közül az első az utód nélkül elhalt Gergely és Tamásé, az utóbbi pedig utód nélkül elhalt várjobbágyoké volt.

Hátlapon, a pecsét alatt: Relatio magistri Symonis filii Mauricii in presentia iudicis curie; *középen alul:* Relatio magistri Symonis filii Mauricii.

Hártyán, hátlapjára nyomott vörös gyűrűs pecsét nyomával. (7.)

6. *1364 február 25. «Zagrabiae».*

I. Lajos király (Hungarie) Dénes fia: András mester Wilaguswar-i várnagynak, továbbá testvéreinek: Jánosnak, Jakabnak, Miklósnek és Mihálynak adományozza az említett várnagy kérésére – hűséges szolgálataik fejében – az utód nélkül elhalt Simon fiának: Andrásnak Bodrog (Bodugiensis) megyében fekvő Peturmonostora nevű, s minden egyéb birtokát összes tartozékával (a monostor kegyuraságával, Duna-szakasszal – fluvio Danubii – stb.).

Az oklevél bal alsó sarkában és hátlapján a pecsét alatt: Relatio magistri Petri Zudor.

Hártyán, hátlapjára nyomott királyi nagypecsét nyomával. (8.)

B. *1364 június 30.*

I. Lajos király oklevele. (10.) A XVII. század végén készült egyszerű leírásban fennmaradt durva hamisítvány, amely I. Lajos király 1344 július 4-én kelt oklevelének (3. szám) szövegét vette alapul azzal a változtatással, hogy Cégénymonostora után az ott felsorolt birtokok helyett a beregmezei Bakta birtokot írta.

7. *1365 március 25.*¹

Péter Lelez-i prépost és a konvent jelenti I. Lajos királynak, (Hungarie), hogy Bubeek István országbíró felszólítására Kereky-i Miklós fia: Tamás királyi ember és András konventi kiküldött, nem törődve András fia: István, Miklós fia: Péter és Imre fia: Péter ellenmondásával, új adomány jogán beiktatták Kulche-i Dénes fiait: János és Jakab mestereket Baktha birtokába.

Bebek István országbírónak 1365 május 25-én kelt oklevelében. (9.)

8. *1365 május 25.*² *Wyssegrad.*

Bubeek István országbíró közli, hogy 1364 szeptember 10-én (Szent István ünnepének 22. napján) Kulche-i Dénes fia: János mester a maga és testvére: Jakab nevében (a Lelez-i konvent ügyvédvalló

¹ Lásd a 9. számú jegyzetet.

² A jelen és a benne átirrt oklevélben (7. szám) évszámként egyaránt 1364 szerepel, ennek ellenére az oklevelek évszámát 1365-ben kell megállapítanunk, mert a felperesek előző év szeptember 10-én mutatják fel I. Lajos király 1363 október 2-án kelt oklevelét, ami csak úgy lehetséges, ha az előző év nem 1363, hanem 1364, tehát az oklevél kelte nem 1364, hanem 1365. Egyébként a per egyes fázisait figyelemmel kísérve (adományozás 1363 okt. 2., iktatásnak történt ellenmondás után való idézés 1364 febr. 13., a vizsgálat elrendelése 1364 szept. 10., a megyei közgyűlés 1364 nov. 9., az ítélet meghozatala 1365 jan. 13., a beiktatás 1365 márc. 25., a megerősítés 1365 máj. 25.), megállapítható, hogy az események másként időbelileg nem helyezhetők el, csak ha a két oklevél évszáma nem 1364, hanem 1365. (Megjegyzendő még, hogy az országbírói rendelet szerint Bereg megyének Szent Márton napja előtt levő szombatra kellett megtartania közgyűlését, s Szent Márton ünnepe 1363-ban szombatra esett, így ez is annak a valószínűsége mellett szól, hogy nem az 1363., hanem az 1364. év Szent Márton napjáról van szó.)

oklevelével) felmutatta a váradi (Waradiensis) káptalannak a királyhoz intézett jelentését, amely szerint amikor Pethew fia: János királyi ember és Ábrahám mester kanonok káptalani kiküldött királyi adomány jogán be akarták iktatni Jánost és Jakabot utód nélkül elhalt Baktha-i várjobbágyok (hominum castrensium) birtokába, az iktatásnak Baktha-i András fia: István, Miklós fia: Péter és Imre fia: Péter várjobbágyok (iobagiones castrensium) ellenmondtak, ezért őket hamvazószerda nyolcadára (febr. 13.) megidézték a király elé; felmutatta továbbá I. Lajos királynak 1363 október 2-án Wysegrad-on kelt oklevelét is (itt következik az 5. szám alatt közölt oklevélnek Baktha adományozására vonatkozó része). Erre Imre fia: Péter a maga és társai nevében (ugyancsak a Lelez-i konvent oklevelével) kijelentette, hogy birtokába, az iktatásnak azért mondtak ellen, mert «*eadem possessio Baktha non castrensium acclamatoriorum condicionalium, sed semper nobilium iobagionum castris de Bereg extitisset*», s a birtokot ősök és ők mindig ezen a címen birtokolták. Állításuk igazolására hajlandók voltak az ügyet *communis inquisitio* alá bocsátani. S minthogy János mester a maga és tesvére nevében ama állításának kivizsgálását kérte, hogy Baktha birtok «*non nobilium iobagionum ipsius castris Beregh, sed iobagionum castrensium acclamatorie conditionis hominum extiterit et esset ab antiquo et ex eo regalis benignitas ipsis tanquam possessionem iobagionum suorum castrensium acclamatorie conditionis hominum iure conferre valuerit*», az országbíró úgy ítélte, hogy Beregh megye ispánja, illetőleg alispánja és a szolgabírák november 9-én Lupprechza városban, a megye székhelyén, a közgyűlésen a királyi emberek, és a Lelez-i konvent kiküldöttjeinek jelenlétében tartanak vizsgálatot, s utána a birtok határait megjárva, becsüljék fel annak értékét. Vízkereszt ünnepének nyolcadán (1365 jan. 13.) János és Jakab mesterek nevében (szintén a Lelez-i konvent oklevelével) János fia: István felmutatta a Lelez-i konventnek a királyhoz intézett jelentését, amely szerint a felperesek (Dénes fiai) részéről Saralan-i György királyi ember és László scolasticus, az alperesek részéről

pedig Geche-i Gergely királyi ember és András karpap visszatérve Beregh megyének Luprechzaza városban tartott közgyűléséről jelentették, hogy az ott megtartott vizsgálat szerint az alperesek «iobagiones castrenses acclamatorie conditionis fuissent et semper in temporibus indicatus regni palatinorum et comitum comitatus de Beregh dum in persona regia congregationem generalem faciendo iudicassent, in hiis duobus temporibus et non in aliis officium proclamatone conditionis solito more exercuissent». A fentiek alapján az országbíró Baktha birtokot Dénes fiainak: János és Jakab mestereknek ítélte, és felszólította a Lelez-i konventet, hogy iktassák be őket a birtokba, nem törődve az alperesek esetleges ellenmondásával. Szent György napjának nyolcadán (máj. 1.) a felperesek nevében János fia: István felmutatta a Lelez-i konventnek 1365 március 25-én kelt oklevelét (7. szám), melynek átírása után az országbíró megerősítette Dénes fiait: Jánost és Jakabot Baktha birtokában.

Hártyán, melyről a függő pecsét hiányzik. (9.)

9. 1369 május 14. «*prope villam Garanna loco venationis nostre*».

(I. Lajos király) értesíti édesanyját, hogy leveléből megtudta, miszerint Kulche-i Dénes fiait: János, András, Jakab és Miklós Damanhyda-i Miklós meggyilkolása miatt fiainak: Miklósnak és Mihálynak adták Vkurthou és Macha nevű birtokaikat, s most Dénes fiának: Jánosnak fia: István útján mégis be akarják iktattatni magukat a szóbanforgó birtokokba királyi oklevélre való hivatkozással; ezért kéri, hogy idéztesse meg Istvánt a hivatkozott oklevéllel együtt, ennek tartalmát vizsgálja felül, tartsa vissza, s az ügyben majd ő a főpapokkal és főurakkal együtt fog ítélni.

Imre nádornak 1373 július 12-én kelt oklevelében. (12.) – Missilis, melynek kezdő szavai: «Genitrix carissima, scripsistis nobis inter cetera», s az átírásból nem derül ki, hogy volt-e a levélnek intitulációja vagy aláírása.

10. *1373 június 10. Wyssegrad.*

I. Lajos király (Hungarie, Polonie, Dalmacie etc.) tanúsítja, hogy Kulche-i Dénes fiának: Jánosnak fia: István atyjának tesvérei: Miklós és Mihály véletlenül meggyilkolták Damanhyda-i Miklóst, ezért Dénes fiai: János, Miklós, Mihály, András és Jakab Wkurytou, Etetykudia nevű birtokaikat, valamint Maacha birtok felét a meggyilkolt Miklós fiainak: Miklósnak és Mihálynak adták; János fia: István azonban kérte a királyt, hogy a birtokokat visszaválthassa, amit a király meg is engedett, s a birtokok visszaváltására vonatkozólag érvényes oklevelet is adott ki, ezt azonban a meggyilkolt fiainak kérésére visszavonta és megsemmisítette; János fia: István azonban az oklevél alapján Miklós fiaival: Miklóssal és Mihállyal perbe keveredett, s bírságban el is marasztaltatott, amit a király megsemmisített és János fiát: Istvánt Damanhyda-i Miklós fiaival szemben folyt perében felmentette.

Imre nádornak 1373 július 12-én kelt oklevelében. (12.)

11. *1373 július 12. Wyssegrad*

Imre nádor és a kunok bírása közli, hogy Szent György ünnepének nyolcadán (máj. 1.) Damanhyda-i Miklós fia: Miklós a maga, valamint testvére: Mihály nevében (a váradi káptalan oklevelével) felmutatta a nádornak január 30-án kelt oklevelét, amely szerint K...a-i Dees fia: Tamás Kulche-i János fia: István nevében (a kalocsai káptalan oklevelével) 1369 május 1-én (Szent György nyolcada) László herceg nádor előtt Damanhyda-i Miklós fiai: Miklós és Mihály ellenében felmutatta a váradi (Waradiensis) káptalannak 1369 január 24-én kelt oklevelét, amely szerint, amikor Saralyan-i Miklós fia: György királyi ember és Jakab mester kanonok káptalani kiküldött vissza akarták iktatni a király rendeletére János fiát: Istvánt a lakott Vkurytou birtokba és Macha birtok keleti felébe, továbbá az elnéptelenedett Vkurytou és Chetenkunya birtokokba, amelyek

Damanhyda-i Miklós fiainak kezén voltak, Miklós fiai az iktatásnak ellenmondtak. Ellenmondásuk igazolására Miklós a maga és testvére: Mihály nevében felmutatta I. Lajos királynak anyjához intézett zárt levelét (9. szám), amelyet a nádor felbontott. János fia: István felperes ügyvédje erre kijelentette, hogy az ügyben megbízójának királyi oklevele van, amit nem tud most felmutatni, mire a nádor az oklevél bemutatására Szent Mihály napjának nyolcadát (1369 okt. 6.) tűzte ki, egyszersmind 6 márka bírságban marasztalta el a felperest, mert mint felperesnek a perre vonatkozó okleveleket mindig készenlétben kellett volna tartania. Szent Mihály napjának nyolcadán János fia: István kijelentette, hogy az oklevelet nem tudja bemutatni, mert azt a király tőle elvette, mire a nádor a pert Szent György napjának nyolcadára (1370 máj. 1.) halasztotta azzal, hogy János fia: István a 6 márka bírság lefizetése mellett királyi oklevéllel tartozik igazolni, hogy eljárása alapjául szolgáló oklevelet a király tőle elvette. A per ezután különböző halasztások folytán 1372. év vízkereszt napjának nyolcadára (jan. 13.) halasztódott, amikor Damanyhyda-i Miklós és Mihály képviselője: János fia: Miklós (a váradi káptalan oklevelével) hiába várakozott János fiára: Istvánra, s ezért a nádor Istvánt az eddigi 36 márka büntetés kétszeresében marasztalta el; majd Kyde-i Péter nádori ember és Péter karpap a váradi káptalan kiküldöttje megidéztek Istvánt Szent György napjának nyolcadára (máj. 1.) a nádor elé. A pert László nádor Szent Mihály napjának nyolcadára (okt. 6.) halasztotta, ahonnan Imre nádor – miután László Ruscia királya lett – királyi parancsra vízkereszt nyolcadára (1373 jan. 13.) halasztotta, amikor is az alperesek ügyvédje: Kyde-i Péter (a váradi káptalan ügyvédvalló levelével) 18 napig hiába várakozott Kulche-i János fiára: Istvánra, ezért a nádor a váradi káptalan útján böjtközép nyolcadára (1373 márc. 10.) a 84 márkára növekedett büntetés lefizetése mellett meg akarta idéztetni Istvánt, az alperesek azonban ez időpontban akadályoztatva lévén, a nádor felkérte a váradi káptalant, hogy az idézést Keresztelő Szent János ünnepének nyolcadára (júl. 1.) eszközölje. Az idézést Wra-i Balázs nádori ember és János pap, a

Szentlélekoltár rectora, Chegenmonostora-n végre is hajtották, s a nádor előtt Kyde-i Péter megbízói nevében követelte az Wkuryto, Macha és Chetenkunya birtokokra vonatkozó királyi oklevél felmutatását és a 84 márka bírság lefizetését. Erre Kulche-i István felmutatta I. Lajos királynak 1373 június 10-én kelt oklevelét (10. szám). A királyi oklevél következtében a nádor beigazolva látván, hogy János fia: István Vkurytou, Macha és Chetenkunya birtokok visszaszerzése ügyében jóhiszeműen járt el, a perrel kapcsolatos mindenféle következménytől felmenti őt.

Hártyán, hátlapjára nyomott pecsét helyével. (12.)

12. *1374 február 16. Wyssegrad.*

I. Lajos király (Hungarie, Polonie, Dalmacie etc.) tanúsítja, hogy Dénes fia: András szatmári (Zathmaryensis) ispán és unokaöccse: János fia: István a maguk, valamint rokonaik: János, Jakab és Miklós nevében elpanaszolták, hogy János tárnokmester és testvére: Domo-kos két révnek- egynek a Tiszán (Tycie) Orl faluban, másiknak a Zomos-on Mochws faluban – adományozását kérték, ami az ő Tiszán levő Korog-i révük kárát és pusztulását jelenti; erre János mester kijelentette, hogy a réveket azért kérték, hogy «non extranei et forenses homines seu mercatores, sed solummodo sui iobagiones proprii per ipsum portum in dicta villa Korog habitum transsitum faciendi haberent facultatem», s így a panaszosok révének kárt nem okoznak.

Az oklevél jobb felső sarkában: Propria commissio domini regis.
- *Az oklevél hátlapján a pecsét alatt: Passio fuit facta in presentia Petri bani...*

Hártyán, hátlapjára nyomott királyi nagypecsét helyével. (13.)

13. *14 ...*

[Zsigmond] király parancsa Bodrogh megye [ispánjához, illetőleg] alispánjához és szolgabíráihoz vizsgálat tartására. A rongált

oklevélben csak a következő nevek olvashatók: B[ach]monostora-i Thetews (dicti) ..., Zelchew-i ...

A király címe: Romanorum rex semper augustus et Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. [rex].

Rongált papíron, zárópecsét töredékével. (27.)

14. *1430 július 14.*

Miklós Lelez-i prépost és a konvent tanúsítja, hogy Vpor-i [Wpor] Imre fiának: Lászlónak fia: Balázs elismerte, hogy Kelche-i [Kelchew, Kewlche] János fiának: Miklósnak fiai: Péter és György átadták neki azokat az okleveleit, amelyek a biharmegyei (Byhoriensis) Nagmyhal, valamint a hunyadmegyei (Hwnyad) Zenthkyral, Monyorostelke és Hernecztelke, továbbá egyes Tholnamegyei birtokokra vonatkoznak; egyúttal kötelezték magukat, hogy az oklevelekkel kapcsolatban megvédik Pétert és Györgyöt, és hogy kérésükre az oklevelekről valamelyik hiteleshely előtt másodlatot adnak.

Papíron, hátlapjára nyomott pecsét helyével. (15.)

15. *1446 június 23. «in civitate Pestiensi».*

Az ország főrendjei (prelati, barones ac proceres regni Hungarie univrsi) tanúsítják, hogy egyfelől Puthnok-i Miklós fia: Rynoldus és László fia: Miklós a maguk, valamint János, László és Zsigmond nevében, másfelől Chaak-i Ferenc a székelyekés Bihar megye ispánja a maga és testvére: György nevében a köztük Wylak, Olahthelek és Loksagh birtokokon (Byhoriensis) levő birtokrészek miatt folyó pert Szent Jakab napjának nyolcadára (aug. 1.) halasztották azzal, hogy július 24-én Várad városában (in civitate Waradiensi) a váradi káptalan jelenlétében a felek által egyenlő számban választott hat fogott bírót döntése alá bocsátják a Puthnok-i Bertalan által Chaak-i Ferencnek és Györgynek elzálogosított fenti birtokok ügyét; s ha a Puthnokiak ekkor nem jelennének meg, vagy a fogott bírák döntését nem fogadnák el, úgy a Chaak-iak a birtokokat visszaváltásukig szabadon

birtokolhatják, ha viszont a Chaak-iak nem jelennének meg, vagy a döntést nem fogadnák el, úgy a Puthnok-i nemesek nyerjék el a birtokokat.

Papíron, alul vörös viaszpecsét töredékével. (17.)

16. *1446 szeptember 11. «Bude».*

[Hunyadi János kormányzó] oklevele az egyfelől Vethes-i [Wethes] György és Mihály, István fiai: Péter és István, s Katho László leánya – P...-i László felesége – Lucia, másfelől Chemawada-i Jakab fiai: Miklós és Egyed, István fiának: Györgynek fia: Crisogonus pap és Péter fia: Domokos között Charnawada [Chornawada], Benche, Feyrche, Papifalu, Balaser (Bereg vm.), Varalya, Kerezthwr, Halmi, Pasyth, Kykenyes, Babon, Thwrcz (Ugocsa vm.), Chazlo, Darowcz, Lázár, Homok, Ewsy, Saar és Zygeth (Zathmariensi et Bichoriensi) birtokok miatt folyó perben, mely a felek között megegyezés útján ért véget.

Az oklevélben említve: a pesti (Pestyensis) és székesfehérvári (Alba regali) országgyűlés, D...h-i János királyi ember és Antal pap a váradi (Waradiensis) Szent Domokos oltár rectora, káptalani kiküldött.

Rongált XVI. századi egyszerű másolat. (16.)

17. *1465 december 6. «Bude».*

Palocz-i László országbíró felszólítja a budai (Budensis) káptalant, hogy iktassák be Hangan-i Perselth Jánost, valamint fiait: Lászlót és Pált a gömörmegeyi (Gewmeriensis) Hangan, más néven Lamperthfalwa és Zylwazo, továbbá a borsodmegeyi (Borsodiensis) Laam puszta birtokába.

Kijelölt királyi emberek: Bolk-i Mihály, János és Miklós, Bolk-i másik János és László, Mellethy-i Barocz Mihály, Mellethe-i Borocz János, Zenthlelek-i András, Kerepecz-i Pál deák, Kwthwa-i Miklós, Thornaalya-i Miklós és Albert és Bolk-i Mihály.

A budai káptalannak 1466 január 3-án kelt oklevelében. (18.)

18. *1466 január 3.*

A budai (Budensis) káptalan tanúsítja, hogy Palocz-i László országbírónak 1465 december 6-án kelt felszólítására (17. szám) Mellethe-i Morocz Mihály királyi ember és Balázs pap, a Szent Fábrián és Sebestyén-oltár rectora káptalani kiküldött a szomszédok jelenlétében beiktatták Persolth Jánost, valamint fiait: Lászlót és Pált Hangan, más néven Lamperthfalwa, Zylwazo és Laam puszta birtokába.

Az iktatásnál jelen volt szomszédok: Jenew-i Miklós és fia: Ferenc, Jordwanhaza-i (?) Bálint, Sykathor-i Benedek, Bolk-i Mihály, s ennek fiai: János és Miklós.

Hártyán, selyemzsinóron függő pecsét töredékével. (18.)

19. *1474 szeptember 19. «Bude».*

Bathor-i István országbíró felszólítja a Jazow-i konventet, hogy vizsgálják ki a két Iloswa-i László panaszát, amely szerint Bylle-i András fegyveresekkel rárontott a panaszosok Iloswa-i házára, s János nevű familiárisukat és három lovukat megsebesítette, majd az idősebb Iloswa-i Lászlót, amikor Lomperthzaaz mezővárosban tartózkodott, szállásán Obegan-i Barnabás, Homok-i Demeter és Balázs, Komlos-i Tamás, Gergely, Mátyás, János, Mihály és Ozsvát, Orozy-i Mátyás deák, Daidhaza-i Péter és Gwlach-i László fegyveresen megrohanták, s György nevű familiárisát elvitték, s tetszésük szerinti ideig fogságban tartották.

A panaszosok két panaszt adtak elő, az első azonban az oklevél rongáltsága miatt nem olvasható. E részben előforduló helynevek: Iloswa, Naghpolyana, Borsowa.

Kijelölt királyi emberek: Lypche-i Mihály és Lázár, Bylke-i István, s fiai: Mihály, János és György, Borsowa-i János és Tamás és Komlos-i Bálint.

Rongált papíron, zárópecsét töredékével. (19.)

20. *1477 január 13. «in Lomperthzaza».*

Bene-i Mihály és Cykohaza-i László Bereg-i alispánok és a négy szolgabíró személyenként 40 arany forintban marasztalja el Kelchew-i Farkas Tamás jobbágyait, mert a megye kiküldöttjei: Gwlach-i Ambrus és Molocha-i Péter által megtartott vizsgálat tanúsága szerint Farkas Tamás és Darocz-i Miklós jobbágyai: Soos Tamás, Ardo (dicte) Margit fia: Damján, Soos Kelemen, Pál Péter, Soos Máté (Bacta-iak) és Cyh... Antal (Machola-i) megtámadták Zyrma-i Foris, Swran-i Pál és Kelchew-i Lajos Bacta-i jobbágyainak: Bakó Benedeknek, Zarka Lászlónak és Chyzar Balázsnak házát, jóllehet Foris, Pál, Lajos és Tamás Bacta-i, Mochola-i és Kysmusay-i jobbágyai megegyeztek, hogy amennyiben egyik a másikra ront, úgy minden személy után (de singulis personis) 40 arany forintban fognak elmarasztaltatni.

Papíron, alul öt pecsét töredékével, illetőleg nyomával. (20.)

21. *1479 március 3. Coloswar.*

Bathor-i István országbíró közli, hogy Rezege-i Pál és felesége Margit panaszt tettek, amely szerint Ip-i Porczy Péter Kewres-i Zsigmond és Hodos-i László tudtával és ösztönzésére elfoglalta a panaszosoknak Crazna megyében Ip és Zeek birtokokon levő Naghreeth, Egres, Angyalgergelrethe, Nathelsthanrethe, Zerdekrethe és Olahrethe nevű rétjének felét, Ip-i szőlőjük északi felét, továbbá Margit asszonynak Porczallya-n, a Beregio folyón levő malmának felét, s az országbíró által Margit asszonynak ítélt Porczallya-i jobbágytelket, amelyen Molday László (?) jobbágy lakik; azonkívül Péter rárontott Margit Porczallya-i jobbágyának és kenézének: Thywadar-nak házára, s ott panaszosok egyik familiárisát és béresét (mercenarius) megsebesítette, s 20 kövér sertést elhajtott; majd Porthelek-i Pál, Porlhelek-i Mihály és Mykola-i Tamás tudtával elfoglalta Rezege-i Pálnak a szatmármegyei (Zathmariensis) Porthelek birtokon levő Kenderhalomallya nevű rétjét, továbbá a

Porthelek birtokon levő Thelsassa és Hwzywthywys nevű cserjéseket (rubeta), amelyeket a panaszos és Porthelek-i Pál és Mihály jobbágysai közösen használtak; azonkívül Zodoro-i Sebestyén fia: János Porthelek birtokon levő Kesazygethe nevű szántóját elfoglalta. Az előtárt panaszokra való tekintettel az országbíró felszólítja a Zenthjog-i konventet, hogy szólítsák fel Ip-i Porczy Pétert, Porthelek-i Pált és Mihályt, valamint Sebestyén fiát: Jánost, hogy a legutóbbi Budán (Bude) tartott országgyűlés határozata szerint 32 napon belül adják vissza az általuk elfoglalt birtokokat, s ha ezt nem tennék meg, úgy Pétert, Pált és Mihályt, valamint Zsigmondot, Lászlót és Tamást a 32 napos határidő 15. napjára idézzék meg a király elé.

Kijelölt királyi emberek: Balyok-i Ze... János és Károly, ... László és Tamás, ... György, ... Zodoro-i, ...-i Gergely, György és János.

Rongált papíron, zárópecsét töredékével. (21.)

Az oklevél hátlapján a következő feljegyzés olvasható: Item caseum ad falcandum populis de Pyskolth, item Johannes Sypus caseas II, item Michael Czyorda II.

22.

1482 december 20. «Bude».

[I. Mátyás király felszólítja a váradi káptalant], hogy vizsgálja ki Rezege-i... panaszát, amely szerint Bathor-i András Zanyzlo-i familiárisaival és jobbágyaival körülvette Rezege birtokot, e területen kívül talált jobbágysait kegyetlenül megverték, egyeseket felakasztottak, majd fosztogattak, más alkalommal pedig szintén hatalmaskodtak, s Rezege-n a panaszos házával szemközt levő házat felgyújtották.

A hatalmaskodásban résztvettek: «Gregorio plebano de Zanyzlo, Ladislao et Anthonio (?) Orzag, Johanne magno. Clemente ..., ... Gyska (?), Michaele Cherna, Valentino Kopaz, Stephano ... et Alberto Hamasy, Paulo filio Petri Be... Nicolao et Clemente filiiis Benedicti, Stephano Sypos, ... Feer, Alberto filio eiusdem, Michaele Feer, Gregorio filio ... Lucachy, Ambrosio Lazlofy, Michaele Thot, Gregorio Posa, Valentino et Emerico Keraly, Petro et Ladislao Nabrad, M... Demetrio Cherna, Ambrosio Balw, Dominico Fwtho,

Anthonio Kowach, Petro parvo, Gallo Sowago, Barnaba filio eiusdem, ... Pozony, Stephano Sowago, Valentino Heas. Ambrosio Polgár, Petro Kancha, Elia Embelli, Barnaba Wyzwew, Geor[gi]o et L]aurencio Saffar, Johanne, Anthonio et Vrbano Maythey, Michaele Byro, Chyzar, Damjano Dako, Benedicto Bayz..., Anthonio et Georgio Lenches, Nicolao, Barnaba, Matheo et Johanne filio (!) eiusdem, Emerico fabro, Foris Zenthmyklosy, Laurencio Weres, Sebastiano Mehzaros, Anthonio Lazlofy, Martino, Johanne et Demetrio Haznos, Symone Byro, Petro et Valentino Rawaz, Alberto magno, Andrea filio eiusdem, Demetrio Domokos, Benedicto Chywka, Stephano Metheles, Ambrosio Abran, Stephano filio eiusdem, Johanne magno Konthos, Petro Wayda, Georgio filio eiusdem, Francisco Wyzy, Elia filio Petri, Dionisio et Vrbano H...zy». – *Kijelölt királyi emberek*: Domanhyda-i András, Zepes-i ... Banhaza-i Mátyás, Karolsew-i András, ...-i Péter, Ambrus és János, Gench-i István, Gwth-i Illés és Gergely. – Az oklevélben említve még Piskolth birtok.

A váradi káptalannak 1483 január 25-én kelt oklevelében. (21. a.)

23.

1483 január 25.

[A váradi káptalan jelenti I. Mátyás királynak], hogy 1482 december 20-án kelt meghagyására (22. szám) Banhaza-i András királyi ember és László pap, a Szent Lőrinc-oltár rectora, káptalani kiküldött által Szatmár (Zathmariensis) megyében megtartott vizsgálat mindenben igazolta a mandátumban foglalt panaszt.

Rongált papíron, zárópecsét töredékével. (21. a.)

24.

1483 március 20. Chenger.

Sarolian-i Zoldus Balázs szatmári (Zathmariensis) alispán és a négy szolgabíró bizonyítják, hogy Bagos-i Dávid ama Bagos-i jobbágytelkét, amelyen Bodrogy Kelemen lakik, 4 arany forintért elzálogosította Mykola-i András nemesnek azzal a feltétellel, hogy a fenti összegért azt tőle bármikor visszaválthatja.

Szatmár megyének 1505. június 11-én kelt átíró oklevelében.
(30.)

25.

1483 október 9.

Csonka oklevél, amely szerint Anna asszony és fiai 50 arany forintért birtokrészeket adtak zálogba Svrani Györgynek.

Csonka papíron (az oklevél első fele hiányzik), hátlapjára nyomott pecsét töredékével. (22.)

26.

1487 június 7.

Hosthfy Miklós Lelez-i prépost és a konvent bizonyítja, hogy a felsorolt Kevlche-i és Sarollian-i nemesek között a szatmármegyei (Zathmariensis) Sarollian és Zekeres birtokok között fekvő föld, valamint Sarollian-i Chekey [Cheke] István és Zwbor Tamás megverése és megsebesítése, s Bornemyzza János familiárisának: Molnar Domokosnak megöletése miatt folyó perben megegyezés jött létre. A megegyezés szerint a felek a fentemlített, s minden más ügyben köztük vagy elődeik között folyt mindenféle pert megszüntettek, az egymás ellen kibocsátott okleveleket, továbbá a Kevlche-i nemesek a Sarollian-i nemesek érdekei ellenére Sarollian birtokra, s a Sarollian-i nemesek Zekeres birtokra nyert privilégiumaikat érvényteleneknek nyilvánították, birtokaik vitás határát a leírtak szerint megállapították; megegyeztek továbbá a felek, hogy a megegyezést esetleg be nem tartó fél a per megkezdése előtt 1000 arany forint bírságban fog elmarasztaltatni.

A konvent előtt megjelent Kevlche-i nemesek: Kevlche-i Farkas Mihály, Farkas Tamás a maga, valamint a fia: Márton és testvérei: Gáspár, Menyhért és Boldizsár nevében, Bornemyzza János fia: Boldizsár, Kevlche-i Jakab, Balázs, Lajos, Márk, László és András, ez utóbbi a maga és a fia: László nevében, Kemere-i Mihály özvegye: Margit, Czegen-i Bálint a maga, valamint fiai: Lőrinc, Péter és András, továbbá testvére: János nevében. – *Sarollian-i nemesek:* Sarollian-i Soldos Balázs a maga, s leányai: Margit, Erzsébet, Anna

és Magdolna nevében, Soldos Bálint a maga, s testvérei: Albert és Ambrus, valamint unokatestvérei: Simon, Balázs és Gergely nevében, Soldos Benedek a maga, s gyermekei: Péter, Anna és Erzsébet nevében, Mokos Benedek a maga, s gyermekei: János, Ágota, Zsófia, Margit és Anna nevében, Mokos Bálint a maga, s gyermekei: Jakab, Anna és Iлона nevében, Mokos Pál a maga, s fiai: Mihály, János és László nevében, Sarollyan-i Lukács a maga, s leánya: Katalin, továbbá testvére: Tamás és unokaöccsei: Imre és Simon nevében, Sarollyan-i János a maga, s gyermekei: Gergely és Katalin, valamint nővérei: Anna és Iлона nevében, Arri (?) Bálint felesége – néhai Soldos István leánya – Margit a maga, s gyermekei: Tamás, Ágota és Zsófia nevében, Galfy Sebestyén a maga, testvére: Gergely és fia: Péter nevében, Galfy Mihály a maga és leánya: Klára nevében, Galfy Benedek, Perychey Barnabás a maga, gyermekei: János és Anna, valamint unokaöccsei: Lőrinc, János és Illés nevében, Babay Bálint, Marthon Péter a maga, s gyermekei: Tamás, Dorottya, Anna és Krisztina nevében, Erdély Márton, Erdély Mátyás a maga, s leánya: Erzsébet, Chekey Mihály a maga, s fiai: Tamás, Balázs, György és Imre, valamint nővére: Margit, s testvére: Samel-i néhai Zsigmond gyermekei: Benedek és Iлона nevében, Chekey István a maga és leánya: Orsolya, Chekey János a maga, s fiai: Kelemen és László nevében, Chekey Miklós a maga és gyermekei: Bálint és Erzsébet nevében, Zwbor Tamás a maga, s gyermekei: György, Mátyás, Ferenc, Dorottya, Margit, Iлона és Erzsébet nevében, Kamonyay Pál a maga, s gyermekei: Tamás, Mihály és Erzsébet nevében, végül «Blasius Galli de eadem Sarollyan» a maga, s gyermekei: Balázs és Erzsébet nevében.

Határjárás: «Primo unam metam terream ultra meatum cuiusdam aque Bababogyakya vocate a parte videlicet predictae possessionis Zekeres inter orientalem et meridionalem plagas denuo erexissent, que dictas possessiones Zekeres et Sarollyan abinvicem separaret, abinde metaliter ad plagam septemtrionalem per modicum spatium eundo intrat iterum in meatum dicte aque Bababogyakya et

per medium eiusdem meatu per bonum spatium metaliter eundo in medio eiusdem meatu aliam metam terream dentio cumulassent, abinde exit ab eodem meatu aque et vadit metaliter versus plagam vespertinam per terras arabiles Bolyos vocatas, ubi unam metam terream inter easdem terras arabiles denuo apposuisent, inde descendendo metaliter per easdem terras arabiles per bonum spatium ad eandem plagam vespertinam, ubi duas metas terreas penes sese denuo aggregassent, que dictas possessiones Sarollian et Zekeres abinvicem separarent, abinde vero descendendo metaliter per bonum spatium inter terras Bolyos dictas et Gorond vocatam usque lacum (!) seu fenile Kenez vocatum, ubi in medio eiusdem Kenez unam metam terream distinguentem cumulassent, deinde versus plagam occidentalem iuxta dictum Gorond per largum spatium metaliter eundo penes dictum Gorond duas metas terreas penes sese denuo apposuisent, que dictas possessiones Zekeres et Sarollian semper in eisdem terris litigiosis abinvicem separaret et ibi mete predictarum terrarum litigiosarum ordine pretacto apposite terminarentur».

Hártyán, selyemzsinóron függött pecsétje hiányzik. (23.)

27.

14...

Ítéletlevél kis darabja, amely szerint mindkét Keczer Lászlónak valamelyik konvent előtt huszonötödmagával esküt kell tennie ... Ozsvát és Detricus ellenében.

Az oklevél hátlapján: Thurda, lecta.

Papír oklevél, melyből csupán az utolsó hét sor kétharmad része maradt meg. (28.)

A hátlapon olvasható későbbi feljegyzés: uterque Ladislaus Keczel de Lypolcz iurarunt, ut debebant.

28.

1489 október 8.

Hosthfy Miklós Lelez-i prépost és a konvent tanúsítja, hogy Kewlche-i Farkas Tamás a maga és fia: Márton nevében 20 arany forintért, Kewlche-i Farkas Mihály pedig 16 arany forintért elzálago-

sították Beregh megyében fekvő Baktha-i birtokrészüket minden tartizékával egyetemben Zyrma-i Foris-nak azzal a feltétellel, hogy a birtokrészt külön-külön is visszaválthatják a fenti összegekért, ők viszont Foris-t megvédik a zálog birtokában.

Az oklevél hátlapján: Par.

Papíron, hátlapjára nyomott pecsét helyével. (24.)

29. *1492 május 2.*

A váradi (Waradiensis) káptalan tanúsítja, hogy Zeleud-i Bwda... özvegye – Kewlche-i Farkas Jakab leánya – Swsko nyugtatta Farkas Jakab fiát: Mihályt és Jakab fiának: Tamásnak fiát: Mártont az ő leánynegyedének, valamint anyja: Anna hitbérének és jegyajándékának megfizetése felől.

Az oklevél hátlapján: Coram Petro Parlagy et Michaele de Wyfalw.

Papíron, hátlapjára nyomott pecsét töredékével. (25.)

30. *15...*

«Melchior de Lakus artium et decretorum doctor etc. vicarius Thasnadiensis in spiritualibus et causarum auditor generalis» megengedi Pe[ter]falwa-i Katalinnak, hogy új házasságot kössön, mert Bewken-i Albert Mátyással öt évvel ezelőtt kötött házassága együttélésük ellenére, férje hibájából nem jött létre.

Rongált papíron, alul zöld viaszpecsét töredékével. (26.)

31. *1502 június 2. Dewa mezőváros.*

«Comes Petrus comes de Sancto Georgio et de Bozyn» országbíró, erdélyi (Transsiluanus) vajda és a székelyek ispánja tanúsítja, hogy Petherd-i János fia: János a maga, valamint testvérei: Gellért, András, Gábor, Miklós, Domokos és Katalin nevében a Zabolch megyében fekvő Gelse birtokon levő birtokrészüket, valamint a szatmármegyei (Zathmariensis) Zalmad és Baromlak pusztákat (predia) 222 arany forintért eladta Magh-i Pál alországbírónak és

erdélyi alvajdának azzal a feltétellel, hogy Magli-i Pált megvédik az eladott birtokokban, s ha Petherdy János valamelyik testvére ki akarná zárni Magh-i Pált a fenti birtokokból, s ezt Petherdy János nem tudná megakadályozni, úgy Magh-i Pál Petherdy János Petherd, Kysbay és Danchhaza (Bihar és Szabolcs vm.) nevű birtokaiból kárpótolhatja magát mindaddig, amíg nem sikerül a fenti birtokokat magának biztosítania, s ez esetben Petherdy János 182 arany forint büntetésben fog elmarasztaltatni.

Hártyán, selyemzsinóron függő kopott pecséttel. (29.)

32. *1505 június 11. Chenger.*

Gachal-i György szatmári (Zatlunariensis) alispán és a négy szolgabíró Bagos-i János nemes kérésére átírja Szatmár megyének 1483 március 20-án kelt, Mykola-i András nemes által felmutatott oklevelét (24. szám).

Papíron, alul egy zöld és három természetes színű viaszpecsét darabjaival. (30.)

33. *1508 június 3. Istwandi.*

Kemerei Mihály özvegye: Margit, Kormos Lőrinc Kwlche-i polgár kérésére hat forint lefizetése után visszaadja Lőrincnek azt a hat holdnyi szántóföldet, amelyet férje vett el Lőrinc atyjától: Kwlche-i Kormos Páltól, mert ez az ő erdejéből fát termelt ki, s amelytől keletre Lőrinc birtoka, nyugatra pedig az Istwandi-i erdő terül el; Margit asszony egyszersmind a szóbanforgó szántó mellett levő kaszálót is Lőrincnek adta.

Papíron, alul zöld gyűrűs pecsét helyével. (31.)

Az oklevél hátlapján levő feljegyzés szerint Kemerei Margit asszony szolgálója: nagy (magnus) Mihály kijelenti (fateor), hogy azt az egy hold szántót, amelyet úrnője szolgálatai fejében adott neki és utódainak, a kaszálóval együtt ingyen átadta Kormos Lőrincnek és utódainak.

34. *1514 április 20.*

A váradhegyfoki (de promontorio War...) [káptalan] tanúsítja, hogy Zakol-i Péter és László a Zabolch megyében fekvő Zobozlo, Hegyus és Theglas, továbbá egy biharmegyei (Byhoriensis) birtokon levő birtokrészeit, amelyeket 290 forintért Magh-i Pálnak már régebben elzálogosítottak, most további 410 forint átvételével összesen 700 forintért eladják Magh-i Pálnak azzal a feltétellel, hogy megvédik őt annak birtokában, s ha ezt ők vagy utódaik nem tudják teljesíteni, úgy Magh-i Pál a fenti összegig más birtokukból kárpótolhatja magát.

Rongált papíron, hátlapjára nyomott pecsét töredékével. (32.)

35. *1523 április 14. Saswar.*

Hetheny-i Feyes László és Peterfalua-i Nagh Albert Wgocha-i alispánok és a négy szolgabíró tanúsítják, hogy Beken-i Albyrth János özvegye: Erzsébet, a Beken-i birtokból nekijáró hitbért és jegyajándékot 12 forintért eladta Gedynhaza-i Gedynd Péter, László és István nemeseznek.

Csonka papíron, alul öt pecsét töredékével. (33.)

(Levéltári Közlemények 1946. 46-70.)

A Magyar Történelmi Társulat forráskiadási szabályzatai Részletes utasítás az újkori történeti források kiadására.

A Magyar Történelmi Társulat által «Magyarország újkori történetének forrásai» kiadására kiküldött intéző bizottság, e vállalat szabályzatának 6. §-a alapján, a 10. §-ban megkövetelt részletes utasítást a következőkben állapította meg.

1. §.

A kiadvány tárgyának megválasztása.

Az újkori történet körébe tartozó hivatalos (3. §.) és magánjellegű (10. §.) *iratok, levelek, naplók és kézíratos munkák kiadásának* csak ott van helye, a hol kimagasló jelentőségű személyekről, intézményekről vagy ügyekről van szó, miknek méltatásához a forrásanyag minden oldalú ismerete szükséges.

Egyébként olyan *dolgozatokra* kell szorítkozni, melyekhez iratok, mint mellékletek, fontosabb forráshelyek és más bizonyító anyag, mint jegyzetek, az iratok tanulmányozásának esetleges mellékterményei pedig mint függelékek csatlakoznak. (Egymással tárgyi vagy korbeli kapcsolatban álló ilyen dolgozatok egy kötetbe egyesítve a Társulatnak «Magyarország újkori történetének forrásai» című sorozatos vállalatában szintén kiadhatók.)

2. §.

Az anyaggyűjtés és a tárgy körébe tartozó darabok kiválasztása.

A mű tárgyról a közölt forrásanyag kimerítő, teljes képet adjon. Csak az ilyen alapos munka sugározza ki azt a megnyugtató biztonságot, hogy a szerkesztő semmi lényegest sem hallgatott el s hogy a fáradságos és költséges utat a levéltárakon át nem kell még egyszer megtenni. Evégből a szerkesztőnek széleskörű és tervszerű *anyaggyűjtés* révén ismernie kell és át kell tekintenie az összes vonatkozó forrásokat. Ki kell terjeszkednie mindazokra a levéltárakra, melyekről föltehető, hogy a tárgyhoz tartozó iratokat tartalmaznak és ki kell méríteni ezeknek a levéltáraknak egész odavágó anyagát.

Az újkori forrásanyag rendszerint nagy bőségben állván rendelkezésre, szigorú *kiválasztást* kíván. A teljes anyagismeret azonban biztosítéka annak, hogy a szerkesztő a jelentékeny, érdemleges jellegzetes és a folyamatos tárgyalások összefüggésének feltüntetése végett szükséges darabokat a kiadványba felveszi, s csupán a megbízhatóbb forrásból teljesebben ismertet, a mellékest és a nem szorosan a tárgyhoz tartozót hagyja el. A kiadvány tárgyának kellő megválasztása és szigorú körülhatárolása azért is döntő jelentőséggel bír, mert ily esetben minden nem a tárgyhoz vágó, mint idegen test, mintegy önmagától kiválik a közzeendő anyagból. A szerkesztő által áttanulmányozott nagy anyag megrostálása két ízben, két alkalommal történik ú. m.

1. még a levéltárban folytatott *kutatás közben* olyképen, hogy a nyilvánvalóan jelentéktelent nem is másolja, illetve kivonatolja. Távolabbi, csak költségesen hozzáférhető levéltárak anyagának ilyen első kiválasztásánál (és pedig úgy a teljes kihagyásnál, mint a kivonatolásnál) azonban nagyon óvatosnak kell lennie, mert egyebütt tett leletek jelentőséget adhatnak olyan iratoknak és iratrészeknek is, melyek felületes lapozásnál elhagyhatónak látszanak.

2. *szerkesztés közben*, a levéltárakban másolt vagy kivonatolt iratok közül a kinyomandó darabok kiszemelésekor.

3. §.

A kiadásra kiválasztott darabok közlésének módja.

A fenti elv szerint kiválasztott hivatalos iratokat a szerkesztő négyféle módon, illetve fokozatban közli ú. m.

1. a legfontosabb darabokat *egész terjedelmükben*;

2. a fontosabb darabokat eseleget szerint adott részek betoldásával, olyképpen *kivonatolva*, hogy az irat azért a kiadványban, mint önálló szám (8. §.) jelentkezzen. A szerkesztő a kivonatolásnál a darab eredeti sajátosságát conserváló módszert alkalmazzon. A rövidítést igénylő darabokat tömörítse ugyan össze, de tartsa fenn jellegzetes alakjukat és ne mossa el az iratok különös sajátosságát. E célból ha az eredeti nyelven kivonatol, tartsa meg az eredeti egyenes beszédét (pl. kérem kegyelmedet, menjen el ...), a mondatok sorrendjét, sőt ha a jellegzetesség kedvéért kell, a szavak egymásutánját és az eredeti szavakat is. E közben mindég az a szempont vezesse, hogy saját alanyi felfogását lehetőleg háttérbe szorítsa a tárgyi közlés javára. Ellenben nem ajánlatos aránylag sok, de annyira megrövidített iratot közölni, hogy a tisztán tárgyi érdeklődés se nyerjen már kielégítést, nem szabad a forráskiadásnak levéltári repertóriummal zsugorodni össze. A kivonatolás mértéke az irat neméhez és természetéhez képest különböző lehet. A hol az egyes hivatalos irat alakjánál és tartalmánál fogva közel áll a bizonyos kötött szabályok szerint felépített oklevelekhez, ott a szerkesztő erősen rövidítsen. Így hitelesítések, kinevezések, címek, rangok, méltóságok és kitüntetések adományozása rendszerint egyetlen mondattal kimeríthetők. Bírósági iratok, az ítéleteket sem véve ki, szintén sok merő alakíságot tartalmaznak, melyeknél az eredetihez simuló kivonatolás szófecsérlés lenne. Országgyűlések kiírását, országgyűlési utasításokat, javaslatokat, határozatokat igen óvatosan kell kivonatolni, tekintettel a hivatalos írásmód esetleges sorok közötti célzásaira. A jelentések és a

szoros értelemben vett levelek (10. §.) meg épen akár sajátkezüek, akár nem, rendszerint egészen egyéniek s a szerkesztőnek ügyelnie kell, hogy az egyéni vonást ki ne irtsa, mely a számottevő személyiségek találó és kimerítő jellemzéséhez nélkülözhetetlen.

3. A csupán az összefüggés, a tárgyalás folyamatosságának fel-tüntetése szempontjából számottevő iratok tartalmát a szerkesztő *összefüggő elbeszélésben* adja az 1. és 2. pont alatt felsorolt darabok után, azokhoz csatlakozva (8. §. első bekezdése).

4. A vonal felett adott darabok közé be nem illő iratokat ellenben szó szerint vagy kivonatban a vonal alatt *jegyzetekben* közli. És pedig a szöveget kiegészítő jegyzetekbe (8. §. 3. a.) valók főleg a helyes szöveg megállapítása (4. §.) céljából figyelembe jövő más példányok. A szöveget magyarázó jegyzetekbe (8. §. 3. b.) pedig az olyan tárgyhoz vágó, de különálló darabok kerülnek, melyeknek az össze-tartozó iratok közé besorolása a folyamatosságot zavarná, tovább-bá valamely darab egyes helyét, adatát tárgyilag közelebből megvi-lágító más iratok, nemkülönben a szövegben közölt daraboknak más személyekhez intézett változatai stb.

Az 1-3. pont alatt felsorolt esetekben félreértés elkerülése végett egyfelől az egész terjedelmükben közölt iratokat és szó szerint közölt iratrészeket, másfelől a kivonatokat és összekötő elbeszélő részeket két eltérő betűtípussal kell szedetni. A 4. pont alatt felsorolt esetben pedig a jegyzetben szóról-szóra közölt iratokat vagy iratrészeket idézőjel közé kell tenni.

4. §.

A kiadandó szöveg megállapítása.

A hivatalos iratok fogalmazványban, eredeti tisztázatban és má-solatban, továbbá nyomtatásban maradtak fenn.

1. A *fogalmazványnak* egymástól lényegesen eltérő nemei van-nak. A hol már meghonosodott a hivatalos iratok intézésének az a rendszeres módja, hogy segéderő (előadó) az elintézési tervezetet megfogalmazza, magasabb közeg vagy közegek azt átnézik, látta-

mozzák, felülvizsgálják (ministeriális rendszer) vagy tanács megvitatja és határoz felette (dicasteriális rendszer) s aztán a tervezetet vagy tanácsi határozatot a vezető (minister, kancellár, elnök) kiadványozza, melyről a segédhivatal (iroda) tisztázatot készít, ott a kiadványozott fogalmazvány és tisztázat egyaránt eredeti számba megy. Mert hacsak a segédhivatal (iroda) a tisztázás alkalmával önkényes változtatásokat nem tett, vagy hacsak a vezető nem írta a maga módosítását a tisztázatra a nélkül, hogy módosítását a kiadványozott fogalmazványon is keresztülvezette volna, akkor a két szövegnek egybe kell vágnia. Eltérés rendszerint csak a keltezésnél szokott előfordulni, a mennyiben a tisztázatot néha kiállításának napjáról keltezik, a nélkül hogy ezt a fogalmazványon megjegyzeznék. Ha valamely tervezetet a vezető nem írt ugyan alá, vagy kézjeggyével nem látott el, de a fogalmazványra rávezetett segédhivatali (irodai) följegyzésből megállapítható, hogy az illető irat nem maradt pusztá tervezet, hanem tisztáztatott és elküldetett, akkor az ilyen aláíratlan darab is, gyanús körülmények fenn nem forgása esetén, eredeti fogalmazvány számába vehető. Ugyanilyen tekintet alá kerül az az aláírás végett bemutatott tisztázat is, melyet a vezető (fejedelem, minister stb.) átdolgozott (tisztázati tervezet) s a mely újból tisztáztatván küldetett el. Az eredeti fogalmazvány használata fontos, mert a végleges szöveg létrejöttének előzményei és körülményei, az első javaslat megfogalmazója, az azon eszközölt törlések, beszúrások, módosítások és azok szerzői (8. §. 3. a.) csak ennek felhasználásával állapíthatók meg. Csupán ezekből a körülményekből ismerhetők fel azok a gyakran háttérben maradt személyiségek, a kik valamely kormányzat alatt irányadó befolyással bírtak és a hatalmat tényleg gyakorolták. Általában az újabbskori államok története csak a legmagasabb hivataloknál alkalmazott magasabb hivatalnoki kar és hivatalbeli gyakorlat, szokások ismerete alapján írható meg kimerítően. De az egyes darabok értékeléséhez is fontos tudni, hogy egyszerű titkár vagy befolyásos tanácsos fogalmazta-e s hogy az utóbbi vagy éppen a legmagasabb állású egyének minő változtatásokat tettek. A hivatalos gépezeten rendszeresen ke-

resztülment fogalmazványoktól meg kell különböztetni hivatalos iratoknak és leveleknek egyszerű tervezeteit, melyek a kiadandó szöveg megállapításánál csak nagy körültekintéssel használhatók fel, de különösen nagyjelentőségű ügyek előkészületeinek minden oldalú megvilágítása szempontjából, főképen ha kimagasló egyéniségektől származnak, kiadásra szintén érdemesek.

2. Az eredeti tisztázat voltaképen *az eredeti* a szó közönséges értelmében véve. A vezető ezt írta alá s ez adatván a címzett kezéhez, az eredeti fogalmazványtól bármi okból keletkezett eltérés esetén, kifelé a tisztázat hatott. Ezért a szerkesztő a szöveg megállapításánál vegye alapul lehetőleg az eredeti tisztázatot, mely az eredeti fogalmazványnál rendszerint könnyebben és minden kétséget kizáró módon is olvasható, de azért vesse össze a tisztázatot a fogalmazvánnyal. Az eredeti tisztázat azért is figyelmet érdemel, mert a címzett hát- és széljegyzeteit erre teszi. Irányadó személyiségeknek ilyen alakban kifejezett nézetei és utasításai pedig a tárgyalások további folyamat döntően befolyásolhatják. Uralkodóknak és ministereknek ilyen megnyilatkozásai megadhatják a kulcsot nemcsak politikájuk, hanem egyéniségük megítéléséhez is.

3. A *másolatok* a szöveg megállapításánál csak kísérőképen jönnek tekintetbe. Így ha az eredeti tisztázat nincs meg, akkor az eredeti fogalmazványt össze kell hasonlítani a meglévő másolatokkal. Ha pedig csupán másolatok maradtak fenn, akkor ezek összevetésével kell a szöveget megállapítani s e közben csak a jó vagy kétség esetén az egyenlő értékűnek látszó másolatokat tekintetbe venni, a rosszakat pedig nem.

4. *Már kinyomott iratok* újból csak abban az esetben tehetők közzé, ha a meglévő közlés rossz, vagy ha a régebb nyomtatvány vagy újabb forráskiadás, melyben megjelent, nehezen hozzáférhető. Más-különben az ilyen darabokat csak címük szerint kell felvenni s a szöveg közlése helyén a meglévő kiadásra kell utalni. Ettől a szabálytól eltérni csak akkor szabad, ha az illető műbe csak elenyésző csekély számmal kerülnek már közölt darabok újabb kiadásra, amikor is a

más gyűjteményekre való utalások az olvasónak a fontos anyag betekintését fölötté megnehezítenék. Újból való kiadás esetén azonban, ha a kézirat fennmaradt, a szerkesztő nem a korábban kinyomott szöveget, hanem az előbbit veszi alapul, de a darab leírásában (8. §.) utal a korábbi kiadásra, eselez kiadásokra.

A fentiek szerint megállapított szöveg használatát a szerkesztő a következőkkel (5-7. §.) teszi könnyebbé.

5. §. A helyesírás.

A helyesírás tekintetében a következők az irányadók:

1. *Magyar* szövegeknél általában az eredeti helyesírást kell használni s az eredeti írásmód különösen kimagasló egyéniségek sajátkezü írásainál őrzendő meg. Nagy kezdőbetűt azonban csak a mondat elején alkalmazunk és a tulajdonneveknél, még az esetben is, ha az eredetiben kis betű van. Egyébiránt a tulajdonneveket mindig az eredeti írásmódnak megfelelően kell lemásolni. Különbén a magánhangzók írása a XVII-XVIII. századi szövegekben a következőkép egyszerűsíthető:

az eredeti	o ^e , u ^e	helyett	ö, ü	vagy	ő, ú	írható
»	»	ő, ú	»	»	»	»
	eö, eü	helyett		ö, ü	vagy	ő, ú írható
»	»	o ^{e'} , u ^{e'}	»	»	»	»
»	»	ö', ü'	»	»	»	»
»	»	ay, ey, oy, uy	helyett		aj, ej, oj, uj	
»	»	aa, áá	helyett		á	
»	»	oo, óó	»		ó	
»	»	ee, éé	»		é	

minden más jel azonban megtartandó (pl.: bjró, varady) és különösen a mássalhangzókon nem szabad változtatni. Megtartandók tehát a g', l', n', 'l', 'z, 's, gh, th jelzések. A XIX. századi szövegek a mai helyesírással közlendők.

2. *Latin* szövegek közlésénél általában a humanista helyesírást használjuk. Nagy kezdőbetűket csupán a mondat elején, továbbá tulajdonnevekben s az ünnepek neveiben alkalmazunk. Ha az utóbbiak több szóból állanak, csupán az első szóban (pl. *Inventio sanctae crucis*). Latin szövegben előforduló tulajdonneveket, továbbá magyar vagy más nem latin szót vagy kifejezést minden változtatás nélkül, betűszerinti hűséggel közlünk.

3. *Német* szövegeknél kimagasló egyéniségek sajátkezü írásmódja megtartható, a nagy kezdőbetűk használatának kivételével, mire nézve az alábbi szabály érvényes. Egyéb német szövegeket a következőképen kell egyszerűsíteni. Semmit sem szabad az eredeti szöveghez hozzátenni és a magánhangzóknál semmit sem szabad változtatni, kivéve, hogy a magánhangzóknál a tájzólási kiejtésekre vonatkozó jeleket el kell hagyni. A mássalhangzóknak a mai írásmódnak meg nem felelő minden halmozását a mai írásmódhoz lehetőleg közelebb kell hozni. A hol *v* vagy *w* áll *u* helyett, ott az utóbbi betűt kell használni és viszont. Az *y* helyébe tulajdonnevek és görög származású nevek kivételével mindig *i* lép. Tulajdonneveket mindig az eredeti szerint kell írni, hacsak valamely írásmód nem kétségtelen. Összetett szavakat, melyek nem felelnek meg a mai írásmódnak, fel kell oldani. Ellenben külön szavakat, melyek most mint összetett szók használatnak, egy szóvá kell összevonni. Nagy kezdőbetűket a mondat elején, főneveknél, megszólítási és címformulák siglájánál (E. dt., de E. ft. Dt.) és levelekben a megszólítottira vonatkozó névmásoknál kell használni. Tulajdonnevekből képzett mellékneveknél a németben is kis kezdőbetűket kell előnyben részesíteni. Német hivatalos iratokban elszórt és végződésükben nem germanisait szavakkal az illető nyelvre megállapított szabályok szerint kell eljárni, kis betűvel kell azokat kezdeni s az eredeti szerint írni.

4. *Más modern nyelvű* szöveget betűszerinti hűséggel kell közölni, de az ékezeteket, amennyiben az a könnyű megértéshez szükséges, a mai nyelvhasználatnak megfelelően kell felrakni.

6. §.

A szövegben a szerkesztő által teendő módosítások.

A szerkesztő anélkül, hogy jegyzetekben vagy egyébként feltüntetné, a szövegen a következő módosításokat teheti:

1. Szó szerint kiadandó hivatalos iratoknál és iratrészeknél az *írásjeleket* az értelemnek megfelelően rakja fel. Az írásjelek fölösleges szaporítását kerüli. Igen hosszú és bonyolult mondatoknál a megértés és áttekintés megkönnyítése végett következőképpen jár el. Hosszú mellérendelt mondatokat egymástól pontosvesszővel választ el. Nagyon hosszú előmondatot az utómondattól kettősponttal különít el. Beszúráásokat, melyek a mondat szerkezetét zavarják és nagytrjedelműek, kezdetüknél és végüknél alkalmazott gondolatjel közé foglal.

2. A szövegben gyakori *új bekezdéseket* az összefüggés jobb feltüntetése végett összevonhatja. Tagolatlan hosszú szövegeket pedig bekezdésekre oszthat. A kisebb iratokat egyetlen bekezdésbe foglalja.

3. Nyilvánvaló *íráshibákat* szerkesztői megjegyzés nélkül küszöböl ki. Egyéb hibákat a jegyzetekben (8. §. 3. a.) javít.

4. Az eredetiben előforduló *rövidítéseket*, melyeknek jelentése kétségtelen, az állandóan és általánosan használt rövidítések pl. címzések rövidítései (Kgld, Sua Mta) kivételével megjegyzés nélkül mindig felold. Más rövidítéseket szögletes zárójel alkalmazásával fejt meg.

5. A szokásos hivatalos *udvariassági kifejezéseket* (pl. kegyesen, legalázatosabban) megjegyzés nélkül elhagyhatja, hacsak különös okból nem figyelemreméltók. Ugyancsak hallgatagon felelheti meg a jelentőséggel nem bíró tautológiákat (pl. mondjuk és állítjuk) is.

6. Minden *évszámot* tekintet nélkül az eredetire arab számmal ír.

7. §.

A szövegben a szerkesztő által alkalmazandó jelek és jelzések.

Megkönnyíti továbbá a szerkesztő a szöveg használatát bizonyos jelek, jelzések és rövidítéseknek az alábbiak szerint való alkalmazásával.

1. Szerkesztő *saját kihagyásait* ott, a hol nem tér át kivonatos közlésre, pontokkal, az eredeti szövegben mutatkozó hiányt vonalakkal – – - tünteti fel. A hiányzó és ki nein egészíthető szavakat három vonal – - jelzi. Hogy különben mekkora az olvashatatlan rész, azt jegyzetben (8. §. 3. a.) közli a hiányzó betűk, szavak vagy sorok számának lehető feltüntetése mellett.

2. Szövegrészeket, melyeket az eredeti zárójelben ad, kerek zárójel közé () kell foglalni. A *szögletes zárójel* [] ellenben azoknak a beavatkozásoknak a feltüntetésére, illetve megkülönböztetésére szolgál, melyeket a szövegben a szerkesztő tesz. Így azokat a szövegrészeket, melyekhez szerkesztői jegyzetek (8. §. 3. a.) szükségesek, szögletes zárójel közé teszi. Csonka szövegeknek, rongált szövegek kiszakadt vagy olvashatatlan részeinek kiegészítését szögletes zárójelbe foglalva közli, szükség esetén megfelelő jegyzet kíséretében. Ilyenkor az eredeti szöveg csonka szavait betűhűen adja, hogy a kiegészítés helyessége ellenőrizhető legyen (pl. ad v[estram ma]je[state]m). Bizonytalan olvasási módot szögletes zárójelbe tett kérdő jellel [?] szokatlan és feltűnő, de kétségtelen kifejezéseket szögletes zárójelbe foglalt felkiáltójellel [!] tesz feltűnővé.

3. Az eredetinek jelekben vagy számjelekben írt részleteit derék-szögű zárójel közé kell foglalni s egyben a jegyzetben (8. §. 3. a.) megjegyezni, hogy «jelekben vagy számjelekben». Egészben ilyen módon írt daraboknál pedig ezt a körülményt a darab leírásánál (8. §. 2.) kell feltüntetni.

4. Hosszabb címek, visszatérő címzések, megszólítások valamint udvariassági iratzáró mondatok megrövidítve vagy könnyen érthető *rövidítéssel* közölhetők, hacsak különös körülmények nem

teszik közlésüket kívánatossá. Egyébként a szerkesztő kerülje a rövidítéseket vagy legalább is szorítsa a címzésekre és olyan szavakra, melyek az illető kiadványban rendkívül gyakran fordulnak elő. Félreértés elkerülése végett azonban a mű elején a szerkesztő külön jegyzékbe foglalva ABC rendben közölje az általa alkalmazott rövidítéseket megfejtéseikkel együtt.

5. Tárgyilag szétágazó hosszabb daraboknál, melyekből a szerkesztő által a darab elé alkalmazandó címben (8. §. 1.) kimerítő tárgyleírás nem lenne a nélkül készíthető, hogy ez a cím hosszadalmassá ne váljék, a tárgyat a címben csak röviden kell feltüntetni s az ilyen hosszabb darabok áttekinthetőségét a szerkesztő úgy könnyíti meg, hogy új gondolatra a megfelelő szavak ritkított betűvel való szedésével hívja fel a figyelmet, egyúttal a jegyzetben (8. §. 3. a.) feltüntetvén, hogy »a szerkesztő által ritkítva«. Általában a szedésnek a szerkesztő által való ritkítása kizárólag a tárgy megjelölésére szolgál. A nagyon terjedelmes darabokat pedig a szerkesztő tagolja részekre és ezeket az általa alakított részeket jelölje meg szögletes zárójelbe foglalt arab számokkal, az illető rész első sora mellett pedig alkalmazzon a lap szélén rövid tárgyjelzést is.

8. §.

A darabok számozása, kiegészítő és felvilágosító magyarázatokkal együtt.

A mű forrásanyaga darabokra oszlik. Minden egyes darabot (3. §. 1. és 2.) nagyobb, vastagabb arab számmal kell ellátni. A szerkesztő az iratot kiegészítő és felvilágosító magyarázatokkal kíséri és pedig részben a szöveg előtt, részben a szöveg alatt. A szöveg után pedig adja a csupán az összefüggés, a tárgyalás folyamatosságának feltüntetése szempontjából számottevő iratok tartalmát összefüggő elbeszélésben. (3. §. 3.)

1. *A szöveg előtt a cím*ben feltünteti a kiállító és a címezett nevét, az irat nemét és rövid tartalmát, a hol ez adatok hiányoznak, legalább az irat tárgyát. Tárgyilag szétágazó hosszabb daraboknál, hol a tarta-

lom kimerítő feltüntetése a címet hosszadalmassá tenné s ezzel a mű áttekinthetőségét zavarná, a szerkesztő a címben csak rövid tárgyjelzést alkalmaz, a tartalom kimerítő feltüntetése végett pedig a 7. §. 5. pontja értelmében jár el.

2. Ugyancsak a *szöveg előtt*, de a cím után, új bekezdésben adja a szerkesztő a *darab leírását*. Itt közli az irat őrzésének helyét, az irattári vagy könyvtári jelzés pontos feltüntetésével, továbbá jelzi, hogy a kiadás eredeti fogalmazványról (ered. fog.), tisztázati tervezetről (tiszt. terv.), eredeti tisztázatról (ered. tiszt.), vagy másolatról (más.), továbbá, hogy a segédhivatalban (irodában) készített s a kiállító által csupán aláírt vagy az utóbbi által sajátkezűleg írt eredetiről (s. k. ered.) történt. (4. §.)

Ha az eredeti fogalmazvány rendelkezésre áll, rendszerint közölni kell az irat megfogalmazójának nevét. – Itt adja továbbá a szerkesztő a mellékjelzéseket (pl. egészében számjelekben, 7. §. 3., megrongált) és az iratra rávezetett segédhivatali feljegyzések közül is a tárgyilag fontosabbakat, különösen az elküldésre és érkezésre vonatkozókat, valamint itt említendő meg az esetleges korábbi kiadás helye is (4. §. 4.). A címzettnek a szöveg előtt a címben való megnevezésén felül a címezés közlése fölösleges, hacsak különleges körülmények, mint pl. címzvita nem teszik szükségessé.

3. A *jegyzetek* a lap alján (s nem a szöveg után vagy épen a munka végén) a szöveget kiegészítik és magyarázzák.

a) A *szöveget kiegészítő* (szövegkritikai) *jegyzetekben*, melyeket laponként újra kezdődő latin kis betűkkel kell jelezni, javítja a szerkesztő a nagyobb íráshibákat (6. §. 3.), adja a csonka vagy rongált szövegekhez szükséges felvilágosításokat. (7. §. 1.) Ezek a jegyzetek (kapcsolatban a szövegnek a szerkesztő által szögletes zárójel közé tett részeivel) szolgálnak továbbá a lényeges szöveg eltérések és pedig az előadói javaslaton tett törlések, beszúrások, átalakítások s azok szerzőjének feltüntetésére, valamint az el nem fogadott számottevő tervezetek közlésére. (4. §. 1.) Ezeket a változtatásokat és tervezeteket csupán akkor kell feltüntetni, ha elvi jelentőségüknél,

tárgyi fontosságuknál vagy szerzőjük kimagasló voltánál fogva érdemelnek figyelmet.

b) *A szöveget magyarázó jegyzetek*, melyeket laponként újra kezdődő arab számokkal kell jelezni, nyújtják a szükséges tárgyi felvilágosításokat. Itt magyarázza meg a szerkesztő a szövegben tett célzásokat és utalásokat, a mennyiben értelmük magából az összefüggésből nem világlik ki. Itt tájékoztat a szövegben előforduló személyekről, eseményekről és viszonyokról, hacsak nem általánosan ismertekről vagy az egész forrásanyagot megelőző bevezetésben (12. §.) már ismertettekről van szó. Itt utal egyik darabról a másikra, mely ugyanazon tárggyal foglalkozik. Itt dolgozza fel továbbá a magába a szövegbe be nem illő iratokat (3. §. 4.), valamint az idevágó irodalmat. Az irodalomnak a szöveg valamely helyével szoros kapcsolatban nem álló része célszerűbben a bevezetésben (12. §.) nyer feldolgozást. Itt adja a szerkesztő azonkívül a szláv, újgörög és török szövegek magyar fordítását is.

9. §.

Az anyag sorrendbe szedése.

Az anyag elrendezése időrendben történik. Csak a hol bizonyos, egymástól teljesen elváló ügycsoportok határolhatók el, történik a közlés csoportok szerint, de azokon belül is korrendben. A hol összekötő tárgyalásról van szó, melyre vonatkozólag heteken vagy éppen hónapokon át folyó iratváltás anyaga maradt fenn, ott helykímélés és az áttekintés megkönnyítése végett a belsőleg összefüggő hivatalos iratok szószerint, kivonatban és összekötő elbeszélésben egy szám (8. §.) alatt egyesíthetők s az egész ilyen összevont anyag egy különösen fontos vagy jellegzetes darab körül csoportosítható. Ilyen gyűjtőszámok besorozása a döntő dátum és pedig az első vagy a jellegzetes irat kelte szerint történik.

Minden lap felső részének a közepén az évszámot, a lapszámot jelző hosszú széllel szemben a szöveg első sora mellett vagy ha több darab van, úgy azon az oldalon minden egyes hivatalos irat első sora

mellett számát, a másik hosszú szélén pedig ugyancsak az irat felső sora mellett a hónapot és napot kell kitenni. Más széljegyzet pl. a rövid tartalom megjelölése (8. §. 1.) az utóbbihoz csatolandó.

A keletet az 1582. esztendőttől kezdve széljegyzetekben az új naptár szerint kell feltüntetni. Ha hivatalos irat a régi naptár szerint van keltezve, akkor a régi és új keletet tört alakban kell kifejezni (15/35), A hivatalos irat végén a keletet az eredeti szerint kell adni, miközben az actum a-val, a datum d-vel, a signatum s-szel rövidítendő és az év-, hó- és napszám kivételével minden nélkülözhető elhagyható.

10. §.

Levelek, naplók, értekezések és nagyobb művek.

Félhivatalos levelek, vagyis az olyan iratok, melyeket hivatalos személyek közügyekben levél alakjában írnak, a hivatalos iratokkal egy tekintet alá esnek. Magánlevelekből a szerkesztő a kiadvány tárgyához nem tartozó részeket kihagyhatja, de a többit lehetőleg szó szerint közölje. A mennyiben pedig kivonatot (3. §. 2.), a személyi vonást különösen a sajátkezű levelekben kíméli. Naplókat, emlékiratokat és más kéziratosszerű összefüggő munkákat egész terjedelmükben közöl. Ezeknél a kihagyás csak nagyon indokolt esetekben engedhető meg. Egyébként ezeknél a forrásoknál is a hivatalos iratok kiadására vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni.

11. §

A mű forrásanyagának bírálata és tudományos hasznavehetőségének emelése.

A szerkesztő a forrásanyag összegyűjtése és kiválasztása (2. §.), másolása, illetve kivonatalása (3. §.), fölvilágosító és kiegészítő magyarázatokkal való ellátása (8. §.), valamint sorrendbe szedése (9. §.) után készülő munkáját előzetes bírálat alá bocsátja (Szabályok Magyarország újabbkori története forrásainak kiadására, 8. és 10. §.) s

ha az kedvező, művét értekezésszerű bevezetéssel (12. §.) és szedés után mutatókkal (13. §.) látja el. A bevezetés elkészülte után a végleges bírálat következik. A forráskiadásban elismert tekintélyű szerkesztőnél az előzetes bírálat mellőzhető. Ily esetben csak a kész mű kerül bírálat alá.

12. §.

Az értekezésszerű bevezetés.

Minden művet értekezésszerű bevezetés nyit meg, melynek az a kettős célja, hogy a szakembernek, különösen a történetírónak a közölt forrásanyag minél teljesebb és alaposabb kiaknázását lehetővé tegye, a művelt olvasóközönségnek pedig az anyag megértését és kellő méltánylását megkönnyítse. Ne tévessze szem elől a szerkesztő, hogy a forráskiadás s így az annak keretébe tartozó bevezetés is lényegében félgymű, melynek nem hivatása, hogy a történelmi munka végcélját, magát az oknyomozó elbeszélést adja, hanem csak egy forrásanyag használhatóságát növelje és könnyítse.

A bevezetés általában tüzetesen ismerteti az anyag tartalmát, az oda vágó egész irodalom (8. §. 9. b.) felhasználásával kifejti, hogy kiadása miben és mennyire viszi előbbre ismereteinket, méltatja az anyag kútfőértékét és szükség esetén foglalkozik a levéltárakkal és más megőrzési helyekkel, a hol az anyag találtatik, rámutatva az esetleges viszontagságokra, vándorlásokra, melyeken az anyag átment (pl. hogy III. Pál iratai a pápa nemzetségének, a Farneséknek pármái levéltárába került, honnan az anyag egy részét III. Károly tovább vitte Nápolyba).

Egyébként a bevezetés természete más és más a közölt forrásanyag tartalma szerint.

1. Ha a mű tárgya valamely hatóság, *hivatal* (pl. a magyar helytartótanács, az erdélyi gubernium, a vármegyei intézmény) keletkezése, fejlődése, *szervezete* és általános *működése*, akkor a bevezetés jogtörténeti dolgozat természetét ölti, melyhez célszerű részleges archontológiát csatolni.

3. Ha a mű valamely *hivatalnak* vagy szervnek (pl. nuntiaturák, követségek) megfigyeléseit és részleges tevékenységét feltüntető *iratait* tartalmazza, mely csoportba főképen a diplomáciai jelentések tartoznak, akkor a bevezetésben az egymást követő vezetők (nuntiusok, követek) életrajzi adatain kívül ismertetni kell tevékenységük főbb tárgyait, a nagyobb actiókat, az udvart, a hol működtek, az államférfiakat, a kikkel tárgyaltak s vázlatosan a mindenkori külpolitikai összhelyzetet.

4. Ha a kiadvány egy *személy* (pl. Nagy Frigyes, Széchenyi István) műveit, levelezését tartalmazza vagy egy kimagasló személyre vonatkozó iratokat foglal magában, akkor a bevezetés életrajzszerűvé lesz (esetleg az élet egy szakára) s különös súlyt vet az illető egyénnek a közzétett anyagban megnyilvánuló sajátos gondolkozására, egyéni vonásaira.

5. Ha a mű egy történeti *eseményre* (pl. októberi diploma, osztrák örökösödési háború) vonatkozó iratok gyűjteménye, akkor minél szűkebbkörű a tárgy, a bevezetés annál inkább monographiaszerű jelleget nyer, rámutat a hatóerőkre és a fejlődési folyamat egyes szakaira, kiemelve az anyagból annak korjellemző adatait.

13. §.

A mutatók.

Minden egyes kötethez tartalommutatót, név- és tárgymutatót és indokolt esetben szakmutatót és szómutatót kell készíteni. A szerkesztő a tartalommutató kivételével a mutatókat saját felelősségére mással is készíttetheti.

1. A *tartalommutatóba* fölveendők a források címe (8. §. 1.) és az esetleges fejezetcímek (részecímek) a kiadványban adott sorrendben.

2. A kimerítő *név- és tárgymutatóba* vezérszavakul föl kell venni a közölt forrásokban előforduló összes tulajdonneveket közelebbi meghatározással (pl. személynév = szn., család = cs.) és minden politikai, társadalom-, gazdaság-, egyház-, jog-, had-, művészettörté-

neti vagy bármi más szempontból fontos tárgyat (köznevet) eredeti alakjában (pl. *ius patronatus*, *flotta*, *maréchal*, *Hofkammerrat*) szükség esetén utalással az összefoglaló magyar vezérszavakra (pl. fegyvernemek, udvari tisztviselő).

3. A hol a forrásanyag teljes megértéséhez technológiai ismeretek szükségesek (mint pl. bányászatnál, pénzverésnél, selyemtenyészésnél), ott a műszavakat ABC rendben külön *szakmutatóba* kell foglalni s e szavakhoz lexikonszerű rövid tárgyi magyarázatot kell tűzni, hogy így ne legyen kénytelen a szerkesztő a technológiai kérdésekre a bevezetésben kiterjeszkedni, avagy jegyzetben szétszórt magyarázatokat esetleg ismételtelen adni.

4. A nyelvújítás korát megelőző forrásoknál különösen indokolt esetben *szómutatót* is kell készíteni, melybe betűrendbe foglalva fölveszszük a latin és más idegen nyelvű szövegben előforduló magyar szavakat eredeti alakjukban minden változtatás nélkül.

A különféle alakban előforduló neveket és szavakat úgy a név- és tárgymutatóban, mint a szómutatóban egy címző alatt kell összefoglalni az eltérő alakoknál megfelelő utalással (pl. Desöfi ld. Dessewffy, Deseöffy ld. Dessewffy, Dessewffy ld. Desöfi, Deseöffy).

14. §.

A kiadvány alakja es a betűtypus.

A kiadvány alakja nyolczadrét, szedése német szövegeknél is latin betű.

(Melléklet a Századok 1920. évi folyamához. Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1920. 12-22.)

BENDA KÁLMÁN

**A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat
1607–1790 közti részének szerkesztési
és forrásközlési szabályzata**

A szabályzat beosztása:

1. § A sorozat tárgya

2. § A kötetek beosztása. A címlapok szövege

3. § Az anyaggyűjtés és szerkesztés

I. *Az anyaggyűjtés* – II. *A forrásanyag kiválasztása* – III. *A forrásanyag elrendezése*

4. § A forrásközlés

I. *Általános utasítások* – II. *A forrásközlés fajtái* – III. *A forrásközlés tartalmi vonatkozásai* – IV. *A forrásközlés helyesírási szabályai.* (Magyar, latin, német, francia, olasz szövegek közlésének helyesírása. Utmutatás más nyelvű szövegekre.)

5. § Az apparátus

I. *Az irat meghatározása*

1. Az irat sorszáma - 2. Az irat kelte - 3. Az irat címe - 4. Az irat fajtája, lelőhelye, anyaga és leírása - 5. A nyomtatott kiadások felsorolása - 6. Könyvészeti utalások - 7. Az irat tartalma

II. *A bevezető és a befejező magyarázat*

III. *A jegyzetek*

1. A szövegkritikai jegyzetek - 2. A tárgyi jegyzetek

IV. *A melléletek*

1. Grafikonok, táblázatok, ábrák - 2. Térképek - 3. Hasonmások - 4. Képek

V. A mutatók

1. Az országgyűlésen résztvevők jegyzéke - 2. Életrajzi jegyzetek - 3. Rövidítések jegyzéke - 4. Nyomatott források és irodalom - 5. Tárgy- és névmutató - 6. Mellékletek jegyzéke - 7. Tartalomjegyzék

6. § A bevezető tanulmány

7. § Technikai jellegű utasítások

1. A nyomtatott munkák idézése – II. A családnevek írása – III. A földrajzi nevek írása – IV. Az élőfej – V. A kézirat

Függelék

1. sz. Iratközlési példa - 2. sz. Forrásközlési példák - 3. sz. Rövidítések jegyzéke (példák) - 4. sz. Nyomatott források és irodalom (példák) - 5. sz. Életrajzi jegyzetek (példák) - 6. sz. Tárgy- és névmutató (példák)

1. § A sorozat tárgya

A Magyar Országgyűlési Emlékek (MOE) az 1874-ben indult s 1917-ben, a XII. kötettel, az 1606-os év végénél abbamaradt, azonos című forráskiadvány sorozatnak a folytatása. A kiadás távlati terve 1607-től 1848-ig halad, azaz felöleli az egész feudális kort. A munka mostani szakaszában azonban a XVII-XVIII. századi országgyűlések iratai kerülnek kiadásra, az első nyomtatásban kiadott hivatalos országgyűlési jegyzőkönyv megjelenéséig, 1790-91-ig.

A MOE első tizenkét kötete a magyar országgyűlések iratanyagán kívül a tervezett, összehívott, de meg nem tartott országgyűlések, a részgyűlések, valamint a horvát-szlavón tartományi gyűlések anyagát is közölte. A MOE további köteteiben a horvát-szlavón tartományi gyűlések nem kerülnek közlésre; a ténylegesen megtartott és meghívult országgyűlések, illetve részgyűlések mellett viszont közöljük mindazoknak a rendi gyűléseknek az iratanyagát, amelyek az országgyűléshez vagy részgyűléshez hasonló feladatot láttak el. Ilyenek a különböző királyi (illetve a XVII-XVIII. századi függetlenségi har-

cokhan fejedelmi) kezdeményezés nélkül összegyűlt, több megyére kiterjedő rendi conventiculumok, az országgyűlést bizonyos vonatkozásban helyettesítő nádori concursusok, valamint a törvényeket nem alkotó, de rendeleteket jóváhagyó tábori országgyűlések és kuruc rendi gyűlések stb. Ezenkívül közöljük az országgyűlési bizottságok iratait és elaborátumait, a törvényhatósági (megyei, városi), káptalani vagy szerzetesi követeknek adott utasításokat és az általuk készített jelentéseket, beszámolókat.

2. § A kötetek beosztása. A címlapok szövege

A munka egységei az országgyűlések. Az anyag bőségétől és fontosságától függően alkothat több országgyűlés egy kötetet, illetve egy országgyűlés több kötetet.

I. A KÖTETEK BEOSZTÁSA

- a) *Bevezető tanulmány* (ld. 6. §)
- b) *Iratok* (ld. 4-5. §)
- c) *Mutatók* (ld. 5. § IV.)

Ha ugyanabban a kötetben több országgyűlés (részgyűlés vagy nádori concursus) iratanyaga kerül közlésre, a sajtó alá rendező dönti el, hogy egy tanulmányban tekinti-e át történetüket, vagy egyenkint, mindegyikét külön-külön. Akármelyik megoldást választja, az iratokat mindig országgyűlésenként külön kell csoportosítani. A mutatók viszont közösek, a kötet egész anyagát együtt ölelik fel. Ha egy országgyűlés anyaga több kötetet tesz ki, a mutatók az utolsó kötet végére kerülnek.

II. A CÍMLAPOK SZÖVEGE

a) A szennycímlap (1. lap) felirata: a kötet címe (pl.: Az 1613. évi országgyűlés).

b) A szennycímlap utáni páros oldalon (2. lap) felül: a sorozat latin címe, egy sorba írva: *Monumenta Comititalia Regni Hungariae*. Alatta középen, nagy betűvel, címszerűen, két sorban elhelyezve:

MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSI EMLÉKEK, valamint a sorozat kötet száma. Alatta: *Szerkesztőbizottság*: összefoglaló felirat, majd a bizottság tagjainak névszerinti felsorolása következik. A lap alján az Akadémiai Kiadó emblémája és a megjelenés éve.

c) Az ezután következő páratlan (3. lap) oldal a tulajdonképpeni címlap. Felülre (az előző oldal latin feliratával egymagasságban) a sorozat magyar címe kerül: *Magyar Országgyűlési Emlékek*. Alatta következik a kötet címe (ha ugyanaz az országgyűlés több, külön kötetben megjelenő részre terjed, a részek számának feltüntetésével), majd a sajtó alá rendező (szerkesztő) neve a következő megjelöléssel: *Közléteszi*: A lap aljára itt is az Akadémiai Kiadó emblémája és a megjelenés éve kerül.

d) A 4. lapon felül kerül megemlítésre, hogy az illető kötet (vagy önálló rész) mely tudományos intézmény keretében készült. (*Készült a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében*, - vagy: *Készült a Magyar Országos Levéltárban* stb.) Ugyanezen a lapon kerülhet feltüntetésre a kötet lektorának ill. lektorainak neve.

e) A kötet külső fedőlapjára a kötet címe (ha több részkötetre terjed, a részek száma) és az Akadémiai Kiadó emblémája kerül. A gerinc felirata: *Magyar Országgyűlési Emlékek*, a sorozat kötet számának, ha a munka több részkötetre terjed, a részek számának és a kötet által felölelt évkörnek (pl. XIV/2. 1607-1608) továbbá az Akadémiai Kiadó emblémájával. Ugyanez a felirata az esetleges borítólapnak.

3. § Az anyaggyűjtés és a szerkesztés I. AZ ANYAGGYŰJTÉS

Csak a teljességre törekvő anyaggyűjtés biztosíthatja az országgyűlési forrásanyag módszeres összeszedését, a közlésre kerülő iratok megnyugtató kiválogatását, a lényeges kérdések felismerését. (Ehhez a munkához segítséget ad a MOE szerkesztőbizottsága által végeztetett, a korszak egészére kiterjedő anyaggyűjtés.) A levéltári

gyűjtőmunka terjedjen ki a budapesti és a bécsi központi levéltárakban őrzött iratokra (a birodalmi és a magyar kormánysszervek iratanyaga), a történelmi Magyarország megyei, városi és egyházi levéltáaira, valamint a korban szereplő családok levéltárainak anyagára, úgyszintén a jelentősebb kéziratgyűjteményekre (mindenekelőtt a Gyurikovits és a Kovachich gyűjteményre). A diplomáciai jelentések felkutatása (és általában a külföld érdeklődésének, állásfoglalásának megállapítása) érdekében megnézendők az adott korban magyar szempontból fontosabb külföldi levéltárak. Ha a tárgyalt időszak egyes kérdései (pl. az osztrák-cseh-morva-inagyar rendi konföderációk a XVII. században) megkívánják, a kutatást ki kell terjeszteni a volt Habsburg Monarchia egykori tartományi levéltáaira is. Általában a szerkesztő nézzen meg az országgyűlésre vonatkozó minden kéziratoss és nyomtatott anyagot.

II. A FORRÁSANYAG KIVÁLASZTÁSA

Arra, hogy a nagy bőségben ránkmaradt iratanyagot teljes egészében közöljük, nem gondolhatunk, erre azonban nincs is szükség. Csak a legfontosabb forrásanyag kerüljön teljes szövegében közlésre, az, amely a pusztá országgyűlési vonatkozásokon túlmenően a politikai gondolkozásra, az országos problémák megoldási módjára, a politikai, társadalmi stb. küzdelmekben elfoglalt álláspontokra is érdemleges adatokat tartalmaz. Az anyag megrostálása, annak eldöntése, hogy mit közlünk teljes terjedelemben vagy kivonatosan, s mi az, amit a bevezető tanulmányba dolgozunk bele, a közzétevő feladata, hiszen csak ő ismeri részleteiben a teljes anyagot. Ügyeljünk azonban arra, hogy ne csak a nem egyszer hosszas és viharos tárgyalások végeredményét visszatükröző okmányokat közöljük (pl. az uralkodói előterjesztést, a rendek feliratát, az uralkodó választát stb.), hanem adjuk közre azokat az iratokat is, amelyek megmutatják a szembenálló elképzeléseket, az udvar és a rendek harcát, illetve a nemesi táboron belüli pártok küzdelmét, s amelyek lehetővé teszik, hogy a törvényhozó testület egész működését megismerjük, a tárgya-

lásokat lépésről-lépésre nyomon követhessük. (A Kancellária, a kamarák, a Hadi Tanács, a M. Kir. Tanács stb. véleménye, a rendi tanácskozásokról szóló híradások, érdekesebb magánlevelek, országgyűlési naplók stb.) A MOE korábbi kötetei nem egyszer megelégedtek az országgyűlés hivatalos iratanyagának közzétételével, - számunkra nem kevésbé érdekesek az ország különböző részeinek helyzetét és hangulatát tolmácsoló megyei, városi és egyházi követi utasítások és jelentések, országgyűlési naplók. Ezekből a fontosabbak szövegét érdemes teljes vagy kivonatossal közlésben is közreadni.

Szervesen az országgyűléshez tartoznak az országgyűlés által életrehívott bizottságok tárgyalási iratai, elaborátumai és zárójelentései, függetlenül attól, hogy működésüket befejezték-e az országgyűlés berekesztésével, vagy tovább folytatták.

III. A FORRÁSANYAG ELRENDEZÉSE

A közlésre kiválasztott iratokat az országgyűlés menetének megfelelően nagyobb tárgyi csoportokra oszthatjuk, ezen belül általában időrendben közöljük, de a tartalmilag összetartozó iratoknál a szoros időrendet meg is bonthatjuk. Ilyen tárgyi csoportok:

1. Az országgyűlés előkészítésének iratai

Az országgyűlés összehívásával, időpontjával kapcsolatos tárgyalások, vélemények, az országgyűlési meghívó;

a különböző kormányzerveknek, hatóságoknak, testületeknek és magánosoknak az uralkodói előterjesztés tartalmára vonatkozó javaslatai;

a törvényhatóságok, káptalanok és szerzetes rendek, egyházi és világi főméltóságok által adott hivatalos vagy félhivatalos követi utasítások és megbízólevelek;

az uralkodó, valamint az idegen hatalmak és nemzetek által az országgyűlésre küldött biztosoknak és követeknek adott utasítások és megbízólevelek.

2. *Az országgyűlés iratai, a megnyitástól a berekesztésig*

Az uralkodói előterjesztés, az országgyűlési feliratok és válasz-
iratok;

a kormányzerveknek, egyes hatóságoknak, testületeknek (pl. főpapság) és magánosoknak az országgyűléshez intézett előterjesztései és a rájuk adott válasz;

az országgyűlés által az uralkodóhoz vagy más hatalmakhoz küldött követek részére kiállított megbízólevelek, utasítások és az ezek által az országgyűlésnek adott jelentések;

az országgyűléshez intézett, vagy általa kibocsátott levelek, iratok;

a királyi biztosoknak az országgyűlési tárgyalásokról a királynak vagy más hivatalos személyeknek küldött jelentései;

a diplomáciai jelentések;

a királyválasztást, a koronázást, nádorválasztást megvilágító iratok;

a kormányzerveknek, hatóságoknak, esetleg magánosoknak az országgyűlési tárgyalásokkal kapcsolatos állásfoglalása; és végül

3. *Az országgyűlési bizottságok iratanyaga*

A tárgyalási jegyzőkönyvek;

a bizottsághoz érkezett javaslatok, panasziratok, az ezekre adott válasz;

a bizottsági tagok előterjesztései;

a bizottság által kidolgozott javaslatok, illetve a bizottság zárójelentése;

a bizottság működését jellemző jelentések, naplók, visszaemlékezések.

(Amennyiben a bizottság működése nem az országgyűlés időtartamára, hanem azutánra esik, ez a tárgyi csoport sorrendben hátrább kerül.)

4. A törvények

5. Országgyűlési naplók, jelentések, visszaemlékezések

Ha több napló maradt ránk, a legrészletesebbet és a legmegbízhatóbbat közöljük teljes terjedelmében, a többinek eltéréseit, kiegészítéseit a megfelelő helyen jegyzetbe illesztjük. A naplóba bemásolt országgyűlési iratokat persze nem közöljük (de jegyzetben utalunk rá, ld. 4. § II. 2.), mert ezek már megtalálhatók az előző részben; ha a napló más forrásból (eredetiből) nem ismert iratot tartalmaz, ezt innen kiemeljük és az iratok közé (1-3.) iktatjuk be, itt csak utalunk rá.

Részgyűléseknél, nádori concursusoknál az iratokat, a lényeget tekintve, az országgyűléssel azonos csoportokba sorolhatjuk.

Az iratcsoportok kialakítása természetesen elsősorban az anyaghoz kell, hogy igazodjék, s a szerkesztőnek jogában áll kisebb vagy nagyobb egységeket létesíteni. De minden iratcsoport elé összefoglaló címet kell rakni.

4. § A forrásközlés

Mivel a források többsége, a tárgy természeténél fogva, irat (hivatalos, ritkábban magánirat, utasítás, jelentés, levél) és csak elvétve az elbeszélő források csoportjába tartozó följegyzés (napló, visszaemlékezés stb.), a következőkben az egyszerűség kedvéért mindig az irat elnevezést használjuk. A mondottak azonban értelemszerűen vonatkoznak az elbeszélő forrásokra is.

I. ÁLTALÁNOS UTASÍTÁSOK

Forrásközlési szempontból szervesen az irathoz tartozónak vesszük a külzetten vagy külön borítékon található címezést és az iratra ráírt egyidejű vagy utólagos följegyzéseket is. Ezek együttesen kerülnek közlésre is, meghatározott sorrendben.

A közlés törzsét maga az irat képezi. A címezés az irat szövege elé, az iratra írt utólagos följegyzések viszont utána kerülnek.

A címzés szövege előtt a szerkesztő szögletes zárójelben közölje, hogy az hol található (pl. [Címzés a jelentés külzetén:]; [Címzés külön borítékon:]). A címmel együtt (a kéziratnak megfelelően a cím folytatásaként vagy külön sorban) közlendők a cím mellé írt kézbesítési utasítások is (pl. Cito, cito, citissime).

Az iraton olvasható utólagos följegyzések a főszöveg után, ugyancsak a szerkesztő szögletes zárójelbe tett eligazításával közlendők. (Pl. [Az irat külzetén a kancellária följegyzése:]) Mindig közölni kell az irat kézhezvételére (pl. Praesentatae 17. Augusti stb.), a válaszra (pl. Ohne Antwort) és az elintézésre (pl. dreimal abzuschreiben; ad acta stb.) vonatkozó megjegyzéseket, valamint az irat tartalmára tett észrevételeket. (Ez utóbbiakat csak akkor közöljük itt, ha összefoglalóan az egész iratra vonatkoznak, egyes marginális megjegyzések a megfelelő részhez illesztett szövegkritikai jegyzetbe kerülnek. Ld. 5. § III. 1.)

Az iratról utólagosan készített és az irat külzetére írt tartalmi kivonat csak különleges esetekben közlendő (pl. ha a kivonatot készítő hivatalnok félreértette az iratban foglaltakat, s ennek esetleges következményei is voltak). Általában nem közöljük az irat egészének vagy egyes részeinek a külzetre jegyzett fordítását, az irat keltjének itt történő megismétlését, az egykori irattári jelzeteket. (Célszerű viszont a kiilzeten található följegyzésekről, szögletes zárójelben, rövid általános jellemzést adni.) A levelek címzettjének, vagy általában azonosítható személyeknek az iratra tett rájegyzéseit viszont még akkor is közöljük, ha azok jelentéktelenek (pl. [A levél külzetén Illésházy sk. följegyzése:] Sógor uram kéri, hogy ... stb.).

Nyomtatásban az irat címzése és szövege az 5. § 1. 2-3. pontnál használt nagyságú, de álló betűvel szedendő. Az utólagos lejegyzések ugyanazzal a betűvel szedendők, amivel a magyarázó bevezetés. (Ld. 5. § II.)

II. A FORRÁSKÖZLÉS FAJTÁI

Négyeljárási módot különböztetünk meg:

1. Teljes közlés. Fontos iratok esetében alkalmazzuk. A forrás teljes szövege közlésre kerül, csak szereotip jellegű bevezető vagy befejező részei maradnak el.

Részben vagy egészben elhagyható a címek és rangok ismételt felsorolása (a címzésben és magában az iratban is), a levelek kezdő és záró formulája, hitelesítési záradék stb. A kihagyás azonban ne legyen olyan mértékű, hogy az irat elveszítse eredeti jellegét, ezért ha rövidített alakban is, de megtartandók a megszólítás és az aláírás (aláírások). Törekedni kell az irat eredeti beosztásának a megtartására (megszólítás, záró formulák, aláírás elhelyezése stb.).

Minden kihagyást jelezni kell a közlésben, a kihagyott rész helyén szögletes zárójelbe rakott három ponttal [...]. A jelzés azonos, akár kisebb, akár nagyobb terjedelmű a kihagyott rész.

2. Részleges közlés. Olyan esetekben, amikor az irat egyes részeit akár azért, mert a kiadványra nem tartozó tárggyal foglalkoznak, akár azért, mert amit mondanak, az lényegtelen, vagy ismétlés - közreadni nem érdemes.

A kihagyást itt is szögletes zárójelbe rakott három ponttal jelezzük. Ha a kihagyott rész országgyűlési vonatkozású, ezt a jelhez rakott szövegkritikai jegyzetben (5. § III. 1.) megemlíjtjük, a tárgy megnevezésével (pl. A kihagyott részben a X. sz. alatt már közölt irat tartalmát közli). Nem országgyűlési tárgyak elhagyásakor a jegyzet elmaradhat.

3. Kivonatos közlés. Olyan iratoknál, amelyek sem teljes, sem részleges közlést nem érdemelnek, tartalmi kivonatuk közreadása is elegendő.

A tartalmi kivonat mindig szögletes zárójelben közlendő (nyomatásban az 1-2. pont alattival azonos betűtípussal szedve).

Az 1-3. közlési fajták természetesen vegyesen is előfordulhatnak.

4. Utalás. Akkor, ha az irat már megjelent jó és elérhető kiadásban, újra való kiadása tehát szükségtelen.

Ilyenkor az iratot külön sorszám alatt besoroljuk ugyan a kiadványba, de szövegét nem közöljük. Közöljük azonban az irat irattári meghatározását, tartalmi kivonatát, felsoroljuk példányait és megadjuk a nyomtatott kiadás (kiadások) adatait. Általában ezt az eljárást követjük a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat 1920 utáni kiadványaiban (Monumenta, Fontes sorozat stb.) már kiadott szövegeknél. Minden más esetben a kötet szerkesztője dönt arról, hogy a szöveget újra kiadja-e. Újból való kiadás esetén azonban a közlés – ha erre mód van – az eredeti forrást vegye alapul.

III. A FORRÁSKÖZLÉS TARTALMI VONATKOZÁSAI

A sajtó alá rendező egyik legfontosabb feladata, hogy a forrás-szöveget tartalmi szempontból minél pontosabban adja vissza. A szövegből elhagyni, ahhoz hozzátenni, egyes szavakat módosítani, átírní nem szabad; nem szabad a szerkesztőnek az általa fontosnak vélt részeket aláhúzni (dőlt vagy ritkított szedéssel szedni), vagy éppen jegyzetbe utalni. Hogy viszont a közölt irat értelme minél világosabb legyen, a szerkesztőnek meg kell szabadítania a szöveget azoktól a pontatlanságoktól, következetlenségektől és zavaró külsőségektől, amelyek szerzőjének szándéka ellenére kerültek bele, s amelyek gátolják a világos megértést.

1. Tollhiba, elírás, bizonytalan olvasat. Nyilvánvaló, kisebb tollhibákat a szerkesztés során megjegyzés nélkül igazítsunk helyre (pl. betűk fölcserélése, kimaradt betűk, tévesen megduplázott szavak stb. esetében). Nagyobb elírásoknál (pl. nyelvtani hibáknál, értelemzavaró szórendi tévedéseknél) az eljárás ugyanez, de szövegkritikai jegyzetben közölni kell az eredeti alakot. Egészen szokatlan formában írt név vagy kifejezés után szögletes zárójelbe rakott felkiáltójellel [!] figyelmeztetjük az olvasót, hogy nem olvasási hibával (sajtóhibával) áll szemben (ha szükséges, a név helyes alakját tárgyi jegyzetben közöljük).

Elmosódott, javított, kusza írású részeknél, ha az olvasás bizonytalan, erre szintén utalunk a szövegkritikai jegyzetben.

2. Kihagyott szavak, csonka szöveg. Átugrott, tollbamondott szavakat egyszerűbb esetben a szövegben szögletes zárójelben pótlunk, megjegyzés nélkül. Ha a kimaradt szó csak valószínűsíthető, a pótlást a szövegkritikai jegyzetben adjuk meg. Magyarázó, kiegészítő szavakat még szögletes zárójelben sem szabad a szövegbe illeszteni, ezeket a magyarázó jegyzetekben mondhatjuk el. (Ld. 5. § III. 2.)

Ha a szövegben valamely szó (név, időpont stb.) helye üresen maradt, s azt pótolni nem tudjuk, az üresen maradt szó helyére szögletes zárójelbe rakott három vízszintes vonalat rakunk [– – –]. A hozzá függesztett szövegkritikai jegyzetben megemlítjük, hogy a kéziratban egy vagy több szó helye üresen maradt. Ha az üresen hagyott helyre illő szót (nevet, időpontot) tudjuk, azt szögletes zárójelben közöljük, s eljárásunkat a szövegkritikai jegyzetben megmagyarázzuk.

Ha a kéziratban vízfolt miatt vagy más okból az írás egyes helyeken olvashatatlaná vált, vagy ha a papíros elrongyolódott, egy része leszakadt, a hajtásnál kitört s így egyes szavak csonkává lettek, mások (esetleg egész mondatok) eltűntek, az olvashatatlan vagy hiányzó, de kikövetkeztetett szavakat, szótagokat szögletes zárójelben a szövegben pótoljuk. Csonka szavak esetében a megmaradt részt betűhíven kell közölni, hogy a kiegészítést az olvasó is ellenőrizhesse, illetve megkísérelhesse. Ha a szerkesztő által elvégzett pótlás csak részleges, a még fennálló hiányt itt is három fekvő vonalkával jelezzük (pl. reg[gel – –]). A szövegkritikai jegyzetben minden esetben közölni kell, hogy a kézirat vonatkozó helyével mi történt (pl. Mintegy két szó kiszakadt stb.), valamint azt is, ha a kiegészítést más kéziratok alapján végeztük el, illetve, ha a kiegészítésre több variációs lehetőség van.

Ha a papír megrongálódása olyan fokú, hogy az elolvasható szavak értelmes mondat kikövetkeztetésére nem elegendők, akkor az egész részt kihagyjuk, s a már említett jellel és szövegkritikai jegyzettel látjuk el.

3. A szöveg tagolása. Ha a tárgyi összefüggés úgy kívánja, a szerkesztőnek jogában áll az irat bekezdéseit összevonni, a tagolatlan szövegeket bekezdésekre osztani, illetve az értelmileg nem helyesen tagolt szövegben a bekezdéseket módosítani. Hosszabb, különböző tárgyakat érintő iratokat, ha ezt a munkát az irat szerzője nem végezte el, pontokba szedhetjük, az egyes pontok számozását azonban rakjuk szögletes zárójelbe.

IV. A FORRÁSKÖZLÉS HELYESÍRÁSI SZABÁLYAI

Acél, hogy a forrásszövegek mind értelmükben, mind az akkori beszéd ejtésbeli sajátosságainak visszatükrözésében, fonetikájukban minél hívebben nyújtsák az eredetit. A szerkesztőnek tehát egyrészt itt is tartózkodnia kell minden önkényességtől, másrészt a szöveget meg kell tisztítania az egykorú helyesírás következetlenségeitől és felesleges külsőségeitől, amelyek zavarják az értelmi és a kiejtésbeli rekonstrukciót.

1. Általános utasítások.

A szöveg központoszásában – függetlenül az irat eredeti interpunkciójától – az értelemnek megfelelően járunk el. Tehát nemcsak a mondatrészeket elválasztó vesszőket, hanem a pontot, pontosvesszőt, kettőspontot, felkiáltójelet, kérdőjelet, gondolatjelet, idézőjelet is a szöveg értelmének és az illető nyelvre érvényes mai helyesírási szabályzatnak megfelelően alkalmazzuk. Egyes kivételes, vitatható esetekben az eredeti központoszást, illetve attól való eltérésünk okát a szövegkritikai jegyzetben közöljük.

A szókezdő nagybetűk használatában az illető nyelvre érvényes mai szabály szerint járunk el.

A család- és helyneveket, a helynévből képzett mellékneveket (de a keresztnneveket és az országneveket nem) mindig teljes betűhívással közöljük, kivéve a szókezdő nagy vagy kisbetűt, amit a mai helyesírási szabály szerint alkalmazunk.

A ma összetettnek számító szavakat általában egybeírjuk, a különállónak tekintetteket pedig külön. (Egyes kivételeket ld. a különböző nyelveknél.)

A kézirat rövidítéseit minden esetben feloldjuk. Ha a rövidítés feloldása nem teljesen bizonyos, erre a szövegkritikai jegyzetben utalunk, s ugyanitt a rövidített alakot is közöljük. A tulajdonneveket jelző rövidítések (siglák) feloldására a jegyzetben mindig utalni kell. Ugyanakkor rövidítéseket (elsősorban az azonosan megismétlődő címekre, udvariassági formulákra) a szövegben alkalmazhatunk, ezekkel azonban – függetlenül attól, hogy a különböző iratok milyen mértékig használják – egységesen mindenütt élni kell. A rövidítéseket a rövidítés jegyzék tüntesse fel. (Ld. a 3. sz. függelékét.)

Titkosírással vagy számjelekkel írt (siffrírozott) részek feloldása hegyükkel kifelé forduló ék-alakú zárójelek közt történik. Egészében, vagy összefüggő nagy részeiben siffrírozott iratnál elég erre az iratmeghatározásban (5. § I. 4.) utalni.

Az iratok keltezésében vagy a szövegben olvasható dátumokban a napot és az évet mindig arab számmal írjuk (akkor is, ha betűvel írták), a hónap nevét pedig betűvel (pl 8^{briis} Octobris).

A mennyiségre vonatkozó számokat, ha római számmal íródtak, átírjuk arab számra. Pénzösszeget minden esetben számmal jelölünk.

A kéziratban aláhúzott részeket a nyomtatásban dőlt betűvel közöljük, a végig nagybetűvel írt szavakat nagybetűvel szedetjük, a más módon történt kiemelést ritkítással jelezzük. Az eredeti forrástól eltérő ritkítás, dőlt betűkkel való szedés, vagy bármilyen nyomda-technikai kiemelés semmilyen esetben sincs megengedve. Az eredeti forrás zárójeles részeit mindig kerek zárójelbe rakjuk. (A szögletes zárójel a szerkesztői beavatkozások számára van fenntartva.)

2. Helyesírás nyelvenkint.

a) *MAGYAR nyelvű szövegeknél.*

Nagy kezdőbetűt csak mondat elején, kettőspontot követő idézőjel után, tulajdonnevekben és megszólításokban alkalmazunk. Ha a

tulajdonnév két vagy több részben íródott, minden részt nagybetűvel kezdünk (pl. Székes Fehér Vár). A szavak egybe- vagy különírásánál a mai helyesírási rendelkezések irányadók, kivéve néhány régies kifejezést, amelyet megtartunk eredeti alakjában. Ezek az „az” névelővel összetett névmások és határozók (pl. az ki, az hol, az mely, az mint, az hogy stb.), továbbá a névmással képzett megszólítások és megnevezések (pl. Te Nagyságod, ő felsége, Ti Kegyelmetek stb.). Kétes esetekben a kézirat alakját tartjuk meg.

Az aposztofot a névelőnél (mivel a kihullott „z” helyett a következő szó mássalhangzóját sokáig kettőzve ejtették) mindig meg kell tartani; a rag elhagyását jelző aposztof elhagyható (pl. az lónak zablája = a' ló' zablája, átírás: a' ló' zablája).

A magánhangzók és mássalhangzók esetében az ejtésbeli hűség visszaadására kell törekedni, a mai helyesírási szabályok alkalmazásával. Ezért a szerkesztőnek igen gondosan tanulmányoznia kell a szöveget, s annak ejtési - így bizonyos vonatkozásban helyesírási - jellegét iratonként kell magállapítania.

A régies betűalakok átírása az alábbi kulcs szerint történik:

o^e, oe, eö = ö, ő

u^e, w, w (ha *ü* hangot jelöl) = *ü*

(hosszú *s*) = *s*

ß = *sz*

ʒ = *z*

gi, gj, (ha *gy* hangot jelöl) = *gy*

ni, nj, ñ (ha *ny* hangot jelöl) = *ny*

y = i, illetve *j*

Megtartandó viszont minden esetben az *e* (e caudata, – hébe-hóba a XVII. század elején még előfordul), mert hangértéket jelöl, s ugyanígy az *ly* helyén az *lj*, mert ez is takarhat kiejtést. Az *u* és a *v* a kiejtésnek megfelelően írandó. A kettőzött magánhangzók (*ee = é, aa = á, oo = ó* stb.) hangzás szerint írandók.

A XVII. századi kéziratok és nyomtatványok nem jelölik a magánhangzók hosszúságát, illetve rövidségét, akár két pontot, akár két

vesszőt raknak fel ékezetül. A magánhangzók hosszú és rövid voltának jelzése a XVIII. században alakult ki, ezért más szabályokat kell etéren alkalmaznunk a két korszakra. A határvonalat elméletben 1700-nál vesszük fel. Mivel azonban minden ilyen határmegállapítás mesterséges, hiszen az átmenet nem történt máról-holnapra, 1700-1730 közt a szerkesztő megítélésétől függ, hogy (az írások jellegének megfelelően) melyik eljárást alkalmazza.

A XVII. században, amikor tehát a kéziratban és nyomtatványokban található ékezetek az ejtés rövidségét, vagy hosszúságát illetően nem irányadók, az *i* és *ü* hangot – függetlenül attól, hogy a kézirat milyen alakban közli – mindig rövidnek írjuk (*i* és *ü*). Olyan kivételes esetben viszont mindkettőre kirakjuk a hosszú ékezetet, amikor a rövid és hosszú közti eltérés értelmi különbséget takar (pl. *hiiti*, értsd: *hite*, és *hüiti*, *lehüiti*; *meghiit*, értsd: *bizalmas*, és *meghüit*, értsd: *meghívott* stb.; vagy ha az *ü* az *ő* helyett áll (pl. *ü fölsége*; *fü ember* stb.). A rövid és hosszú *ó*-t és *ő*-t ejtés szerint alkalmazzuk (tehát tekintet nélkül az esetlegesen előforduló *ñ*, *ö*, *ő* vagy *ö* stb. ékezetekre), ugyanígy az *a-á*, *e-é* betűt is, jóllehet a XVII. század elején az *á* és az *é* jelzése nem használatos még. Kétséges esetekben mindig a rövid hangzó mellett maradjunk; egyébként félreértés már azért sem lehet, mert nyilvánvaló, hogy a szöveg hosszú és rövid magánhangzói közti minden megkülönböztetés a szerkesztőtől származik.

A XVIII. században a magánhangzók hosszúságának vagy rövidségének jelzésében a kéziratot követjük. (Az esetleges kivételekre ld. a följebb mondottakat.) Fokozottan ügyelni kell azonban a kéziratnak e vonatkozásában tapasztalható általános jellegére, s azt kell rögzíteni, vagyis a kézirat következetlenségeit (lefelejtett vagy eltévesztett ékezetek) lehetőleg ki kell küszöbölni.

A mássalhangzóknál minden, föltehetően kiejtést őrző betű megtartandó. Megtartjuk tehát a magánhangzó után kettőzött mássalhangzókat olyan esetben is, ha ejtésük vitás (pl. *melly*, *hattalmas* stb.). Nem összetett szavakban és nem ragok esetében a mássalhangzó után következő kettőzött mássalhangzóból, mivel ezt kiejteni úgysem

lehet, sőt esetleg értelmi félreértést is okozhat, a fölöslegeset elhagyjuk (pl. mosttan = mostan; házbba = házba). Ugyanígy elhagyjuk a már akkor sem hangzó *h* betűt a *t*, *g* és *d* betűk után (pl. harmath = harmat; görögh = görög; zöldh = zöld stb.). A *ez*-t, ha *cs* értékben fordul elő, *cs*-vel (pl. czuez = csúcs), egyébként *c*-vel kell átírni (czicza = cica).

Mássalhangzót megváltoztatni, kihagyni vagy beszúrni csak abban az esetben szabad, ha a szó mai írása megegyezik az egykori fonetikus írás ejtésével (pl. aggyon = adjon; montam = mondtam; kültem = küldtem; fonnyon = fonjon; maraggy = maradj; harmaccor = harmadszor stb.), ilyen esetekben az átírás kötelező.

Vitatható ejtés esetén az eredeti helyesírást meghagyjuk (pl. ifiu, illetve ifjú stb.).

A szövegben alkalmazott rövidítéseknel, ha a rövidítés a szó alanyescsbeli alakjának utolsó betűjét is tartalmazza, a rövidítés után pontot nem teszünk (pl. Ft = forint); ebben az esetben a ragot minden jel nélkül összeírjuk a rövidítéssel (pl. Ftnak, Ftot stb.). Ha a rövidítés a szó kezdőbetűjéből (kezdőbetűiből) áll, kötőjellel kapcsoljuk a ragot. A pont ebben az esetben kiesik (pl. gr. = gróf; gr-nak stb.).

(A helyesírásra ld. a 2. sz. függelékét; a rövidítésekre ld. a 3. sz. függelékét.)

b) *LATIN nyelvű szövegeknél*

Nagy kezdőbetűt használunk a mondat elején, kettőspontot követő idézőjel után, tulajdonnevekben, az ünnepek és a hónapok nevében, a népnevekben és a megszólításban (továbbá a rövidítésekben, pl. S. Ser. stb.). A népnévből alakított mellékneveket kis kezdőbetűvel (pl. gens hungara, jugum turcicum stb.), a helynévből képzett mellékneveket viszont nagy kezdőbetűvel írjuk (pl. Cassoviensis). Nagy kezdőbetűvel írjuk az uralkodó által használt többesszám első személyű névmást (pl. et Nobis), valamint az intézmények nevét (ha több szóból áll, mindegyikei, pl. Cancellaria Aulica; Tabula Regia Judiciaria stb.).

A szöveg közlésében mindig a humanista helyesírást használjuk. Az *u* és *v*, továbbá az *i* és *j* betűt a kiejtésnek megfelelően alkalmazzuk. Az *y*-t, ha két *i* helyett áll, átírjuk, minden más esetben meghagyjuk (pl. *inclutus*). Meghagyjuk a szokásos írásmódtól eltérő, de a hazai kiejtésre jellemző sajátosságokat is (pl. *literae*, ehelyett: *litterae*; *moeror* és *maeror* stb.).

Az eredetileg több szóból rövidítésszerűen összevont, de már önálló főnévvé lett szavakat meghagyjuk eredeti alakjukban (pl. *judlium*, *incattus* stb.).

A szöveg rövidítéseit feloldjuk. Az általunk egységesen alkalmazott szórövidítésekénél, ha a rövidítés a szó első betűjéből (betűiből) áll, a szó alanyesetéhez járuló ragokat, teljes szótag kiírásával, felsorolással emeljük (pl. $S^{am} M^{tem}$; SS^{uum} et OO^{num} stb.). A ragozott rövidítés után nem teszünk pontot (pl. *S. regia M^{te}*). Nyomatásban az emelt szótag kisebb, de ugyancsak álló betűvel szedendő. (A helyesíráásra ld. a 2. sz. függelékét; a rövidítésekre ld. a 3. sz. függelékét.)

c) *NÉMET nyelvű szövegeknél*

A gótbetűs szövegeket átírjuk latin betűre.

XVII. századi szövegeknél, a kor gyakorlatának megfelelően, a főneveket mindig kis kezdőbetűvel írjuk. A XVIII. században a nagy kezdőbetűt a mai helyesírás szabályai szerint alkalmazzuk, tehát a főneveket nagy kezdőbetűvel írjuk, viszont a tulajdonnévből képzett mellékneveknél kis kezdőbetűt alkalmazunk. A szövegben előforduló nem germanizált latin, francia stb. főneveknél (amelyeket írjuk többnyire latin betűkkel írt le) a kis kezdőbetűt a XVIII. századi szövegekben is meghagyjuk. (Ezekre egyébként is az illető nyelv helyesírási szabályai az irányadók.)

A szavak egybe- és különírásánál a mai szabályok szerint járunk el.

Az *ö*-nek és *ü*-nek ejtett *oe* illetve *ue* helyett *ö* és *ü* írandó.

Az ejtés hosszúságátjelző - a XVII. században egyébként már alig-alig használt - magánhangzók fölé írt *e*, *i*, *a*, *o*, *u* mindig megha-

gyandó, illetve nyomtatásban, technikai okokból, nem a betű fölé, hanem kisebb betűtípussal, félsorral fölemelve, mellé szedendő (pl. *gu^ot* ; *kifnig* stb.). Az »-nak az n-től való megkülönböztetésére használt jelet elhagyjuk.

Az *y* mindig megmarad *y*-nak (kivéve, ha két *i* helyett áll). Ugyanígy megmarad az *i* és az *ie* változtatás nélkül (pl. *siben* vagy *sieben*); egyetlen kivétel: a *wider*-t és a *wieder*-t értelem szerint írjuk. Meghagyjuk az *e*-t abban az esetben is, ha nyújtást fejez ki, s ezt a nyújtást ma *h* betoldásával jelöljük (pl. *ier* = *ihr* ; *ien* = *ihn* stb.). Az *i*-t általában sohasem írjuk át *j*-nek, mert ejtést fejezhetett ki (pl. *ieman*, ehelyett: *jeman*). A *w*-t, ha magánhangzót jelöl, átírjuk *u*-nak (pl. *zw* = *zu*), két magánhangzó között azonban, mivel föltehetően ejtették is, meghagyjuk (pl. *bawen*, ehelyett: *bauen*; *newen*, ehelyett: *neuen*; *Ewer Exzellenz*, ehelyett: *Euer Exzellenz* stb.). Meghagyjuk változatlanul az *ä*-t és az *e*-t is.

A *v* és *u* ejtés szerint írandó (pl. *uier* = *vier*; *vnd* = *und* stb.).

Mássalhangzóknál az egykorú ejtést sejtető minden betűalak meghagyandó (pl. *Paur*, ehelyett: *Bauer*; *Appel*, ehelyett: *Apfel*; *van*, ehelyett: *von* stb.); ha azonban a mai írásmód ejtése megegyezik az egykori fonetikus írás ejtésével, az eredeti helyesírást átírjuk (pl. *gehapt* helyett: *gehabt* stb.).

Minden olyan kettőzés, mely az ejtésben nem nyilvánulhatott meg, elhagyandó. Így a mássalhangzó utáni (pl. *Dorff*), vagy előtti (pl. *unnd*) kettőzés és a szókezdő mássalhangzó duplázása (pl. *ffürstlich*). Meghagyandók azonban az olyan kettőzések, amelyek a megelőző magánhangzó rövidségére utalhatnak (pl. *Hoff*; *nemmen*; *wegk* stb.).

A *d* vagy a *t* helyett írt *dt* meghagyandó (pl. *tausendt*; *darundter* stb.).

Ha a *t* és a *c* (*tz* ill. *cz*) nem ismerhető fel világosan a kéziratban, értelemszerűen járunk el (tehát: *nutzen*, nem *nuczen*; *Geltz*, nem *Gelcz*; *czu*, nem *tzu* stb.).

Az *f* és a *v*, a *b* és a *w* megmarad úgy, ahogy a kéziratban található (pl. *alweg* és *albeg*; *Vogt* és *Fogt*). A két *u*-t (*uu*), abban az esetben, ha mássalhangzó, *w*-vel írjuk át (pl. *Uuinter* = *Winter*).

Az *s* és a *z* marad úgy, ahogy a kéziratban van. A (hosszú *s*) és a (szózáró *s*) átírása egyaránt mindig *s*; az *β* marad *β*.

Rövidítésnél a ragot félsorral emelve, a rövidítés mellé írjuk (pl. *Hⁿ*; *E. Kays^{en} M.* stb.). Ragozás esetén a rövidítés utáni pont elmarad.

(A helyesírásra ld. a 2. sz. függelékét; a rövidítésekre a 3. sz. függelékét.)

d) *FRANCIA nyelvű szövegeknél*

Nagy kezdőbetűvel írjuk a tulajdonnév értelemben használt főneveket is (pl. *l'Empereur*, ha az éppen uralkodó császárra vonatkozik; *le Royaume*, ha pl. Magyarországot jelenti stb.).

A szavak egybe- és különírására vonatkozóan, az aposztrófok használatára a mai szabályok az irányadók (pl. *jay* = *j'ai*; *celleci* = *celle-ci* stb.).

Az *oit*, *ois* szóvégződést mindig meghagyjuk (pl. *français*, ehelyett: *français*; *devoit*, ehelyett: *devait*; *donnoit*, ehelyett: *donnait* stb.). Meghagyjuk a latin eredetű szavakban az azóta teljesen kihullott *s*-et (pl. *forest*, ehelyett: *forêt*; *Estienne*, ehelyett: *Étienne*; *pasque*, ehelyett: *pâque* stb.). A XVII. században még gyakori szóeleji *sc*-t a mai helyesírásnak megfelelően *s*-sel írjuk (pl. *scavoir* = *savoir*).

A mássalhangzók kettőzésére a mai szabályok az irányadók (pl. *souhaitter* = *souhaiter*; *oposer* = *opposer* stb.). A mai szabályok szerint használjuk az ejtésben is megmutatózó *i*-t és *j*-t (pl. *i'ay* = *j'ai* stb.), az *w*-t és a *v*-t (pl. *vn* = *un*; *braue* = *brave* stb.), de meghagyjuk a szóvégi *y*-t (pl. *roy*), vagy az *y* helyett álló *i*-t (pl. *pais*, ehelyett: *pays*). Az egyeztetésben, ragozásban előforduló helyesírási (tehát nem hangzó) hibákat minden megjegyzés nélkül kijavítjuk.

Az ékezeteket (*accent aigu*, *accent grave*, *accent circonflex*) mindig a mai szabályok szerint alkalmazzuk. Természetesen olyan szavaknál, ahol az azóta kihullott *s* még megvan, a kiesést jelző ékezet elmarad (pl. *mesme*, ehelyett: *même*; *estandard*, ehelyett *étendard*

stb.). A kéziratban található minden ma már nem használatos ékezetet (ó, ü stb.) elhagyunk.

(A helyesírásra ld. a 2. sz. függelékét; a rövidítésekre a 3. sz. függelékét.)

e) *OLASZ nyelvű szövegeknél*

A nagy kezdőbetűi használatában az eljárás ugyanaz, mint a francia nyelvű szövegeknél.

A szövegben megtartunk minden betűt és jelet, amely kiejtést tükröz. Meghagyjuk tehát a szavaknak a latinhoz a mai írásnál közelebb eső hangjelöléseit. Ilyenek az egyes szavakban a később *zi*-vé alakult *ti*, *tii*, *tia* (pl. *conservatione*, ehelyett: *conservazione*; *inditione*, ehelyett: *indizione*; *importantia*, ehelyett: *importanza* stb.), a mai írásban *s*-sel jelölt *x* (pl. *exito*, ehelyett: *esito* stb.), valamint a szóeleji *h* (pl. *huomo*, ehelyett *nomo*), továbbá az és szónak latinosa alakja (*et*, ehelyett: *e*). Megtartjuk a mai helyesírástól eltérő egyes vagy kettőzött mássalhangzókat (pl. *dubio* = *dubbio*; *catolico* = *cattolico*; *alegata* = *allegata* stb.), a napjainkra megcserélődött *d*-t és *t*-t (pl. *ambasciadore* = *ambasciatore* stb.), az *i*-t, illetve *g*-t (pl. *Iesu* = *Gesu*; *aggiutare* = *aiutare* stb.). Meghagyjuk a névelőt is úgy, ahogy a kézirat írja (pl. *la unione*, ehelyett: *l'unione*; *allo advertimento*, ehelyett: *all'advertimento*; *uno agente*, ehelyett: *un agente* stb.). Az értelme szerint *cs*-nek ejtett *chi*-t viszont átírjuk a mai helyesírásnak megfelelő *ci*-re.

Ha a beszédben kieső olyan hang helyén, amely hangot ma kiírnánk, aposztróf van, azt meghagyjuk (pl. *che'l detto* = *che il detto* ; *lor'* = *loro* stb.), viszont elhagyjuk az aposztrófot, ha a mai aposztróf nélküli írásmóddal megegyező kiejtést takar (pl. *co'l re* = *col re*; *co 'l tempo* = *col tempo* stb.).

Az ékezetet mindig a mai szabályok szerint tesszük ki.

(A helyesírásra ld. a 2. sz. függelékét; a rövidítésekre a 3. sz. függelékét.)

f) *Egyéb nyelveknél*

Ismereteink szerint XVII-XVIII. századi országgyűléseinkkel kapcsolatos spanyol, angol, vagy más, itt nem említett nyelvű irat nincs. Ha mégis kerülne ilyen, a közlés elvben az a-f) pontokban foglaltakat tartsa szem előtt.

Az esetleges horvát, román, szerb vagy szlovák nyelvű szövegek közlésénél az illető ország közlési szabályai az irányadók.

5. § Az apparátus

I. AZ IRAT MEGHATÁROZÁSA

A közölt irat elé került az irat meghatározása. Ennek részei:

1. Az irat sorszáma

Az iratok országgyűlésenkint (ebből a szempontból az országgyűléssel azonos megítélés alá esnek a részgyűlések és a nádori concursusok is) 1-gyel indulva, folyamatos sorszámot kapnak. Ha egy országgyűlés iratanyaga több kötetre terjed, a sorszámozás akkor is folyamatos, ha viszont egy kötetben több országgyűlés anyagát közöljük, a sajtó alá rendező dönti el, hogy a sorszámozást minden országgyűléssel (részgyűléssel, nádori concursussal) újrakezdi, vagy egyvégtében sorszámozza az iratokat.

Egy szám alá általában egy irat kerül. Tárgyilag szorosan összetartozó vagy szövegükben csak részben eltérő darabok azonban kerülhetnek azonos szám alá. (Pl. különböző hivatali szerveknek, főméltóságoknak azonos tárgyban nyilvánított véleménye stb.). Ilyen esetben az iratokat a közös sorszámon belül *a*), *b*), *c*) stb. jelzéssel választjuk el egymástól.

2. Az irat kelte

Sorrendben első helyre az év kerül, követi a hónap (betűvel kiírva), a nap, s ettől vesszővel elválasztva a hely (pl. 1672. március 7., Pozsony).

A keltet mindig a Gergely-naptár alapján tüntetjük fel, minden más naptári rendszerben történt keltezést átszámítunk. Az ünnepek szerinti keltezést feloldjuk.

A keltezési helyet, tekintet nélkül arra, hogy a szövegben milyen nyelvű alakban található, magyarul írjuk, ha az illető helynek van magyar neve (pl. Bécs, Boroszló, Prága, Dancka, Ilyvó, Pozsony stb.). Abban az esetben, ha a magyar helynév időközben megváltozott (pl. Balavására: Törökszentmiklós; Fancsika: Pásztó stb.), vagy jelzővel bővült (pl. Halas: Kiskunhalas stb.), akkor is az irat keltezésékor élő névalakot írjuk. Ha a szóbanforgó helynek nincs magyar megfelelője, akkor általában a korszakban nálunk szokásos elnevezést használjuk (pl. Nikolsburg, Brünn, Laibach stb.).

Ha az iraton nincs keltezés, vagy van, de csonka (vagy az év, vagy a hónap, vagy a nap, vagy a hely hiányzik), a szerkesztő által megállapított rész (teljes-hiány esetén a keltezés egésze) szögletes zárójelbe kerül. Ilyenkor az irat bevezetésében (ld. II.), vagy a szöveg magyarázó jegyzeteiben (ld. III/2.) közöljük, hogy a szögletes zárójelbe rakott részt milyen adatok vagy következtetések alapján állapítottuk meg.

A nyomtatásban ez a rész álló betűvel szedendő, a sor közepére.

3. Az irat címe

Annak rövid feltüntetése, hogy a közölt iratnak ki a kiállítója (küldője, illetve írója), a címzettje, és hogy milyen irattípushoz tartozik (pl. A Magyar Kamara jelentése az uralkodónak. Az Udvari Kamara átírata a Magyar Királyi Kancelláriához. X levele Y-hoz. A rendek fölterjesztése az uralkodóhoz. Z megye utasítása országgyűlési követeinek. Az x városi követek országgyűlési naplója. Y utólagos följegyzései az országgyűlés eseményeiről stb.).

A családnevek írására ld. a 7. § 11. pontját. A nyomtatásban ez a rész csupa nagybetűből szedendő, a sor közepére.

4. Az irat fajtája, anyaga, leírása és lelőhelye

Itt kerül sor *a)* a közölt irat (illetve több példányban ráánkmaradt iratok) irattani meghatározására; *b)* az irat (iratpéldányok) őrzési helyének (jelzet) feltüntetésére; *c)* az irat anyagának és *d)* állapotának ismertetésére; *e)* az iraton levő pecsétek leírására; *f)* az iratra vonatkozó részletmegjegyzésekre.

Nyomtatásban ez az egész 4. pont tagolatlan, egy bekezdést alkot, és az előzőektől elütő, kisebb álló betűvel szedendő. Előtte csupa nagybetűs, bekezdés nélküli eligazító szó: AZ IRAT: (Ld. az 1. sz. függelékét).

a) Az irat irattani meghatározása

A: Tisztázat

B: Fogalmazvány

C: Egykorú másolat

D: Későbbi másolat

E: Egykorú nyomtatvány

F: Egykorú fordítás

G: Egykorú tartalmi kivonat

Az iratok irattani meghatározásánál a fenti nagybetűket használjuk (éppen ezért ezek magyarázatát a rövidítési jegyzékben közöljük), és csak az azonos iratfajtákon belüli különbségeket tüntetjük fel külön az irat jelzete és leírása után (ld. az *f)* pontot). Az iratfajták felsorolása általában ábécé rendben történik, azzal a kivétellel, hogy első helyen mindig azt a példányt említjük, amelyről a közlés történik. (Ez persze rendszerint az *A.*) Ha ugyanabból az iratfajtából több példány maradt ráánk, ezeket a nagybetűs csoporton belül 1, 2, 3 stb. jelzéssel (pl. *D/1*, *D/2* stb.) különböztetjük meg. (A szövegkritikai jegyzetekben – szövegvariánsok esetében – csak erre a jelzésre hivatkozunk.) Ha ugyanabból az iratfajtából több (sok) azonos példány ismert (pl. országgyűlési meghívók, a törvénycikkek stb.), az irat fontossága döntse el, hogy közlünk hányat említünk. Ha nem látszik lényegesnek vala-

ennyi ismert példány felsorolása, akkor is utaljunk általánosságban az azonos darabokra (pl.: Ezzel megegyező példány található szinte minden megyei levéltárban stb.). Egykorú nyomtatványok esetében (egészen ritka kiadványok kivételével) elegendő egy példány megnevezése. (Ld. az 1. sz. függelékben közölt példát.)

Az iratfajta meghatározó nagybetű után kettőspontot teszünk, majd az alábbi *(b)-e)* sorrendben következnek az irat jelzete és az irat ismertetése.

b) *Az irat jelzete*

Minden megnevezett iratpéldánynál külön-külön közöljük annak levéltári (könyvtári) jelzetét. A jelzet mindig az iratot őrző levéltár hivatalos nevének nagybetűs sziglájával kezdődik (pl. OL = Magyar Országos Levéltár; SzSzmL = Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár stb.), majd az állag, a csomó, a sorszám vagy a kezdő és záró folió (lapszám) következik. Ha a folió- vagy lapszám nem folyamatos (mellékletek beillesztése, elkeveredett lapok esetében), csak a ténylegesen szóba jöhető számokat tüntetjük fel (pl. Fol. 10-15., 26-27. és 32.). A jelzetben alkalmazzunk egységes, kifejező rövidítéseket, de ne torzítsuk a rövidítést betű- vagy számjelekre, (tízért ne hivatkozzunk csak az esetleges állagtörzsszánrokra.) A használt rövidítéseket a rövidítésjegyzékben soroljuk fel. (A kötelező levéltári rövidítések jegyzékére ld. 5. § V. 3. és 3. sz. függelék.)

c) *Az irat anyaga*

A XVII-XVIII. századi iratoknál már általános, hogy papírra íródtak, ezért ezt külön nem tüntetjük fel. Megemlítjük azonban az. átlagostól eltérő nagyságú vagy minőségű papírt. Olyan esetekben, amikor ennek jelentősége lehet (pl. a proveniencia vagy a szerzőség kérdésében), a papír vízjelét is leírjuk. Ha az irat nem papírra, hanem hátyára vagy pergamenre íródott, ezt mindig feltüntetjük.

d) *Az irat állapota*

Ép, olvasható példányok esetében az irat állapotára vonatkozó megjegyzés elmarad; az esetleges hiányosságokat azonban fel kell tüntetni. (Pl. A hajtásnál kitöredezett; vízfoltos; széle leszakadt.) Ha a közlés alapjául szolgáló példány sérült, vagy egyes szavai olvashatatlanok, az irat előtti bevezetésben kell megmondani, hogy a hiányzó vagy olvashatatlan szavakat melyik példányból pótoltuk. Különleges esetekben, vagy ha a pótlás egy mondatnál hosszabb, ezt a szöveghez függesztett szövegkritikai jegyzetben is fel kell tüntetni.

e) *A pecsétek leírása*

Feltüntetendő és körülírandó az iraton levő pecsét jellege és állapota: Kinek melyik és milyen színű pecsétje (pl. X vörös viaszba nyomott püspöki nagypecsétje; Z fekete viaszba nyomott címeres, Z Z monogramos gyűrűspecéséje stb.), a pecsét tartozékai (pl. X főherceg papírfelzetes kormányzói kispecsétje), elhelyezése (függő, rányomott, záró) és helye (pl. az aláírás fölött; a levél zárlatán), végül pedig állapota (pl. töredezett; nyoma stb.). Azt is meg kell említeni, ha a pecsételés bármilyen okból eltér a korban szokásostól.

f) *Az iratra vonatkozó részletmegjegyzések*

Itt közöljük a nagybetűvel jelzett iratfajta-csoporton belüli részletekre utaló meghatározást (egyszerű tisztázat; sk. aláírással ellátott tisztázat; végig sk. tisztázat; hitelesített másolat stb.) az írásra vonatkozó tudnivalókat (titkos jelekkel írva stb.), ha tudjuk, az irat írójának vagy leírójának nevét, vagy azt, aki számára készült az irat (Y számára készült hivatalos másolat; X másolata; Z javításával stb.).

5. A nyomtatott kiadások felsorolása

Ha az irat részben vagy egészben már megjelent (nem egykorú) nyomtatásban, azt itt tüntetjük fel. Több kiadás esetében ezeket a megjelenés időrendjében 1, 3 stb. számok alatt soroljuk fel. Ha megállapítható, zárójelben feltüntetjük, hogy az illető kiadás melyik

kéziratos példány alapján történt (pl. A B példány alapján; Ismeretlen egykorú másolatról; X család levéltárából stb. – A könyvészeti rövidítésekre ld. az 5. § V. 4. és a 4. sz. függelékét.).

Nyomtatásban az 5. pont egy bekezdést alkot, s a 4. ponttal azonos betűből szedendő. Előtte csupa nagybetűs, bekezdés nélküli két eligazító szó: NYOMT. KIADASA: (Ld. az 1. sz. függelékét.).

6. Könyvészeti utalások

Itt jelezzük, ha a közölt irattal a tudományos irodalom már érdemlegesen és behatóan foglalkozott. (A könyvészeti rövidítésekre ld. az 5. § V. 4. és a 4. sz. függelékét.)

Nyomtatásban a 4. ponttal azonos betűből szedendő. Előtte csupa nagybetűs, bekezdés nélküli eligazító szó: IRODALMA:

7. Az irat tartalma

A közölt irat rövid tartalmi ismertetése (regeszta). Célja nem az, hogy feleslegessé tegye az irat elolvasását, hanem hogy általános tartalmi tájékoztatást nyújtson. Az összetartozó tárgyak ezért az ismertetésben összefoghatók (pl. azokról az okokról, amelyek szükségessé teszik az országgyűlés összehívását. A kincstár pénztelenségéről, a végvárok leromlott állapotáról, a katonaság nyomoráról stb.). Ma viszont az irat (előterjesztés, javaslat) több lényeges, de egybe nem tartozó tárgyat érint, az ismertetés ezeket egyenként nevezze meg. Ilyen esetekben, ha az irat írója pontokba szedte mondanivalóját, a tartalmi ismertetés pontról-pontra haladjon, a számokat is feltüntetve. Ha viszont az ilyen irat eredetileg nem volt pontokba foglalva, s ezt a munkát a szerkesztő végezte el (ld. 4. § III.), akkor a számokat a tartalmi ismertetésben is szögletes zárójelbe tesszük. (Pl. [1.] A bécsi béke becikkelyezéséről. [2.] X. Y. birtokügye. [3.] Az országgyűlési szavazati jog szabályozása stb.).

Nyomtatásban a 4. alattival azonos nagyságú, de dőlt betűvel szedendő. Előtte csupa nagybetűs, bekezdés nélküli eligazító szó: TARTALMA: (Ld. az 1. sz. függelékét.).

II. A BEVEZETŐ ÉS A BEFEJEZŐ MAGYARÁZAT

Itt mondjuk el mindazt, ami az irat létrejöttével, megírásának körülményeivel kapcsolatosan érdemleges, mind archeográfiai, mind eseménytörténeti szempontból. Ilyenek: a különböző fogalmazványok, variánsok egymáshoz való viszonya általánosságban (a részletes szövegösszehasonlítás a szöveg jegyzeteiben történik, Id. III. 1.), a szerző (vagy szerzők) kilétét bizonyító, vagy valószínűsítő adatok, az irat elkészítésével kapcsolatos utasítások (esetleg egyes szövegrészek vagy teljes iratok szószerinti beiktatásával), az irat egészének forráskritikája, adatainak és szempontjainak általános értékelése, továbbá az általánosan túlmenő paleográfiai, esetleg diplomatikai megállapítások, archeográfiai megjegyzések (az irat formájára, anyagára, írására, helyesírására stb. vonatkozóan). Amennyiben az idevágó kérdésekkel a kötet bevezető tanulmánya foglalkozik, itt elegendő az utalás a vonatkozó lapszámra. Ebben a részben adhatja elő a szerkesztő az irat irattani meghatározására (ld. I. 4.), a hiányzó keltezés megállapítására (ld. I. 2.) vonatkozó esetleges érveit, valamint a szöveg nagyobb megrövidítésének indokait. (Ld. 4. § 2.)

A bevezető magyarázat helyileg közvetlenül az irat címe után kerül, a forrásközlésnél 1 ponttal kisebb álló betűkből. Elé, középre az alábbi dőlt betűvel szedett eligazító szó írando: *Bevezetés*.

A befejező magyarázat a közölt irat utóéletét és következményeit ismerteti, rendelkezések esetén a végrehajtás módját és eredményét; leveleknél a címzett válaszát; följegyzéseknél, emlékiratoknál az elintézés vagy fölhasználás mikéntjét, esetleg egyes szövegrészek vagy teljes iratok szószerinti beiktatásával.

A befejező magyarázat helyileg közvetlenül az irat után kerül, a bevezető magyarázattal azonos betűkből szedve. Előtte középre az alábbi dőlt betűkkel szedett eligazító szó írando: *Megjegyzés*.

III. A JEGYZETEK

A közölt szövegeket a szerkesztő szövegkritikai és tárgyi jegyzetekkel adja közre. Ezek a jegyzetek nyomtatásban mindig a vonatkozó lap alján (nem a forrásdarab végén) helyezkednek el, és a nyomtatásban számozásuk (illetve betűjelzésük) laponkint (nem iratonkint) újra kezdődik.

1. A szövegkritikai jegyzetek

Ezekben közli a szerkesztő a fogalmazvány (fogalmazványok) és a tisztázat lényegesebb eltéréseit, a variáns szövegek egymáshoz való viszonyát. Betű (ortográfiai) különbségeket, értelmi vagy stiláris eltérést nem jelentő (pl. *atque* – *et* stb.) változásokat nem jegyzetelünk, de regisztrálunk minden olyan módosítást vagy eltérést, amely a szöveg hangulatát, értelmét a legcsekélyebb mértékben is módosítja. A szövegkritikai jegyzetben jelzi a szerkesztő a szövegbe írt utólagos betoldásokat, a szerző vagy mások aláhúzásait, ismerteti a margóra írt megjegyzéseket stb., ahogy itt javítja a nagyobb íráshibákat, jelzi a bizonytalan olvasatokat, s igazolja a csonka vagy rongált szövegek kiegészítésével, a romlott szövegek (hibás másolatok) javításával kapcsolatos eljárását. Tehát minden az irat szövegével, megírásával és olvasásával összefüggő részletmegjegyzését itt teszi meg. (Ld. az 1. sz. függelék.)

A szövegkritikai jegyzeteket az ábécé sorrendjében haladó latin kisbetűkkel jelöljük. A nyomtatásban a szövegkritikai jegyzet a magyarázójegyzetnél kisebb betűből szedendő (általában nonpareilből) és sorrendben megelőzi azt.

2. A tárgyi jegyzetek

Célja: a szükséges tárgyi felvilágosítások közlése. Itt magyarázunk meg a szövegben tett célzásokat és utalásokat, amennyiben értelmük magából az összefüggésből nem világlik ki. Itt adunk tájékoztatást a szövegben csak említett eseményekről és viszonyokról, -

hacsak azok «általánosan nem ismertek, vagy a bevezető tanulmányban (ld. 6. §) tárgyalásra nem kerültek (ez utóbbi esetben utaljon a jegyzet a megfelelő helyre); itt magyarázzuk meg a nem közérthető fogalmazást és azonosítjuk a torzult formákban közölt személy, és helyneveket. Bár a személyekkel és helynevekkel kapcsolatos általános tájékoztatás az életrajzi jegyzetekben (V. 2.), illetve a névmutatóban (V. 2.) történik, egyes részletkérdésekre ezekben a jegyzetekben is ki lehet térni. Itt utalunk a kötetben közölt más iratokra, valamint azoknak az iratoknak jelzetére, amelyekre a szöveg hivatkozik, de amelyeket a kötetben nem közlünk.

A tárgyi jegyzetekben dolgozzuk fel a tárgyhoz kapcsolódó iratokat, valamint az irodalmat is.

Arra törekedjünk, hogy a jegyzetek a szöveg megértéséhez és értékeléséhez szükséges minden magyarázatot megadjanak. Ha valamely problémával (célzással, utalással stb.) kapcsolatban a tájékoztatást nem tudjuk megadni, ezt a negatív tényt is közöljük a jegyzetben, mert a kutatót főlegesen munkától kímélhetjük meg. Ügyeljünk azonban arra, hogy jegyzeteink ne kalandozzanak el, ne keljenek a szövegtől független, önálló életre.

A tárgyi jegyzeteket folyamatosan növekvő arab számokkal jelöljük. A nyomtatásban a szövegnél kisebb, a szövegkritikai jegyzetnél nagyobb (általában petit) betűvel szedendő. Sorrendben a szövegkritikai jegyzetet követi.

IV. A MELLÉKLETEK

A mellékletek célja a forrásokban vagy a bevezető tanulmányban foglalt adatok szemléltető megjelenítése, az események helyének, a főbb szereplőknek, azok működésének ábrázolásban történő bemutatása.

1. Grafikonok, táblázatok, ábrák

A grafikonok és a táblázatok a szövegben (bevezető tanulmányban) közölt, főleg számszerű adatok, számsorok jobb áttekintését szolgálják (pl. kimutatás, grafikon az országgyűlésen megszavazott adó megynéki befizetéséről, a végvárok költségeiről, az ország-

gyűlési küldöttek számának alakulásáról stb.), az ábrák cs vázlatok valamely tárgy, jelenség vagy esemény megértéséhez nyújtanak segítséget (pl. pecsétek rajza vagy fényképe, a papír vízjelének rajza, az országgyűlés ülésrendjének bemutatása stb.). Ahol megkönnyítik a fejlődés érzékeltetését, éljünk vele bátran. Minden grafikon, táblázat és ábra sorszámot, majd egyedi rövid címet kap (pl. 1. Az országgyűlési küldöttek számának alakulása 1660 - 1682; 2. Az országgyűlési követek társadalmi összetétele; 3. Ónod várának alaprajza stb.). Ha szükséges, ezután következik - a nyomtatásban kisebb dőlt betűkkel írva - a grafikon stb. adatainak forrásaira való rövid utalás (pl. X Y régészeti kutatásai alapján; Z naplóból vett adatok után stb.). Ha szükséges, utaljunk a szöveg megfelelő helyére. (Ld. x. 1.) Az esetleges jelmagyarázat ez után, vagy a grafikon stb. mellett helyezendő el.

2. Térképek, vázlatok

Valamely jelenség földrajzi megoszlását, illetve térbeli elhelyezkedését vonalas, egyszínű és vázlatos térképen bemutató ábra, a szöveg közt, vagy külön elhelyezve. A térképek felirata, jelmagyarázata az 1. pontban közöltekkel azonos, sorszámozásban azok közé illeszkedik. (Pl. 1. Idegen katonaság a magyarországi végvárakban. 1620 (A zsoldjegyzék alapján); 2. A magyarországi harmincadhelyek. (A M. Kamara 1686-os kimutatása után); 3. Az országgyűlési küldöttek vallási megoszlása, megyénként és városonként); 4. X csata vázlat stb.).

3. Hasonmások

Indokolt esetben, vitás, vagy jellegzetes, valamilyen szempontból különösen fontos iratokat részben vagy (kisebb terjedelem esetén) egészen hasonmásban is mellékelhetünk. A hasonmás bizonyítékul szolgálhat a szerkesztő bizonyos megállapításaihoz (hamisítások, utólagos betoldások, a szerzőség eldöntése stb. esetében), másrészt illusztrálhatja az általa elmondottakat (a kancelláriai írásbeli gyakorlat formái;

az egykorú helyesírás; X kéziratának bemutatása stb.). A hasonmás felirata tartalmazza a sorszámot és az irat címét (pl. 1. Az uralkodói előterjesztés első oldala; 2. X levele Z-hez, 1618. január 20., Záhony), majd alatta zárójelben – a nyomtatásban kisebb, dőlt betűkkel – az irat cm-ben megadott méretét (pl. 22 *x* 40 cm), továbbá közölt iratok esetében a közlés lapszámára való utalást, nem közölteknel a levéltári jelzetet.

4. Képek

Bizonyos helyzetek, jelenségek és emberek jobb érzékeltetésére illusztrációként egykorú képeket (metszetek, festmények stb.) is közlünk, elsősorban az országgyűléssel kapcsolatban fontos személyekről, helyekről vagy jelenetekről. A kép felirata – a 3. sz. alattival közös rendbe tartozó sorszám után – közölje a kép tárgyát, majd készítője nevét és elkészülte idejét, továbbá azt, hogy a kép hol található. (Pl. 1. X Y arcképe. Z metszete 1696-ból, Közli az Europäische Fama X. évf. 4. 1.; 2. Szepesvár. Y olajfestménye 1720-ból. Szépművészeti Múzeum. Budapest.; 3. A pozsonyi országgyűlés megnyitása 1742-ben. X egykorú akvarellje. A Z család tulajdonában. Sopron stb.).

V. A MUTATÓK

A mutatók kötetenkint, illetve, ha egy országgyűlés több kötetre terjed, országgyűlésenkint készítendőek.

1. Az országgyűlésen résztvevők jegyzéke

Országgyűlésenkint, ezen belül táblánként felsoroljuk a résztvevőket. A felső táblánál külön csoportosítjuk (ábécé rendben) az egyházi és világi főrendeket. Az alsó táblánál ugyancsak külön-külön rendben soroljuk fel a megyek, a városok, a káptalanok és a szerzetes rendek, valamint a távollevő főrendek és az özvegy főrendű asszonyok követeit. Ha valamely törvényhatóságról bizonyítható vagy valószínűsíthető, hogy követe részt vett az országgyűlésen, az illető megye vagy város nevét akkor is felírjuk, ha követét (követeit) nem

tudjuk megnevezni. Azt, ha valaki csak az országgyűlés egy részén vett részt (visszahívták, felváltották, megbetegedett, betegség vagy más ok miatt később érkezett, meghalt stb.), neve mellett zárójelben megemlítjük.

Mivel ez a lista csak a szöveg utalásaiban való eligazodás megkönnyítését szolgálja, nem jegyzeteljük. (A bizonyító anyagot az életrajzi jegyzetekben közöljük. Ld. 2. pont. A nevek írásmódjára vonatkozó utasításokat ld. 7. § 11.)

2. Életrajzi jegyzetek

A kötetben előkerülő fontosabb személyek életrajzi adatait sorolja fel, lexikonszerűen, ábécé rendben. (Azt, hogy mely személyekről készül életrajzi jegyzet, a szerkesztő dönti el.) Közismert személyeknél, olyanoknál, akiknek életrajzi adatai másutt megtalálhatók (akár biográfiában, akár kézikönyvekben, akár a MOE korábbi kötetekben) elég a fontosabb irodalomra való rövidebb utalás, esetleg a tárgyalt időszak eseményeinek felsorolása. Ha azonban az illető személy életrajza másutt csak vázlatosan vagy sehogysen ismert, életrajzi ismertetésünk legyen a lexikonszerűség határain belül részletes és adjuk meg adataink lelőhelyét is, külön feltüntetve, ha valamely kézikönyv hibás adatát javítottuk. Fontos személyeknél, ha az életrajzi adatok az irodalomból nem szedhetők össze, levéltári kutatás kívánatos. Az így nyert minden adatot a jelzetre való hivatkozással közlünk, s a kutatásra vonatkozó esetleges negatív adatot is feltüntetjük.

A családnevek írására ld. 7. § 11. Az életrajzokban minden olyan esetben közöljük a nemesi előnevet, amikor ez segít a családi összetartozás felismerésében; feltüntetjük a bárói, grófi, hercegi, lovagi stb. címeket is. Írásban az előnevet vesszővel elválasztva, a keresztnév után rakjuk és kis kezdőbetűvel írjuk; a grófi stb. cím ezt követi, rövidített alakban (pl. PÁLFFY János, erdődi gr.). Címerleírást csak kivételes esetben adunk, akkor, ha ennek mondanivalónk szempontjából külön jelentősége van.

Az asszonyokat a XVII. században általában leánynevükön, a XVIII. században inkább férjük nevével iktatjuk (Xyné + leánynév) be; de akár asszonynevükön, akár leánynevükön történik az ábécébe iktatás, a mutatóban minden névváltozatnál utalást kell elhelyezni.

Az ábécé rend kialakításánál az *a-á, e-é, ö-ő, ü-ű* azonos betűnek számít. A csak helyesírásban eltérő, ejtésben azonos nevek (Kováts - Kovács - Kovách, Kiss - Kis, Andrássy - Andrási) mind a mai ortográfiának legmegfelelőbb változat alá kerülnek (a keresztnévek ábécé rendjében), a változatok ábécé szerinti besorolási helyén utalással. (Pl. Kováts ld. Kovács stb.)

Minden itt el nem mondott részletre ld. a 3. sz. függelék.

3. Rövidítések jegyzéke

Külön-külön csoportban, ezen belül a rövidítések ábécé rendjében közöljük 2. az iratok irattani meghatározásában, 2. a jelzetekben, 3. a levéltárak és könyvtárak nevében és állagaik címében, 4. a szövegek közlésében alkalmazott rövidítéseket. (Ld. a 3. sz. függelék.)

4. Nyomtatott források és irodalom

A felhasznált munkák könyvészeti adatait műfajra, tárgyra és nyelvre való tekintet nélkül egy ábécé rendben közöljük (azért, hogy a jegyzetbeli rövidített hivatkozásoknak könnyebb legyen utánaézní). A jegyzetekben betűjellel rövidített munkák az ábécé rendbe is a betűjel (nem a szerző neve, vagy a mű címe) alapján kerülnek. (Pl. EOE = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* stb.) (Ld. a 7. § 1. és a 4. sz. függelék.)

5. Név- és tárgymutató

A mutatók a kötet (ha több részből áll: a kötetek) egészére kiterjednek, beleértve a jegyzeteket, az országgyűlési követek listáit és az életrajzi jegyzeteket. A mutatók szétválaszthatók, illetve együtt is közölhetők.

a) *Tárgymutató*

A tárgyakut részleteire bontjuk, az összetartozó dolgokat egyes gyűjtő fogalmak alatt csoportosítjuk, de a részfogalmakat az ábécérendbe utalással föl vesszük. (Ld. a 6. sz. függelékét.)

b) *Névmutató*

A nevek mellé eligazító utalást csak az uralkodók esetében tesszünk (pl. II. Rudolf német-római császár, magyar király) és akkor, ha azonos neveket kell megkülönböztetni (pl. Kiss János hajdú hadnagy; Kiss János alispán). Minden más esetben az életrajzi jegyzetek, illetve a forrás-szöveg és a hozzáfűzött jegyzetek adnak eligazítást. A fontosabb szereplők tevékenységét a mutatóban bontsuk részekre. (Ld. a 6. sz. függelékét.) Az életrajzokra utaló lapszámokat a nyomtatásban emeljük ki.

A levéltári és irodalmi utalásokat nem mutatózzuk, illetve csak olyan esetben, ha az utaláson túlmenő megjegyzést is tartalmaznak. (Pl. nem mutatózzuk: OL Zichy lt. stb.; KATONA XVI. 28. l.; FEKETE, *Bp. a törökkorban*. 100 l. – de mutatózzuk: „Amikor a Zichy cs. lt-át a XVIII. században átrendezték” stb.; „Katona egy rossz másolat alapján tévesen azt következtette,” stb.; „FEKETE, *Bp. a törökkorban*. 100-200. l. alaposan foglalkozik ezzel a kérdéssel és megállapítja, hogy” stb.)

A családnevek írására, az ábécébe való besorolására ld. a 7. § II.

c) *Helynévmutató*

Minden olyan földrajzi elnevezést, melynek van magyar megfelelője, a magyar névnél mutatózzunk. (Ld. 7. § III.) Ha az egykorú és a mai elnevezés közt eltérés van, az előbbi kerül a főhelyre, s a mai névnél csak utalunk (pl. Fánicsika ld. Pásztó; Abaujszántó ld. Szántó stb.). Zárójelben azonban közöljük a korabeli és a későbbi magyar és idegen nyelvű névváltozatokat, az illető hely egykorú és mai közigazgatási hovatartozását (megye, terület), majd a ma nem Magyarországhoz tartozó helyeknél a mai hivatalos nevet és az ország betűjelét. A

történelmi Magyarországhoz nem tartozó helyneveknél közöljük az ország nevét, amely országhoz az illető hely akkor tartozott.

A történelmi Magyarország helyneveinél tehát az adatok sorrendje így alakul: 1. Egykorú (magyar) név mai helyesírással. Utána kerek zárójelben: 2. a kötetben található magyar nyelvű változatok; 3. a kötetben előforduló nem magyar nyelvű elnevezések, az alábbi sorrendben: latin, német, horvát, szlovák, román stb.; 4. településneveknél – a közismerteket kivéve – egykorú közigazgatási hovatartozás megjelölése (pl. Torna vm.; kővári kerület stb.). Ezután a mai Magyarországhoz tartozó helyneveknél: 5. a helynév mai neve és a mai megye; azoknál a helyeknél, amelyek ma nem tartoznak Magyarországhoz: 6. az 1918 előtti utolsó magyar név (1913-as helységnévtár), mai hivatalos neve és az ország betűjele. (Pl. Szeged (Zeged, Segedin); Szántó (Zanto, Zala vm. Zalaszántó, Veszprém m.); Péter Váradgya, Pétervár, Petrovaradinum, Petrowardein; Katonai határőrvidék; Pétervárad; Petrovaradin J.)

Az ortográfiai variánsokat kivéve (Szántó - Zanto) a mutatóba felvett minden helynévváltozatot külön is feltüntetünk az ábécé rendben, utalással. A nyomtatott munkák megjelenési helyét, a levéltári jelzetekben előforduló földrajzi neveket a mutatóba nem vesszük fel. (Ld. a 6. sz. függelék.)

6. Mellékletek jegyzéke

A kötetben közölt grafikonok, térképek, facsimilék és más képes mellékletek jegyzéke. (Gyakorlatilag a fentiek címének egymásután történő közlése a lapszám feltüntetésével.)

7. Tartalomjegyzék

A bevezető tanulmányt az egyes fejezetek címével együtt vesszük fel. A forrásközlő részt iratonkint kimutatjuk, közölve az irat sorszámát, keltezését, címét és egészen röviden a tárgyát. Olyan esetekben, amikor a kötetben részletesen adjuk az irat (utasítás, előterjesztés) tartalmát, a tartalomjegyzék csak összefoglaló tárgymegjelölést tar-

talmazzon (pl. X megye utasítása országgyűlési követének, Y-nak; Z előterjesztése az országgyűlésen megtárgyalandó kérdésekről; Az országgyűlés kiáltványa Európához stb.).

6. § A bevezető tanulmány

Az iratközlést minden esetben az egyes országgyűlések (részgyűlések, nádori concursusok) történetét feldolgozó tanulmány előzze meg.

A bevezető tanulmány célja az, hogy a közreadott forrásanyag helyes megértését és értékelését lehetővé tegye. Ismertesse tehát az országos hivataloknak az országgyűlést előkészítő működését és szerepét, az országgyűlési tárgyalások mechanizmusát, kísérelje végig adat- és dátumszerűen az országgyűlés eseményeit; látókörét terjessze ki az egész országra, a Habsburg Monarchiára, sőt az egyetemes fejlődés egészére, s ismertesse monográfiyszerű alaposítással az adott időben az országgyűlésen rendezésre váró kérdéseket, az ezzel kapcsolatos álláspontokat és megoldási javaslatokat; mutassa be a főbb szereplőket, jellemezze az udvar és a rendek együttműködését vagy ellentétét, a pártok arányát és harcát - azaz mutassa meg, hogy az iratanyag adatai és az országgyűlés hogyan illeszkednek a fejlődés egészébe.

Az országgyűlés történetét feltáró tanulmányt egészítse ki a közreadott forrásanyag értékét, esetleges hiányait, közlési módját általánosan ismertető rész.

A bevezető tanulmányt lapalji jegyzetek kísérik, ezek számozása nyomtatott oldalankint újra kezdődik. (Ld. 5. § III. 2.) Maga a tanulmány, ha hosszabb, tagolódjék fejezetekre. A fejezetek kapjanak sorszámot és rövid címet. A fejezetekben tárgyaltaikat rövid utalásban vetítjük ki a cím alá. (Ld. a MOE XI-XII-ben.)

A nyomtatott művek idézésére, a család- és földrajzi nevek írására ld. 7. § I-III.

7. § Technikai jellegű utasítások

1. Nyomtatott munkák idézése

Azokat a műveket, amelyek a kötet végén közölt „felhasznált irodalom” jegyzékében említésre kerülnek (ld. 5. § V. 4.), rövidített alakban idézzük az apparátusban. (A szerző vezetékneve és a cím egy-két jellegzetes szava.) A csak egyszer említett (az irodalmi jegyzékben említésre nem kerülő) részletmunkáknál megadjuk a szerzőt (szerzőket), a teljes címet, a megjelenési helyet és időt, konkrét hivatkozásnál a lapszámot.

Nyomtatásban a szerző vezetéknevét kapitálchennel szedetjük, ezután következik a keresztnév, melyet vessző választ el a könyv (tanulmány) címétől. A címet dőlt betűvel közöljük, utána pontot teszünk, majd a megjelenés helyét és évét közöljük. A hely és az év közé semmilyen jel nem kerül. Folyóiratban (ill. kötetben) megjelent cikknél a folyóirat (vagy kötet) címét, évét és ha szükséges, kötetét közöljük, ez utóbbit puszta római számmal. Az év és a kötetszám után pontot teszünk. A lapszám után kis l. betűt írunk minden esetben (tehát nem p. vagy pp.).

2. A családnevek írása

A XVII. században a családnév írásában még semmilyen következetesség nem nyilvánult meg, a mindenkori és az egyéni helyesírás függvénye volt. Ugyanaz a személy sem írta mindig egyformán a nevét, a család tagjai meg éppen nem. A családnév írásának állandósága a XVIII. században kezd kialakulni. A folyamat a nemesi és a polgári osztályoknál egyaránt általában a XIX. század elejére fejeződik be.

Mivel ugyanazt a családnevet - egészen ritka kivételektől eltekintve (ilyen az irodalomból ismert két Péczeli, apa és fia eltérő névírása, vagy Széchenyi István nevének a család gyakorlatától eltérő egyéni írása) - mindig azonosan kell írunk, az egykorúak változó írását csak ritkán vehetjük figyelembe.

a) A történelmi családoknál, amelyek a XIX. századot is megérték, a család állandósult írásmódja az irányadó a korábbi időszakokra is, még akkor is, ha a különbség nem csupán helyesírásbeli (pl. Illésházy - a XVII. században még Illyésházy; Eszterházy - a XVII. században gyakran csak Eszterhás stb.). Akkor is a később kialakult írásmód mellett maradunk, ha a XVII. vagy XVIII. századi fonetikus családnévíráshoz viszonyítva, mesterségesen, egy még korábbi, archaikus formát rögzített (pl. Desewffy; a XVII. században és a XVIII. század közepéig általában egyszerűen Desőfi stb.). Megtartjuk a valamikor egy töről sarjadó családok ágainak idővel kialakult különböző írásmódját is (pl. Szent-Iványi és Szentiványi, a család erdélyi és felvidéki ágánál).

b) A XVII. vagy a XVIII. században kihalt családoknál a történetírásban (esetleg csak a család valamely ismertebb tagjával kapcsolatban) kialakult írásmódot vesszük át és használjuk a család minden egyes tagjára vonatkozóan (pl. Bocskai, Rákóczi, Báthory stb.). A családnév írásában ilyen esetekben sem korszakok, sem ágak szerint nem teszünk különbséget (ahogy pl. egyesek somlyai Báthorit és ecseői Báthoryt írnak).

c) Olyan esetben, ha sem az *a)* sem a *b)* alatti eset nem áll fenn, magunk alakítjuk ki a névírás formáját. Lehetőleg egyszerű, legföljebb enyhén archaikus formát válasszunk. Ügyeljünk arra, hogy olyan hangjelöléseket, amelyeket ma másként ejtünk, mint akkor, ne hagyjunk a névben (pl. a *cs* hangjelölésére *cz*-t stb.).

3. A földrajzi nevek írása

A földrajzi neveket mindig magyar alakjukban használjuk, ha van ilyen. A forrás-szövegekben előforduló más nyelvű változatokat nem jegyzetben azonosítjuk, hanem a névmutatóban. (Ld. 5. § V. 5. és a 6. sz. függelék.) Kivételt képeznek az eltorzult változatok, amelyeket jegyzetben igazítunk helyre.

4. Az élőfej

A nyomtatásban a forrásközlési rész élőfeje a következő szabályokhoz igazodik: páros oldalon az ott közölt irat keltjét, páratlan oldalon az irat rövidített címét és esetleg tárgyát tüntetjük fel. (5. § I. 2-3.)

A bevezető tanulmány élőfeje: a baloldalon: *Bevezetés X fejezet*; a jobb oldalon a fejezet címe (esetleg rövidített alakban). A mutatók élőfeje az egyes mutatók címe.

5. A kézirat

A kéziratot széles margóval, oldalankint 30 sorral gépeltessük. A gépiraton mindenütt ki kell rakni a hosszú ékezeteket, idegen szövegeknél pedig az accent-t.

Megjegyzés: Ezt a szabályzatot a MOE szerkesztőbizottságának megbízásából Benda Kálmán készítette. A levéltári szakkifejezésekben Ember Győző kéziratot Levéltári Terminológiai Lexikonát követi. A szabályzat tervezetét 1967 októberében a MTA Történettudományi Intézete 1. Magyar Osztályának kezdeményezésére egy szakemberekből álló értekezlet megvitatta. 1972. október 9-én a MOE szerkesztőbizottsága a szabályzat fenti szövegét jóváhagyta és hivatalosan elfogadta. A szabályzat szakmai lektora Borsa Iván volt.

1. sz. függelék

1607. június 15., Prága
RUDOLF KIRÁLY ORSZÁGGYŰLÉSI MEGHÍVÓJA
Bevezetés

Mátyás főherceg többszöri sürgetésére (ld. *Iratok* 111. sz.) 1607 május elején Rudolf király kiadta az utasítást a Magyar Kancelláriának, hogy készítse el az országgyűlési meghívókat. A meghívók (amelyekben június 24-ére Pozsonyba meghirdették a diétát) május 10-i keltezéssel el is készültek. Ugyanaznap kell Rudolfnak Mátyás főherceghez írt kísérő levele is, melyben a király tudatja öccsével, hogy az országgyűlési meghívók elkészültek, azokat megküldi, s megbízza őt, hogy a szokott úton, a Magyar Kamara révén küldesse szét a címzetteknek (OL M. Kanc. Min. Prag. Fasc. 1. Conv. 1607. Fol. 6.). Ez a levél azonban nem került elküldésre, ahogy a meghívók sem. Rudolfnak közben újabb aggályai támadtak az országgyűlés megtartását illetően. Csak öccse, Mátyás főherceg személyes közbelépésére (ld. x. 1.) és a császári titkos tanács június 6-i véleménye után (ld. *Iratok* 140. sz.) határozta el magát. 1607. június 15-én a már kész regálisokat egy utóirattal egészítették ki, amelyben az országgyűlés időpontját július 25-ére halasztották, majd a meghívókat az uralkodó az alábbi levél kíséretében megküldte Mátyás főhercegnek Bécsbe:

„Serenissime Princeps, Frater noster Charissime [...]

Tametsi antehac diaetam hungaricam ad festum Sancti Joannis Baptistae¹ regnicolis nostris hungaris benigne publicaverimus, quia tamen ob certas rationabiles causas litterae nostrae regales maturius transmitti nequiverunt, ad terminum magis congruentem, hoc est ad futuram proxime festum Beati Jacobi Apostoli, sive 25. diem Julii diaetam ipsam necessario per postscriptum nostrum differre nos

1 Június 24.

oportuit, prout hoc ipsum ex praesentibus, adjuncto litterarum nostrarum regalium exemplo, Dilectio V. uberius intelliget. Ab eadem fraterne petentes, ut cum et hic terminus sit in propinquo, et litterae ipsae regales, quas nunc cum praesentibus omnino paratas Dilectioni V^{rae} transmittimus, celeri distributione indigeant, Camerae nostrae Hungaricae illas assignando, eidem serio injungere et committere velit, ut illas more hactenus consueto, sine ulla mora et dilatione, in omnes regni partes confestim dirigere et distribui curare debeat. Quod Dilectionem V^{ram} ita non gravatim facturam confidimus.” (OL M. Kanc. Diaet. 1607. Pall. 20.)

AZ IRAT: *A/1* (a megyéknek szóló péld.): SzSzmL Szabolcs m. Polit. Fasc. 25. N. 3. Zárlatán a császári papírfelzetes nagy pecsét. A Szabolcs megyének küldött péld. Közlésünk ezen alapszik. – Ezzel megegyező szövegű példányok a nyugat-dunántúli és felvidéki megyék szinte mindegyikének levéltárában. Az erdélyi rendeknek címzett péld.: OL MTA 120. cs. XXV. k. 45. fol.; *A/2* (a városoknak szóló péld.): GySmL 2. Sopron v. Lad. X et K Fasc. 2. N. 62. A Sopron városának küldött péld. – Ezzel megegyező szövegű példányok a szabad királyi városok szinte mindegyikének, továbbá Modor (OABV Modor v. Mandata regia 1607. N. 22.) és Szentgyörgy (OABV J. Szentgyörgy v. Privilegia b.) kir. mezővárosok levéltáráiban; *A/3* (a káptalanoknak szóló péld.): AH Zágrábi Kápt. A. antiqua fasc. 84. N. 9. A Zágrábi Káptalannak küldött példány; *A/4* (a személyeknek szóló péld.): OL Thurzó cs. Irreg. Fasc. 4. Conv. 1. Fol. 35-36. Thurzó Szaniszlónak címzett péld. – Ezzel megegyező szövegű példányok: Révay Péternek (ŠSÚA Révay cs. Decreta regia Fasc. VII. N. 1.), Balassa Zsigmondnak és Imrének (OL Balassa cs. Fasc. AW N. 958.), továbbá Kapy Jánosnak és Zsigmondnak (OL Kapy cs.). – *B/1*: OL Hoffinanz Ung. Landtagsa. Fasc. 12. Conv. 1607. Fol. 4. Első fogalmazvány, Tiburtius Himmelreich javításaival; *B/2*: Uo. Fol. 5-6. A *B/1* tisztázata, Himmelreich újabb javításaival (2. fogalmazvány); *B/3*: Uo. Fol. 8-9. A *B/2* tisztázata, Himmelreich újabb módosításaival (3. fogalmazvány); *B/4*: Uo. Fol. 7. Az utóirat

Himmelreich által írt első fogalmazványa; *B/5*: Uo. Fol. 13-14. A *B/3* és a *B/4* tisztázata, Himmelreich végső javításával; – *C/I*: OL M. Kanc. Diaet. 1607. Pall. 20. A *B/5* Mátyás főherceg számára megküldött tisztázata (másolat). – *E*: MTAK Károlyi, Ms. 5169/4. Fol. 23-24.

NYOMT. KIADÁSA: 1. KOVACHICH, *Suppl.* III. 352-354. 1. (A Sopron városának küldött péld-ról; ld. *A/2*). – 2. *EOE* V. 520-521. 1. (Az erdélyi rendeknek küldött péld-ról; ld. *A/1*).

TARTALMA: *Május 10-i keltezéssel június 24-ére Pozsonyba összehívja az országgyűlést, majd ezt az utóiratban július 25-ére halasztja.*

[Címzés az irat külzetén:] Egregio et nobilibus vicecomiti, iudicibus ac universitati nobilium comitatus Zabolch etc. Fidelibus nobis dilectis.¹⁾

Cito, cito, cito, cito, citissime.

Rudolphus secundus, Dei gratia electus Romanorum imperator, semper augustus ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. rex, etc.

Egregii ac nobiles, fideles nobis dilecti!²⁾ Postquam inter alias graves et varias occupationes nostras, hanc potissemum curam animo volvimus atque hoc tempore in id sedulo incumbinus, quomodo inclutum hoc nostrum Hungariae regnum tot gravibus bellis ac intestinis motibus hactenus exagitatum, ad pristinum tranquillum statum et quietem reducere possemus, ideoque pro innata nostra pietate et clementia charissimorum subditorum nostrorum salutis ac ulteriori permansioni paterno plane affectu consultum volentes, cum illis de omnibus ejusdem regni nostri rebus et negotiis publicis videlicet et privatis mature agere et tractare cupimus.³⁾ Hac itaque de

1) *A/2*: Prudentibus ac circumspectis, magistro civium, iudicibus ac iuratis ceterisque universis civibus civitatis nostrae Soproniensis etc. Fidelibus nobis dilectis. – *A/3*: Honorabili capitulo ecclesiae Zagrabiensis – *A/4*: Magnifico Stanislao Thurzo de Bethlemffalwa, etc. Fidelibus nobis dilectis. – *B/1*, *B/3* és *B/5*: Ad omnes regni status.

2) *A/2*: Prudentes ac circumspecti fideles nobis dilecti! – *A/3*: Honorabiles, fideles nobis dilecti! – *A/4*: Magnifice, fidelis nobis dilecti!

3) Postquam ... cupimus: *B/1*: Postquam Dei optimi maximi cuncta gubernantis, benigna dispositione et auxilio superioribus hisce annis praeter omnem expeditionem exortos intestinos nimisque periculosos motus, qui inclutum hunc nostrum Hungariae

causa et lit cuncta commodius peragi queant, universis Ss^{bus} et Oo^{bus} ejusdem regni nostri Hungariae et partium ei subjectarum generalem conventum ad festum Nativitatis Sancti Joannis Baptistae, hoc est 24. diem proxime venturi mensis Junii anni praesentis 1607.¹⁾ ad civitatem nostram Poseniensem clementer indicendum et promulgandum duximus, eique in hac etiam nostra absentia²⁾ Seren^{um} principem Mathiam, archiducem Austriae etc., fratrem nostrum charissimum, attributa eius dilectioni de omnibus rebus agendi, tractandi et concludendi plena potestate, praefecimus. Quapropter fidelitatem vestram benigne hortamur, vobisque harum serie clementer ac firmiter committimus et mandamus,³⁾ ut ad praedictum diem et locum

alioquin longiore bello turcico sat superque afflictum, aliquandiu pervagati sunt et acerbè perstrinxerunt, tandem bonis modis sopiri et componi contigit, nihil prius aut magis habuimus in votis, quam ut pro innata nostra pietate et clementia, stabilita etiam et composita cum principe Turcarum pace ictoque firmo foedere, charissimorum subditorum nostrorum salutem et ulteriori permansioni, paterno plane affectu consulere ac ea, sive publica regni puncta, sive diaetalia saltem negotia sint, primo quoque tempore pro bono et utilitate publica mature promovere, et cuncta in bonum ordinem redigere et ad optatum tandem finem. Dei nobis assistente gratia, perducere possemus. - B/2: Postquam Dei optimi maximi cuncta gubernantis, benigna dispositione et auxilio praeter omnem expeditionem exortos internos illos ac perniciosos motus, qui inclytum hoc nostrum Hungariae regnum alioquin longiore bello turcico sat superque afflictum, aliquandiu acerbi pervagati sunt, tandem pro majori patie bonis modis sopiri et componi contigit, nihil prius aut magis habuimus in votis, quam ut pro innata nostra pietate et clementia, charissimorum subditorum nostrorum salutem et ulteriori permansioni, paterno plane affectu consulere, atque cum illis de omnibus ejusdem regni nostri rebus et negotiis, tum publicis, tum privatis, sive pacem, sive bellum concernentibus, primo quoque tempore pro bono et utilitate publica mature tractare, et cuncta in bonum et ad optatum tandem finem per Dei gratiam redigere et perducere possemus. - Kisebb javítások után ezt a változatot újra letisztították, ezen Himmelreich az első mondatot kihúzva, a margóra írta a végleges szöveget.

¹⁾ B/1-B/3: a hónap és a nap még nincs kitéve, helyén: N.

²⁾ B/1-B/3: ... eique in lute etiam nostra absentia, quum fideles regnicolae nostri, eo quod etiamnum gravibus totius christianae reipublicae curis et occupationibus distinemur, acquo animo ferrent, ... - A közbevetett magyarázó mellékmondatot csak az utolsó fogalmazvánvi példányban (B/4) húzták ki.

³⁾ A megyéknek és városoknak írt országgyűlési meghívók következetesen használt formulája így szól: „Quapropter fidelitati vestrae harum serie clementer ac firmiter mandamus, ...” (Ld, pl. 1602: MOE X. 23. l.; 1603: uo. 171. l.; 1604: uo. 404. l.;

peculiares et sufficientes nuncios vestros, sine ulla mora et excusatione, e medio vestri expedire et mittere debeatis, qui sint viri prudentes, pacisque et concordiae studiosi et amantes, qui illic unacum reliquis dominis praelatis,¹⁾ baronibus, magnatibus et nobilibus ceterisque Ss^{bus} et Oo^{bus} dicti regni nostri Hungariae et partium ei subjectarum, de iis omnibus, quae ad publicam praefati regni nostri quietem et tranquillitatem, ejusdemque defensionem et optimum statum accomodatissima videbuntur, tractare et in medium consulere debeant.²⁾ Curandum autem vobis erit, idque omnino ita fieri volumus, ut pro maturandis et confestim inchoandis tractatibus praedicti vestri nuncii ad praefixum diem certoceitius Posonii comparcant.³⁾ Secus sub poena decreti non facturi. Datum in arce nostra regia Pragensi, 10. die mensis Maii,⁴⁾ anno Domini 1607.

Rudolphus mp.
Forgacz

Franciscus

episcopus Nitriensis mp.
Himmelreich mp.

Postscripta. Tametsi cupivissemus, ut praefixus diaetae terminus in suo vigore permanere potuisset, quia tamen, ob certas rationabiles⁵⁾ causas, hasce litteras nostras regales remorari contigit, alium et quidem commodiorem terminum festum videlicet Beati Jacobi apostoli, sive 25. diem futuri mensis Julii anni praesentis, ad futuram generalem congregationem in supradicta civitate nostra

1605: uo. XI. 66. 1.) Ugyanakkor a nagyságosoknak személy szerint küldött neghívóban ehelyett ez állt: „Quapropter Fidelitatem V^{rum} benigne hortamur, ...” A két formula először az 1606. március 10-én kiboesátott regálisban keveredett össze (MOE XII. 45-47. 1.), innen vette át szöszerint Himmelrcieih 1607-ben.

¹ A/3: Quapropter fidelitati tuae harum serie elementer ac firmiter committimus et mandamus, ut ad diem praefatum sine ulla mora et excusatione Posonium venire, atque illic unacum reliquis dominis praelatis ...

² A/3: A „debeant” nincs.

³ A/3: Ez a mondat hiányzik. Helyette: Postpositisque privatis negotiis, omnino hisce comitus interesse debeas.

⁴ B/1-B/2: A keltezés hónapja és napja nincs kitöltve.

⁵ A/4: certas et rationabiles

Posoniensi fiendam, vobis¹⁾ benigne indicendum et nominandum duximus, atque ut eo dic nuncii vestri certocertius sese Posonii sistant et compareant,²⁾ vobis³⁾ sub poena decreti suprascripta clementer ac firmissime edicimus et demandamus. Datum Pragae, 15.⁴⁾ Junii anno supradicto.

Megjegyzés

Mátyás főherceg a regálisokat szétosztásra a Magyar Kamarának küldte meg Pozsonyba. Modor városa (ahogy a regális dorsumán olvasható) június 24-én, Trencsén városa június 27-én kapta kézhez a meghívót. A felső-magyarországi meghívókat tartalmazó csomagot június 25-én továbbították Pozsonyból a trencsényi harmincadosnak, aki Árva megyébe a turdosini harmincadosnak, ez pedig Lőcse városának küldte tovább. Lőcséről július 1-én este a város küldönce vitte Kassára. (OL M. Kamara Exp. Cam. 1607. június N. 46., 49. és Máriássy Zsigmond levele július 3-áról: OL Máriássy cs. Miss. Fasc. 2. Conv. 1600-1610. Fol. 87.) Forgách Zsigmond királyi biztos július 3-án postázta Kassán a felső-magyarországi városoknak szóló regálisokat. (Levele Lőcséhez: OASNV:L Lőcse v. Irreg. 1607.). Kassa városa is 3-án kapta kézhez. (MAK Kassa v. Acta 1607. N. 5184.) Július 4-én este 6 órakor érkezett a meghívó Selmecbányára, s innen továbbítva, 5-én reggel 6 órakor kézbesítették Körmöcbányán. (OAZH: BS Selmecbánya v. Irreg. 1607. május; OAZH Körmöcbánya v. Diaet. I. II. Fasc. 2. N. 217-218.)

1 A/4: tibi

2 A/4: eo dic ceriocertius Posonii compareas

3 A/4: tibi

4 B/4: 16., majd átváltva: 15.

2. sz. függelék

FORRÁSKÖZLÉSI MINTÁK¹

a) *Magyar nyelvű szöveg közlése*

Tekéntetes, Nagyságos Urak és Nemes Ország!

Minemő nagy veszedelmes állapotban és romlásban vala az elmúlt időkbén az mi szerelmes hazánk, ki ednehány száz esztendőttől fogva az keresztinségnek paizsátt viselte, mind az természett szerint való ellenségttől, mind belső sokféle nemzettől, nem szükség azokatt Kegyelmeteknek előszámlálnom, mert tudom bizonynal. Kegyelmetek közzül egy sincs olyan, ki mindazokról vagy meg nem emlékez-nék, vagy azoknak terhét nem viselte volna, tizeknek lecsendesítésében, hogy az mi hazánk az keresztinségnek paizsull tovább is megmaradgyon, az Ur Isten ő szent fölsége Matthias herceg urunk gubernátorunk atyái gondviselése által minemő őszkezt ada, az beczi végezések és pacificatiók bizonságot tesznek róla, kiből mind az keresztinséggell való megbékéllés, sőt az szomszéd országokkal öszvekötelezés is, mind az törökkell való békeségnek víghözvitele következik és kijöve. Melleknek mindkét felől víghoz való vitelében miérthogy némely hamis és gonosz tanácsi ingerlése császárt ő fölségétt arra vezérlette, hogy az békeséget se az magyarral, se az törökkell meg ne tartsa (ki miatt ez elmúlt őszell az hajduságnak föltámadása következék), kénszeréttett az megnevezett Matthias herceg urunk és gubernátorunk az ő tisztí [szerént] és reánk való gondviseléséből Posomban az elmúlt gyűlésre az országott öszvehirdetni, és hogy az megirt szent békeség mindenképpen víghözmenjen, abban őszkezekett keresni; holott minemő vígezése lón ő fölségének az országgall Kegyelmetek követeinek jelenlétében, Kegyelmetek jól megértette és azt approbálta is pecsétével és statutumjával. Az mely gyűlésnek vígezése hogy ad effectum is

1 Az eredeti publikációban közölt facsimilétet technikai okukból nem tudtuk közreadni (szerk.).

menjen, Matthias herceg urunk az császárt az beczi vígezésnek megtartására ednehányszor írása által requirálta, és az szomszéd országokatt is s fejedelmeken is róla megtalálta, holott császár ő fölsége azokott mégis megtartani nem akarván, nem lón mit tenni herceg urunknak s gubernátorunknak, hanem egyfelől

b) *Latin nyelvű szöveg közlése*

Serenissime Princeps, Domine, Domine clementissime!

Intellexerunt domini praelati, barones, magnates et nobiles cacterique SS et OO inclyti quondam regni Hungariae, quae Ser. V., dominus ipsorum clementissimus in hoc conventu, quem Ser. V. ad sopiendos hosce noviter exortos motus pristinamque regni tranquillitatem reducendam his ipsis clementer indicere atque pro suo suscepto ex plenipotencia S^{ae} Ss^{mae} caesareae et regiae M^{tis} domini itidem ipsorum clementissimi gubernatoris officium avertendis hisce ingruentibus malis et periculis restituendaque Hungariae pristina pace, quiete et securitate libenter in medium ipsorum venire dignata sit. Pro qua quidem clementi Ser^{tis} V^{rae} cura et sollicitudine proque hoc syncero et plane paterno affectu, quod in tuendo hoc afflicto regno Hungariae nullis suis, neque laboribus, nec vigiliis, neque extremis quibusque periculis, etiam cum vitae dispendiis adeundis, ex innata sua affectione, propensione et amore, quo ex regio sanguine hungarico oriunda in hoc regnum afficitur, se parcituram offerat, summas easque immortales Ser^{ti} V^{rae} iidem SS et OO gratias humillime agunt conabunturque hoc syncerum Ser^{tis} V^{rae} studium et propensam affectionem posthabitis vitae et fortunarum suarum

c) *Német nyelvű szöveg közlése*

Ungefährlicher inhalt der hungerischen ständt abgesandten, durch IIⁿ grafen Georg Turso zue Horn versambleter drey politischen ständen augspurgerischen konfession alher verordneten ausschuß, den 8. Novembris dises 1608. getanen fuertrag.

Es wäre den löblichen hungerischen ständen fürkomen, welchermassen sich neuer aufstandt und unruhe, sowoll etlicher orten in Ungern, als auch in Osterreich erheben wollen, und destwegwn ein zusambenkunft zue Prespurg zue stillung derselben angestellt. Allda hette sich bey ihnen befunden der wolgeborn herr, H. Erosam von Tschernembl etc., von den osterreichischen loblichen ständten an sie, die hungerische ständt legationweiß abgefertigt, de licite inen mit sonderer ausführen fübracht, wasgestalt sy in iren privilegiis, altherkomen und gebrauch, vorderist in dem klaynot, der von weillandt kaysers Maximiliani secundi ihnen ertailten religion-concession augspurgerischen konfession höchlichen betrangt werden, und derowegen, daß sie mit irer ersprießlichen intercession bey ir königlichen wörden, vermiig irer union und verainigung ihnen soweitt fürstenttig sein wollten gebetten, damit solches remitiert, und sy bey dem gebrauch, wie es vurdergedachten kaisers Maximiliani leb- und regierungszeiten gehalten, und sie im ruebigen gebrauch hergebracht gelassen und dessen vergewißt sein möchten; und wahren solchs seine fürträg in dreyen punkten beruehent.

Erstlich, daß die löblichen osterreichischen ständt augspurgerischen konfession bey iren privilegien, altherkomen

d) *Francia nyelvű szöveg közlése*

de l'attention et de la ponctualité avec laquelle on a continué les remises de ses subsides. Cela me fait juger que bien loin que le Roy et son conseil, aient fait aucune attention, comme V. A. semble le croire, au peu de vigueur avec laquelle les affaires se pousoient en Hongrie, S. M., à qui les grandes qualités, la fermeté et l'activité de V. A. sont parfaitement connues, a jugé que, si les choses n'avoient pas en Hongrie le succès qu'il serait à souhaiter pour V. A. et pour les intérêts de la nation hongroise, ce n'estoit qu'un effet de la disposition des esprits et des affaires intérieures du Royaume et peut-estre une suite des ménagements que la tendresse de V. A. pour sa nation luy faisoit avoir pour ses généraux, qui ne se portoient pas

avec le mesme zèle et la mesme sincérité à seconder ses bonnes intentions. Cette considération me fait espérer que V. A. trouvera bon que je n'envoie point au Roy une copie de la lettre qu'Elle m'a fait l'honneur de m'écrire, d'autant plus que, ce que je pourrais ajouter en l'envoyant, serait de peu d'effet, estant contraire à l'usage estably parmi les ministres du Roy dans les pays estrangers, qui est que chacun rende compte directement de ce qui se passe au pays où il réside. Ainsy j'espère que les mesmes choses représentées par Mr Desalleurs auront plus d'efficace, et le zèle qu'il a témoigné jusqu'à cette heure pour les intérêts de V. A. et ceux de la nation hongroise, ne doit pas laisser douter qu'il néglige rien de tout ce qui pourra contribuer.

e) *Olasz nyelvű szöveg közlése*

Sacra Caesarea Maesta.

Importando infinitamente al servizio di Dio et anco a quello di V. M. che l'inique capitulationi di Vienna, per quello in particolare che riguardano il capo della religione, siano del tutto abrogate nella prossima futura dieta di Ungaria. Mi parerebbe di mancar troppo dal debito del mio uffitio, se io non venissi a ricordare humilmente a V. M., che nell' instruttione che si dovera dare a' i serenissimi commissarii per la sudetta dieta, V. M. resti servita ordinare espressamente, che siano corretti et annullati tutti gli articoli pregiudicievoli alla santa fede cattolica nella passata trattatione conforme a' gl'inconvenienti avvertiti et notati ne'seguenti capi.

Primo, che si tolga l'articolo primo, per il quale si conceda a' gli Ungari liberta di conscienza.

2° Che si avvertisca nell'articolo 5° a non permettere in alcun modo, che la causa contro il vescovo d'Agria s'habbia da vedere in dieta, non essendo ragionevole che un cosa e ripiena di strepito, essendovi massimamente la costitutione del re Stefano, primo institutore dell'ordine ecclesiastico al capo 3°, dove proibisce al figliolo, che le cause de'vescovi siano tirate al foro secolare.

3° Si pone in consideratione di V. M. circa l'articolo 6°, se sia expediente al suo imperial servitio et se sia anco ragionevole che i vescovi titolari non habbiano luogo in dieta, quasi che il voto vada con le possessioni et non con la dignita.

Di piu circa l'istesso se le ricorda humilmente a non permettere in alcuna maniera.

3. sz. függelék

RÖVIDÍTÉSEK

a) *Az iratok irattani meghatározásának rövidítései*

A: = tisztázat

B: = fogalmazvány

C: = egykorú másolat

D: = későbbi másolat

E: = egykorú nyomtatott

F: = fordítás

G: = tartalmi kivonat

b) *A jelzetekben alkalmazott rövidítések (példák)*

A. = Acta

Congr. = Acta congregationalia

Conv. vagy conv. = convolutum

cs. = család; csomó

Fasc. vagy fasc. = fasciculus

Fol. vagy fol. = folio

p. = pagina

k. = kötet

l. = lap

Lad. vagy lad. = ladula

m. = megye

N. = numerus, numero, Nummer

sk. = sajátkezű

sz. = szám

t. vagy T. = tomus

v. = város

c) *Levéltári és könyvtári rövidítések (példák)*

- AE - ARCHIVES DU MINISTERE DHS AFFAIRES
ÉTRANGERES (Párizs)
- AGB - ARCHIVES GÉNÉRALES DU ROYAUME DE
BELGIQUE (Brüsszel)
- AGS - ARCHIVIO GENERAL DE SIMANCAS (Simancas)
- AH - ARHIV HRVATSKE (Zágráb)
- Zágrábi kápt. - Arhiv prvostolnoga kaptola u Zagrebu
- AIAC - ARHIVA ISTORICA ACADEMIEI R. S. ROMÂNIA
DIN CLUJ (Kolozsvár)
- AmB - ARCHÍV MESTA BRATISLAVY (Pozsony)
- AmK - ARCHÍV MESTA KOŠICE (Kassa)
- ARSI - (ARCHIVUM ROMANUM SOCIETATIS IESU)
ARCHIVIO GENERALE DELLA COMPAGNIA DI
GESÙ (Róma)
- AStV - ARCHIVIO DI STATO. VENEZIA (Velence)
Disp. - Cancellario Secreta. Dispacci degli ambasciatori
al Senato.
- ASV - ARCHIVIO SEGRETO VATICANO (Róma)
Borghese - Collezioni varie. Fondo Borghese
Nunz. Germ. - Segretaria dello Stato. Nunziatura di
Germania
- BLA - BURGENLÄNDISCHES LANDHSARCHIV
(Kismarton)
- BStB - BAYERISCHE STAATSBIBLIOTHEK (München)

DZAM - DEUTSCHES ZENTRALARCHIV. ABTEILUNG
MERSEBURG (Merseburg)

ELTEK - AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRA (Budapest)
Hevenessi - Collectio Hevenessiana
Litt. et epist. - Litterae et epistolae originales

ESZKML- AZ ESZTERGOMI SZÉKESFŐKÁPTALAN
MAGÁNLEVÉLTÁRA (Esztergom)

GySmL: 1 - GYŐR-SOPRON MEGYEI 1. sz. LEVÉLTÁR (Győr)
Győr m. - Győr m. levéltára

GySmL:2 - GYŐR-SOPRON MEGYEI 2. sz. LEVÉLTÁR (Sopron)
Sopron m. - Sopron m. levéltára
Sopron v. - Sopron v. levéltára

HBmL - HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁR (Debrecen)
Debrecen v. - Debrecen v. levéltára

HmL - HEVES MEGYEI LEVÉLTÁR (Eger)
Egri Kápt. - Az Egri Káptalan magánlevéltára
Heves m. - Heves és Külső-Szolnok m. levéltára

HHStA - HAUS-, HOF- UND STAATSARCHIV (Bécs)
Handschr. - Handschriftensammlung
Hungg. - Ungarische Akten. Alter Bestand.
Reichtagsa. - Reichskanzlei. Reichtagsakten

HKA - FINANZ- UND HOFKAMMERARCHIV (Bécs)
Hofffinanz. Ung. - Hofffinanz. Ungarn.
Ung. Gegenst. - Anhang vermischter ungarischer
Gegenstände.

- KA - KRIRGSARCHIV (Bécs)
Hofkr. – Hofkriegsrat
- MTAK - A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYV-
TÁRA (Budapest)
Károlyi - Károlyi Árpád hagyatéka
Tört. Biz. - Az Akadémia Történelmi Bizottságának
másolatai
- NÖLA - NIEDERÖSTERREICHICHES LANDRSARCHIV
(Bécs)
Ständ. A. – Ständisches Archiv. Akten
- OABB - OKERSNÝ ARCHÍV BANSKÁ BYSTRICA
(Besztercebánya)
Besztercebánya v. - Archív mesta Banskej Bystrice
- OABV - OKERSNÝ ARCHÍV BRATISLAVA-VIDIEK (Bazin)
Bazin v. - Archív mesta Pezinku.
Modor v. - Archív mesta Modry
- OABV:J - OKERSNÝ ARCHÍV BRATISLAVA-VIDIEK.
POBOČKA V JURI PRI BRATISLAVE (Szentgyörgy)
Szentgyörgy v. - Archív mesta Jura pri Bratislave
- OABV:L - OKERSNÝ ARCHÍV SPIŠSKA NOVÁ VES.
POBOČKA V LEVOČI (Lőcse)
Lőcse v. – Archív mesta Levoče
- OATr. - OKERSNÝ ARCHÍV TRENČIN (Trencsén)
Trencsén v. - Archív mesta Trenčína
- OK - ORSZÁGGYŰLÉSI KÖNYVTÁR (Budapest)
Gyurikovits - Gyurikovits György országgyűlési kéziratok
és könyvek gyűjteménye

- OL - MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR (Budapest)
- A. Regni. - Archivum Regni
 - Art. - Articuli diaetales (N 45)
 - Diaet. ant. - Diaetae antique (N 49)
 - Batthyány cs. - A Batthyány cs. hercegi ágának levéltára
 - Apponyi - Az Apponyi cs. iratai (P 1339)
 - Illésházy - Az Illésházy cs. iratai (P 1341)
 - Dóczy cs. - Archivum familiae Dóczy de Nagylucse (E 173)
 - Porgách cs. - A gróf Forgách cs. levéltára (P 287)
 - Gévay - Gévay Antal hagyatéka (I 28)
 - Hoffinanz Ung. - Hoffinanz Ungarn
 - Landtagsa. - Ungarische Landtagsakten (I 57)
 - Kapy cs. - A Kapy cs. levéltára (P 346)
 - Kovachich - Kovachich Márton György országgyűlési gyűjteménye (N 114)
 - M. Kamara - A Magyar Kir. Kamara levéltára
 - A. publ. - Acta publica (E 142)
 - Ben. mand. - Benigna mandata (E 429)
 - Exp. cam. - Expeditiones camerales (E 15)
 - NRA - Neo-regestrata acta (E 148)
 - T. Eml. - Történelmi Emlékek (N 144) Belügyi iratok
 - M. Kanc. - A Magyar Kir. Kancellária levéltára
 - Diaet. - Acta diaetalia (A 95)
 - Min. Prag. - Minutae Pragenses (A 129)
 - Máriássy cs. - A Máriássy cs. levéltára
 - Miss. - Missiles (P 1194)
 - Batizf. - Batizfalvi levéltár (P 491)
 - Márkusf. - Márkusfalvi levéltár (P 492)
 - MTA - A Magyar Tudományos Akadémiától átvett iratok (R 274)
 - Thurzó cs. - A Thurzó cs. levéltára (E 196)
 - Zichy cs. - A gróf Zichy cs. zsélyi levéltára

- Miss. - Missiles (P 707)
- OSZK - ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR (Budapest)
Illésházy - Illésházy Gáspár diáriunia (Quart. Lat. 362)
Jászay - Jászay Pál másolatgyűjteménye
(Quart. Lat. 2164)
- ÖNB - ÖSTERREICHISCHE NATIONAL BIBLIOTHEK
(Bécs)
- PrL - PRÍMÁSI LEVÉLTÁR (Esztergom)
A. Eccl. Vetus - Archivum Ecclesiasticum Vetus
- PRO - PUBLIC RECORD OFFICE (London)
- ŠAB - ŠTATNÝ ARCHÍV V BRATISLAVE (Pozsony)
Pozsony m. - Archív Bratislavskej župy
- ŠAN - ŠTATNÝ ARCHÍV V NITRE (Nyitra)
Bars m. - Archív Tekovskej župy
Illésházy cs. - Archív rodu Illésházy
- SLHA - SÄCHISCHES LANDESHAUPTARCHIV (Drezda)
Ungarn - Geheimes Archiv. Ungarische Sachen
- SMLA - STEIERMÄRKISCHES LANDESARCHIV (Grác)
Landsch. - Altes Landschaftliches Archiv
Landt. – Landtagshandlungen
- ŠSÚA - ŠTATNÝ SLOVENSKÝ ÚSTREDNÝ ARCHÍV
(Pozsony)
Erdődy cs. közp. - Ústredny archív rodu Erdődy
Jászói conv. hitelesh. - Hodoverné miesto jasovský
konvent
Révay cs. - Spoločný archív rodu Révay
- SzSzmL- SZABOLCS-SZATMÁR MEGYEI LEVÉLTÁR
(Nyíregyháza)

Szabolcs m. - Szabolcs m. levéltára

SzBFK - A SZENT BENEDEK-RENDI FŐAPÁTSÁG
KÖNYVTÁRA (Pannonhalma)

TiREL - A TISZÁN INNENI REFORMÁTUS
EGYHÁZKERÜLET LEVÉLTÁRA (Sárospatak)

ZmL - ZALA MEGYEI LEVÉLTÁR (Zalaegerszeg)
Nedeczky cs. - A Nedeczky cs. levéltára
Zala m. - Zala m. levéltára

ZOGA - ZAKARPATSZKIJ OBLASZTNOJ
GOSZUDARSZTVENNÜJ ARCHIV (Beregszász)
Bereg m. - Komitat Bereg
Ungvár v. - Gorod Uzsgorod

d) *Rövidítések a szövegek közlésben (példák)*

(A csillaggal jelzettek csak név előtt vagy megszólításban.)

art. = articulus

D. = dominus*

Durchl. = durchlaucht

Egr. = egregius*

Fl. = florenos

Fürstl. = fürstlicher

Gen. = generosus*

H. = Herr*

Illustr. = illustrissimus*

incl. = inclytus

Kays. vagy kays. = Kayserlicher

Kir. vagy kir. = királyi

Königl. vagy königl. = königlicher

löbl. = löblich, löblicher

M. = Majestas; Majesté; Majestät

Magn. = magnificus*

Mr. = Monsieur*

Ms. = manuscriptum, manuscripti

M. S. = Majestas Sua

M. V. = Majesta Vestra

nagys. = nagyságos*

P. = Pater; padre*

R. = reverendus; reverendo*

Rss. = reverendissimus; reverendissime; reverendissimo*

S. A. = Sua Altezza; Son Altesse

Seren. = serenissimus; serenissimo

S. M. = Sua Majestas; Sa Majesté; Seine Majestät; Sua Maesta

S. M. Ss. = Sua Majestas Sacratissima

Sign. = signor*

Spect. = spectabilis*

SS et OO = Status et Ordines

S. Ser. = Sua Serenitas, Sua Serenita

tc. = törvéncikk

tek. = tekintetes*

tit. = titulus

V. A. = Votre Altesse

4. sz. függelék

NYOMTATOTT FORRÁSOK ÉS IRODALOM (PÉLDÁK)
(egyben rövidítési jegyzék)

APPONYI, *Hung.* - APPONYI Alexander, *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften.* I-IV. München 1903-0927.

BÁRTFAI SZABÓ, *Forgách cs.* - BÁRTFAI SZABÓ László, *A Hunt-Pázmán nemzetségben Forgách család története.* Esztergom 1910.

BÉL, *Adparatus* - BÉL, Matthias, *Adparatus ad historiam Hungariae.* Posonium 1735.

CSOMA, *Abauj Torna vm.* - CSOMA József, *Abauj Torna vm. nemesi családai.* Kassa 1897.

Documente - *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești.* Publicate de Andrei VERESS. T. I-XI. București 1929-1939.

Epistulae Caetani - *Antonii Caetani nuncii apostolid apud imperatorem epistulae et acta. 1607-1611.* Edidit Milena LINHARTOVA. Pars. I.: 1607. Praeae 1932; Pars. II.: 1608. Jan-Mai. Praeae 1937; Pars. III.: Sectio I.: 1608. Mai-Aug. Praeae 1940; Pars. III: Sectio II.: 1608. Aug. Praeae 1946.

EOE - *Erdélyi Országgyűlési Emlékek.* Kiadta SZILÁGYI Sándor. I-XXI. k. Bp. 1875-1898.

ESZTERHÁZY, *Eszterházy cs.* - ESZTERHÁZY János, *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása.* Bp. 1901.

GF = *Genealógiai Füzetek*

HAICZL, *Érsekújvár* - HAICZL Kálmán, *Érsekújvár múltjából.* Érsekújvár 1932.

JEDLICKA, *Kiskárpáti* - JEDLICKA Pál, *Kiskárpáti emlékek.* I-II. k. Bp.-Eger 1884-1891.

KATONA, *Hist. crit.* - KATONA Stephanus, *Historia critica regum Hungariae.* T. I-XXIII. Ordo I-XLII. Pest 1779-1817.

KÉMÉNY, *Notitia* - KÉMÉNY Josephus, *Notitia historico-diplomatica archivi et literolium capituli Albensis Transilvaniae*. T. I-III. Cibinii 1836.

KOSÁRY, *Bevezetés* - KOSÁRY Domokos, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. I-III. k. Bp. 1951-1958.

KOVACHICH, *Vestigia* - KOVACHICH Martinus Georgius. *Vestigia comitorum apud Hungaros ... Budae* 1798-1801.

M. Életr. Lex. - *Magyar Életrajzi Lexikon*. Főszerkesztő: KENYERES Ágnes. I-II. k. Bp. 1967-1969.

MOE - *Magyar Országgyűlési Emlékek*. Kiadta FRAKNÓI Vilmos és KÁROLYI Árpád. I-XII. k. Bp. 1874-1914.

Mon. Ung. - *Monumenta Ungarica*. Edidit Job. Cristianus ENGEL. Viennae 1809.

NAGY, *Bocskai* - Nagy László, *A Bocskai szabadságharc története*. Bp. 1961.

NAGY Iván - NAGY Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I-XII. és pótk. Pest 1857-1868.

RMK - SZABÓ Károly - HELLEBRANT Árpád, *Régi Magyar Könyvtár*. I-III. k. Bp. 1897-1898.

RMKT XVII. - *Régi Magyar Költők Tára, XVII. század*. I-VI. k. Bp. 1959-1972.

SÁNDOR, *Bocskai* - SÁNDOR Imre, *A kismarjai Bocskai család*. (GF 1904. I. k.)

Sz. = *Századok* (A Magyar Történelmi Társulat közlönye)

SZINNYEI - SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*. I-XIV.k. Bp. 1891-1914.

SZIRMAY, *Zemplén* - SZIRMAY Antonius, *Notitia historica comitatus Zempléniensis*. Budae 1804.

Tanúim, önkormányzat - *Tanulmányok a helyi önkormányzat múltjából*. Szerk. BÓNIS György - DEGRE Alajos. Bp. 1971.

Török-m. oklt. - Török-magyar oklevéltár. 1533-1789. A konstantinápolyi levéltárakban gyűjtötte és magyarra fordította KARÁCSON Imre. Szerk.: THALLÓCZY Lajos, KRCSMARIK János és SZEKFŰ Gyula. Bp. 1914.

Udvartartás - [Thallóczy Lajos,] *A magyar kir. udvartartás történeti fejlődése*. Bp. 1893.

VERESS, *Tárnoki szék* - VERESS Miklós, *A tárnoki hatóság és a tárnoki szék. 1526-1848*. Bp. 1968.

VÉRTEŠ, *Gyurikovits* - VKRTLIŠ György, *Az Országgyűlési Könyvtár Gyurikovits-gyűjteménye*. (Sz. 1964. 99. k.)

WURZBACII - WURZBACU, Constantin v., *Biographisches Lexicon des Kaiserthum Oesterreich*. Bd. I-LX. Wien 1857-1892.

5. sz. függelék

PÉLDÁK AZ ÉLETRAJZI JEGYZETEKRE

APPONYI Pál, nagyapponyi (1564-1624. szept. 8.) Nyitra megyei előkelő köznemesi család sarja. 1606-ban a bécsi béke tárgyalásain egyike Bocskai megbízottainak. 1606. június 28.: Rudolf császáriéi bárói rangot kap. 1608-ban Mátyás főherceghez csatlakozott, jelen volt az 1608. februári pozsonyi részgyűlésen és részt vett a csehországi hadjáratban. 1608 május: Thurzó Szaniszlóval együtt Mátyás főherceg követe a sziléziai rendeknél. Jelen volt az 1608-as pozsonyi koronázó országgyűlésen. 1611 áprilisában tagja a cseh és osztrák rendekkel tárgyaló magyar bizottságnak (Prágából írt levele Thurzó Györgyhöz: OL Thurzó cs. Fasc. 7. N. 26.). 1618: az országgyűlés által az országhatár kiigazítására felállított bizottság egyik tagja (1618: 12. tc.). 1620: Bethlen Gábor követe a budai pasánál. 1621: Bethlen békeköveteinek egyike. Ugyanebben az évben a M. Kamara elnöke. 1622 május: koronaőr (JEDLICSKA, *Kiskárpáti Emlékek*. II. 60-61. l. - OSzK Quart. Lat. 357. Fol. 35.).

AQUAVIVA Claudio (1543-1615) 1581-től haláláig a Jezsuita Rend generálisa.

BOSNYÁK Tamás, magyarbéli (Pozsony? 1570 és 1575 között-1634. dec. 19.) Nyitra, Hont és Nógrád megyei nagybirtokos, kat. vallásit főúr. B. András és Illésházy Kata (Illésházy István, a későbbi nádor húga) fia. Katonai pályáját Erdődy Tamás horvát bán oldalán, a horvát végeken kezdte, majd végigharcolta a tizenötéves török háborút. Részt vett Pest, Esztergom és Székesfehérvár visszavételében és a mezőkeresztesi csatában. Az 1590-es évek végén Surány (Nagysurány) várának kapitánya. 1604-ben a Kamara elkobozta Surány környéki birtokait, ezért 1604 végén csatlakozott Bocskaihoz. Rhédey Ferenc hadtestében részt vett a felsőmagyarországi hadjáratban (NAGY, *Bocskai* 186. s köv. l.) 1605 júniusáig érsekújvári, attól kezdve haláláig füleki kapitány. (HAICZL, *Érsekújvár*. 63-64. l.) 1606-ban nyerte vissza elkobzott birtokait. 1607-ben megkapta a

férfiágon kihalt Bajoni és Kenderessy családok egyesített vagyonát, 1609. dec. 10-én pedig II. Mátyás bárói rangra emelte. Az 1608-as országgyűlésre személyére szóló meghívót kapott, az országgyűlésen Illésházy István pártját támogatta. 1611-ben részt vett Forgách Zsigmond erdélyi hadjáratában. 1617. ápr. 3-tól Hont m. főispánja, 1620-ban Bethlen Gábor mellé állt, de 1621 márciusában visszatért a császár hűségére s fegyverrel harcolt Bethlen ellen. Jutalmul 1622-ben megkapta Apponyi Miklós hűtlenség címén elkobzott Nyitra megyei birtokait. 1624-ben kir. főétekgogó-mester. 1631. jún. 15.: a király kinevezte felsőmagyarországi főkapitánnyá, de betegeskedésére hivatkozva nem fogadta el. Első felesége Kenderessy Mária (megh. 1626), a második özv. Csehy Miklósné Zádori Katalin. (MATUNÁK Mihály, *A magyarbéli Boxnyák család története*. Körmöcbánya, 1895. 27-43. 1.; füleki kapitányságával kapcsolatos iratok, 1611-1614: KrA Hofkr. Registr. Prot. Bd. 226. Fol. 68.; Expedit Bd. 229. Fol. 128, 232, 246; a füleki protestáns nemesség panaszai Bosnyák ellen, az ügyben lefolytatott vizsgálat, 1609-1610: OL Thurzó cs. Fasc. 34. N. 8-10; levelei Thurzó Györgyhöz, 1607-1616: uo. Fasc. 67-68. és 80. továbbá ILA Bálint, *Ref. Egyháztörténeti adatok ... a Thurzó levéltárban*. Debrecen 1934. 14. 1. 12. sz.; Illésházy Istvánhoz írt egészen részletes 1605-ös beszámoló: OL Batthyány cs. Illésházy Lad. 1. Fasc. 17.)

BUEDNER Elias, 1602 óta Körmöcbánya városának jegyzője. Az 1608 januári pozsonyi részgyűlésen és az őszi koronázó országgyűlésen a város egyik követe.

DE MARRA Placido (?-1621) 1596-tól haláláig melfi (Itália) püspök. 1608 szeptemberétől 1613-ig Mátyás főherceg (majd II. Mátyás király, császár) mellé rendelt pápai nuncius. Ebben a minőségében jelen volt az 1608-as pozsonyi koronázó országgyűlésen.

DERSFFY Orsolya, szerdahelyi (1593 előtt-1619. márc. 15. Zólyom), D. Ferenc kir. főpohárnokmester, Sáros m. főispánja és lándzséri Császár Orsolya egyetlen leánya. 1607-ben férjhezment Mágóchy Ferenchez, majd ennek halála után egy évvel, 1612. nov.

22-én Eszterházy Miklóshoz, akinek kedvéért róm. kat. vallásra tért át. Kezével a Dersffy és Mágochy vagy az Eszterházyak birtokába jutott. (ESZTERHÁZY, *Eszterházy cs.* 91-93. 1.)

FÁY Ferenc, 1598-ban elmaradt fizetéséért folyamodik a Hadi Tanácshoz, a kérvényről készült kivonat „gewester kriegsdienstmann in Ober-Hungern”-ként említi. (KrA Hofkr. Expedi Protokoll, 1598. Bd. 200. Fol. 487.) 1607. február 9-én, mint „Kassa városában ő felsége porkolábja” tett hűségesküt. (HKA Ung. Gegenst. Fasc. 50. Conv. 1607. Fol. 57.) 1618-ban még élt. (OL M. Kamara NRA Fasc. 938. N. 29.)

FORGÁCH Ferenc, gimesi báró (1560-1615. október 16.), esztergomi érsek, F. Zsigmond öccse. Fiatalon katolicizált, Rómában tanult. 1587: veszprémi, 1596: nyitrai püspök. 1607. júl. 4.: esztergomi érsek, júl. 10.: Magyarország helytartója; dec.10.: bíboros. Helytartói kinevezése ellen a magyar rendek tiltakoztak, s Mátyás 1608 febr-ban visszavonta. Az ellenreformáció minden megalkuvást visszautasító vezéralakja a korabeli Magyarországon. Politikailag II. Rudolf híve, az 1608 januári részgyűlésen a Mátyás főherceggel és Illésházy Istvánnal szembenálló tábor vezére. Csak 1608 őszén csatlakozik II. Mátyáshoz, de viszonyuk továbbra is feszült. Az 1608-as országgyűlésen véksőig harcol a protestánsoknak adandó vallásszabadság ellen, s amikor ez nem vezet sikerre, a klérus nevében tiltakozik. (Életrajza: BARTFAI SZABÓ, *Forgách cs.* ld. névmutató; *M Életr. Lex.*, több hibás adattal; SÖRÖS Pongrác, *F. F. esztergomi érsek.* Bp. 1901; ACKERMANN Kálmán, *F. F. bíboros.* Bp. 1918; *Veresmarty Mihály megtérése históriája.* Kiadta IPOLYI Arnold. Bp. 1875. I. k. 39-79. stb. 1. Áttérésére: FRAKNÓI Vilmos, *Egy jezsuita diplomata hazánkban.* Kath. Szemle 1902. 703. s köv. 1.; Halálára: OSzK Závodsky 370. lap. Helytartói kinevezése: HKA Hoffinanz Ung. Fasc. 94. Conv. Júl.)

FORGÁCIH Zsigmond, gimesi báró (1559-1621. június 30.), F. Ferenc esztergomi érsek bátyja. 1599: kir. tanácsos és Nógrád megye főispánja. 1601: szécsényi kapitány. 1603-ban Pázmány Péter rábe-

szélésére katolizál. 1604. márc. 12.: főpohárnokmester, 1605-1606-ban Mátyás főherceg egyik megbízottja a Mocskai-val való tárgyalásokon. 1607 jan.-1608 niárc. Thurzó Györggyel, majd Dóczy Andrással Felső-Magyarország királyi biztosa; ebben a tisztségében egyik összehívója a kassai részgyűlésnek. 1607-ben még Rudolf híve, aki 1607 nyarán kinevezte országbíróvá, de a kinevezést a protestáns rendek tiltakozására visszavonta. 1608 elején Mátyás főherceg mellé áll, s a hajdúkkal való tárgyalásokban már az ő érdekeit képviseli. Illésházyval szemben azonban a klérust támogatja. 1608. dec. 1.: tárnokmester, 1609 szept.: felső-magyarországi főkapitány, 1610. febr. 9.: országbíró, 1614: Nógrád mellett Szabolcs megyének is főispánja, 1618: nádor. Első felesége Losonczy Kata, a második Thurzó Zsuzsánna (megh. 1608. márc. 30.), a harmadik Pálffy Kata volt. (Életrajza: BÁRTFAI SZABÓ, *Forgách cs. Ld. névmutató; M. Életr. Lex.*, szinte minden adata hibás. *Udvartartás* 91., 93., 103., 213., 216. l.; VERESS, *Tárnoki szék* 103. l.)

GÖRGEY Kristóf (megh. 1639) G. László fia, 1605. aug. 15.-1614. Szepes megye alispánja. 1607-1608-ban a kassai részgyűléseken és az 1608-as koronázó országgyűlésen Szepes megye egyik követe.

HEVESI Farkas, Nagyszombat város jegyzője, az 1607 júliusra hirdetett pozsonyi országgyűlésen, az 1608. pozsonyi januári részgyűlésen és az 1608-as koronázó országgyűlésen a város egyik követe.

HIMMELREICH (Himmelreich) Tiburtius, scherfenbergi (1540-es évek eleje-1611). Apja, Jakob H. körmöcbányai polgár, 1545 után szerzett nemességet. A bécsi egyetemet végezte (subscribált 1557-ben), majd a bécsi Udvari Kancellária tisztviselője lett. Miksa császár alatt kancelláriai jegyző, az 1570-es években tábori secretárius. 1580-ban titkári rangban a kancellária registratora, majd 1582-től 1608 nyaráig Rudolf királynak a magyar trónról való lemondásáig, a Magyar Kancellária titkára Prágában; az uralkodó törekvéseit minden módon képviselte és támogatta, Mátyás főherceggel és a magyar rendekkel szemben is. 1604-ben ő fogalmazta a törvényekhez önkényesen hoz-

zácsatolt 22. tc-et. 1595-től kir. tanácsos, 1608 nyarán Rudolf király és Miksa főherceg is szót emeltek mellette Mátyás főhercegnél, de az nem vette át a saját kancelláriájába. (SÖRÖS Pongrác, *A Himmelreich s ezzel rokon családok ...* Turul 1908. XXVI. k. 180-184. l.; Károlyi Árpád jegyzetei: MTAK Ms. 764/i; *Die Matrikel der Univ. Wien*. Bd. III. Wien 1971. p. 118.)

MÁGOCHY (Magoczi) Ferenc (Pácin? 1580 körül-1611. nov. 21. Beregszász). Az északkeleti felvidék egyik legvagyonosabb, református főura, a munkács-szentmiklósi hatalmas uradalom tulajdonosa. M. András és Alaghy Judit fia. Apja 1586-ban meghalt, gyámja előbb nagybátyja, Gáspár, majd ennek halála után anyja második férje, Rákóczi Zsigmond. 1604-ben az elsők közt csatlakozott Bocskaihoz, részt vett az edelényi ütközetben, de a szabadságharc alatti tevékenységére csak kevés adatunk van. 1606-tól haláláig Bereg m. és Torna m. főispánja. 1606-ban egyik tagja a kassai országgyűlés által a bécsi béke végleges megkötésére kiküldött bizottságnak. 1607 februárjában, a felsőmagyarországi megyék kassai részgyűlésének megbízásából, a királysághoz visszatérő Kassa körüli részek ideiglenes kormányzója. 1607. nov. 18-án tartotta esküvőjét Zólyom várában Dersffy Ferenc leányával, Orsolyával; felesége révén megörökölte a Dersffy birtokok egy részét. Az esküvőn Rudolf császár is képviseltette magát. (HKA Hoffinanz Ung. Fasc. 94. Conv. 1607. nov. Fol. 190-191.) 1608. márc. 24.: felsőmagyarországi (kassai) főkapitány (1609 novemberéig, amikor lemondott) és kir. tanácsos. Az 1608-as országgyűlésen Illésházy Istvánt támogatta. Egy 1608 januárjában íródott pasquillus kis termetűnek mondja, s talán nem minden ok nélkül „szent, jámbor életre” inti. (RMKT XVII. I. 395. l.) Korai halálát a kortársak méregnek tulajdonították, s feleségét, ill. annak későbbi férjét, az özvegy kezével a Mágochy birtokokat is megszerző Eszterházy Miklóst gyanúsították. Beregszászon temették el, 1612. febr. 28-án. (SZIRMAY, *Notitia Zemplén*. 87-88. l. szerint Tállyán nyugszik.) Levéltára, úgy látszik, a gyulafehérvári káptalani levéltárba került. (KEMÉNY, *Notitia*. II. 155. s köv. l.) 1608-1611 közt

Thurzó Györgyhez írt levelei: OL Thurzó cs. Fasc. 64; Thuri György latin nyelvű halotti elégiája: *APPONYI*, II. 717. sz. 329-330. l.; Tolnai Balog János ungvári prédikátor és mások halotti elégiái: *RMK* I. 436. sz. 298-307. l. Ugyanitt közlik magyar sírfeliratát is.)

MÁTYÁS II. (1557. febr. 24.-1619. márc. 20.) II. Rudolf öccse, Mo. királya, német-római császár. 1578-1584: Németalföld kormányzója; 1593: Alsó-Ausztria helytartója. 1606; márc. 21.: a főrendek a Habsburg család fejéül ismerik el. 1593 és 1606 közt, az 1598. évit kivéve, valamennyi magyar országgyűlésen az uralkodó személyének képviselője. 1605. május 20.: II. Rudolf teljhatalmú képviselője a magyarországi ügyekben. 1606. márc. 21.: Magyarország kormányzója. 1608. júl. 25.: II. Rudolf Magyarországról és az osztrák tartományokról (de Csehországról nem) lemond M. javára. A pozsonyi országgyűlés 1608. nov. 18-án királlyá választja, nov. 19-én megkoronázza. Miután 1611. márc. 24-én II. Rudolf Cseho-ról is lemondott, máj. 23-án M-t Cseho. királyává koronázzák. 1612. jan. 20.: a Német-Római Birodalom császára.

NÉMETHY Gergely (?-1612. szept. 4. Székelyderzs) 1603-ban a királyi seregben hajdúkapitány. Az erdélyi hadjáratban, 400 hajdúja élén résztvesz Marosvásárhely ostromában. 1604-ben csatlakozik Bocskaihoz, az osztyáni ütközetben (1604. nov. 17.) már jelen van. 1605 májusától ő vezeti a dunántúli hadműveleteket. Kendi Krisztina feleségül vétele (1607) után bejut az erdélyi főemberek közé. (Egy 1608 januárjában írt pasquillus már gúnyolódik is a „Nagyságos Németi”-n, akinek étkefogó szolgálja fel az ebédjét: *RMKT* XVII. I. 396. l.) Báthory Gábor alatt fejedelmi tanácsos, az 1608. pozsonyi országgyűlésen a fejedelem egyik követe. 1609-ben Udvarhelyszék főkapitánya, 1610-1612-ben Belső-Szolnok m. főispánja. Báthorytól adományba kapja Petki János székelyderzsi jószágát. Az 1612. júl. 9-i brassói csatában a fejedelem hadainak parancsnoka. A Brassó melletti botfalusi templomerőd ostrománál kapott sebébe halt bele. Szept. 19-én Szentbenedeken (Közép-Szolnok m.) temették el. (LÁZÁR Miklós, *Erdély főispánjai*. 1888. 917. l. tévesen zétényi

előnévvel; TORMA Károly, *Adalék Lázár Miklós ... közleményéhez*. Sz. 1889. 321. l.; NAGY, *Bocskai*. 270. s köv. l.; KISS Pál, *Marosvásárhely története*. Mvhely, 1942. 71. l.; *Documente*. VIII. 188. l.; temetésére: Bojthy Veres krónikája: *Monum. Ungr. Engel*. 312. l.; NÉMETHY Lajos, *Adatok a N. családok geneológiájához*. Turul. 1885. 68-70. l. A Bocskai által 1606. május 26-án megnemesített littkai N. G-lyel azonosítja tévesen.)

VIZKELETHY Tamás (1540-1611. szept. 14.) Nyitra megyei birtokos nemes. Több ízben megyéje országgyűlési követe, s tagja a kamarai számadásokat felülvizsgáló országgyűlési bizottságnak. (1595, 1597, 1599, 1601, 1603.) 1598: kir. táblai ülnök, 1602: alországbíró. 1605-1606-ban egyike Bocskai megbízottainak a bécsi udvarral való béketárgyalásokban. 1608 augusztusában Illésházy Istvánnal együtt Mátyás főhercegnek a kassai részgyűlésre küldött biztosa. 1608. márc. 5.: báró és kir. tanácsos. 1608. nov. 1.: 51000 Ft értékben megkapja a zólyomlipcsei uradalmat. 1609-től haláláig a Magyar Kamara elnöke. (OL M. Kamara NRA Fasc. 39.; OL M. Kamara Acta Hung. p. 15.; HKA Hoffinanz Ung. Fasc. 96. Conv. 1608. Nov.)

6. sz. függelék

MUTATÓK

A pusztai levéltári és irodalmi utalásokat nem mutatóztuk. A dőlt betűs számok a jegyzetekre utalnak. Rövidítések: kir. = királyi; ogy. = országgyűlés; részgy. = részgyűlés.

a) *Tárgymutató* (példák)

adóbehajtók

- elszámoltatása az ogy-en

- visszaélései

adók (ld. még: vámok)

- hadiadó

- megszavaztatása az ogy-en

- rendkívüli adó

adómegajánlás

adózás fajtái

akó ld. mértékegységek

alsó tábla ld. ogy. alsó táblája

bécsi Udvari Kamara ld. Kamara

császár pénze ld. pénznemek

Europäische Fama ld. hírlapok

felső tábla ld. ogy. felső táblája

ferencesek ld. szerzetesrendek

hadiadó ld. adók

harmincad ld. vámok

hírlapok

- Europäische Fama

- Wienerisches Diarium

jezsuiták ld. szerzetesrendek

Kamara, Magyar Kir. Udvari

- bécsi Udvari

- Szepesi
- kassai köböl ld. mértékegységek
- kila ld. mértékegységek
- kir. biztosok ld. ...(nevek)
- körmöci arany ld. pénznemek
- magyar dénár ld. pénznemek
- Magyar Kir. Udvari Kamara ld. Kamara mértékegységek ...
 - hossz mértékek
 - - rőf
 - - sing
 - - ulna
 - súly mértékek
 - - kila
 - űr mértékek
 - - akó
 - - kassai köböl
- mértékegységek szabályozása az egy-en nádor (ld. még Illésházy István, Thurzó György)
 - esküje
 - jogköre
 - választás
- nádori concursusok
 - 1692-i
 - 1694-i
- nádori concursusok ügyrendje
- országgyűlés
 - alsó táblája
 - berekesztése
 - elnapolása
 - felső táblája

- megnyitása
- összehívása
- országgyűlések
 - 1505-i
 - 1518-i
 - 1545-i
- országgyűlési küldöttek
 - - elszállásolása
 - - jogai
 - - párbajai
 - - megnyitó beszéd
 - - uralkodói előterjesztés
- pénznemek
 - császár pénze
 - körmöci arany
 - magyar dénár
 - tallér
- protestánsok
 - sérelmei
 - üldözése
 - vallásszabadsága
- rendi jogok védelme
 - sérelmek
 - tábla ld. egy. alsó táblája
- rendkívüli adó ld. adók
- részgyűlések
 - 1607 febr. Kassa
 - 1608 jan. Pozsony
 - 1609 Sárospatak
 - kir. biztosai
 - összehívása

sing ld. mértékegységek

só

- ára
- bányák
- vágók

Szepesi Kamara ld. Kamara

szerzetesrendek

- ferencesek
- jezsuiták
 - - birtokai
 - - elleni egy-i végzés
 - - iskolái

tallér ld. pénznemek

törvénycikkek

- 1559: 2-5. tc. ... 8. tc. ...9. tc.
- 1567: 2. tc. ...60. tc.
- 1595: 22. tc.

törvények megfogalmazása

- kihirdetése

Udvari Kamara ld. Kamara

ulna ld. mértékegységek

uralkodói jogok

- proposíció ld. egy-i előterjesztés

vámok

- harmincadvám

Wienerisches Diarium ld. hírlapok

b) *Személynév mutató* (példák)

A dőlt betűkkel szedeti nevek irodalmi utalások.

Báthory (Batorj) István, ecsedi, váradi kapitány

Báthory (Batori) István, ecsedi, országbíró

Czobor Erzsébet (Thurzó Györgyné)

Dersffy (Dersfi) Orsolya (Mágochy Ferencné majd Eszterházy
Miklósne)
Desőfi, Desőffy ld. Dessewffy
Dessewffy (Desőfi, Desőffy) János
Esztergomi érsek ld. Forgách Ferenc
Eszterházy Miklósne ld. Dersffy Orsolya
Forgách Ferenc esztergomi érsek
Ilieshajz ld. Illésházy
Illésházy (Ilieshajz, Illyésházy) István nádor
Illyésházy ld. Illésházy
Károlyi Árpád
Mágochy (Magoczi) András
- tállyai birtokpere
Mágochy (Magoczi) Ferenc
- -né ld. Dersffy Orsolya
Mágochy (Magoczi) Gáspár, Bereg m. főispánja
Mágochy (Magoczi) Gáspár, egri kapitány
- -né ld. Massay Eulália
Magoczi ld. Mágochy
Mátyás II. magyar kir., császár
- jellemzése
- királlyá választása
- levele X-hez
- - Y-hoz
- megkoronázása
- ogy-i előterjesztése
- tanácsosai ld. ...
- véleménye a vallásszabadságról
- viszálya Rudolf császárral
Massay Eulália (Mágochy Gáspárné)
nádor ld. Illésházy István, Thurzó György
Németh Balázs, hajdúhadnagy
Németh Balázs, lizskai

Rákóczi Lajos, felsővadászi

Rákóczi Lajos, morvai

Rumy Károly György

Szilágyi Sándor

Thurzó György nádor

- birtokai
- javaslata a végvárok korszerűsítésére (1609)
- jellemzése
- jelentései a kassai részgyűlésről (1607)
- - (1608)
- kir. biztosi tevékenysége (1607)
- levelei X-hez
- -né ld. Czobor Erzsébet
- nádorrá választása
- üdvözlő beszéde Mátyás főherceghez
- véleménye a török békéről

c) *Helynévmutató* (példák)

Rövidítések: A: Ausztria; Cs: Csehszlovákia; J: Jugoszlávia; L: Lengyelország; R: Románia; U: Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság
Abaúj vm.

Abrud ld. Abrudbánya

Abrudbánya (Alsófehér m. Abrud, R)

Alsó-Ausztria

Anglia

Ausztria ... ld. még Alsó-Ausztria, Felső-Ausztria

Banská Štiavnica ld. Selmezbánya

Bazin (Pösing, Pozsony m. Pezinok. Cs)

Bécs (Wien, Vienne, A)

Beregovo ld. Beregszász

Beregszász (Beregaz, Bereg vm.; Beregovo, U)

Bratislava ld. Pozsony

Dancka (Gedanum, Danzig, Gdańsk, L)

Danzig ld. Dancka
Ecsed (Eczed, Szatmár vm.; Nagyecsed, Szabolcs-Szatmár m.)
Érsekújvár (Újvár, Neuhäusel, Nyitra vm.; Nové-Zámky, Cs)
Felső-Ausztria
Gdańsk ld. Dancka
Gedanum ld. Dancka
Grác (Graz, A)
Graz ld. Grác
Igló (Neudorf, Szepcs vm.; Spišská Nová Ves, Cs)
Máté (Szatmár vm., Mátészalka, Szabolcs-Szatmár m.)
Mátészalka ld. Máté és Szalka
Nagyecsed ld. Ecsed
Nagyszalonta ld. Szalonta
Neudorf ld. Igló
Neuhäusel ld. Érsekújvár
Nové-Zámky ld. Érsekújvár
Pozsony (Posonium, Pressburg; Bratislava, Cs)
Posonium ld. Pozsony
Pösing ld. Bazin
Salonta ld. Szalonta
Schemnitz ld. Selmezbánya
Spišská Nová Ves ld. Igló
Szalka (Zalka, Szatmár vm., Mátészalka, Szabolcs-Szatmár m.)
Salonta (Zalonta, Bihar vm.; Nagyszalonta, Salonta, R)
Újvár ld. Érsekújvár
Vienne ld. Bécs
Wien ld. Bécs
Zalonta ld. Szalonta
Zipserneudorf ld. Igló

(Századok 1974. 4. sz. 436-475.)

KOROKNAI ÁKOS – LAKOS JÁNOS

A Magyar Minisztertanácsi jegyzőkönyvek sorozata 1867-1918 közötti részének szerkesztési és forrásközlési elvei

Bevezetés¹

Az 1867. február 17-én királyi kézirattal helyreállított m. kir. minisztérium testületi szerve, a minisztertanács (akkori nevén: miniszteri értekezlet) rendkívül fontos helyet foglalt el a dualizmus kori Magyarország államkormányzatában, sőt nem egy vonatkozásban az Osztrák-Magyar Monarchia közös ügyeinek minősített teendők ellátásában is. Jogalapját az 1848:III. tc. képezte, ez határozta meg helyét az államkormányzatban és államigazgatásban, feladatait és általánoságban hatáskörét. A minisztertanács, melynek tagjai az uralkodó által kinevezett miniszterelnök és a tárcákat vezető miniszterek, a magyar államkormányzat legfelsőbb testületi szerve volt, egész tevékenységét illetően felelősséggel tartozott a törvényhozásnak és az uralkodónak. Elnöke elvileg az uralkodó, aki azonban ritkán vett részt az üléseken. Ilyenkor az elnöklést a miniszterelnök, annak esetleges távollétében a rangidős miniszter látta el. A minisztertanács hatáskörét először az 1867. március 17-i minisztertanácsi ülésen elfogadott „Ő Felseje legfőbb elhatározása alá terjesztett ügyek” c. szabályzat szabályozta (igaz csak közvetve), majd 1897-ben Bánffy Dezső miniszterelnök. Ezek alapján megállapítható, hogy a minisztertanács gyakorlatilag valamennyi *lényeges* ügy vonatkozásában csak az ural-

¹ A jelen bevezetésben foglaltakat részletesen tárgyalja: Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914-1918. összeáll.: Iványi Emma. Bp. 1960. Bevezetés; Koroknai Ákos: Alapelvek a Bánffy-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyveinek forráskiadásához. Levéltári Szende, 1976/2-3. 21-41. p.

kode tanácsadó szerveként funkcionált, a döntés joga ezekben egyedül az uralkodót illette meg. Különösen fontos volt ez a törvényjavaslatok vonatkozásában. (Az ún. előszentesítési jog.) Természetesen az uralkodói döntés általában messzemenően figyelembe vette a minisztertanács javaslatát. Sőt nemcsak figyelembe vette, hanem általában nem is függetlenedhetett tőle. Itt szeretnénk rámutatni az uralkodó és a minisztertanács közötti kapcsolat kölcsönösségére: a kormány állásfoglalásai már eleve az uralkodó várható hozzáállását figyelembe véve születtek meg, és éppen ezért az uralkodó lényegét tekintve maga sem változtathatta és nem is változtatta meg önkényesen minisztertanácsának döntésre előkészített javaslatait. Így az előszentesítési jognak tulajdonképpen csak kritikus helyzetekben lehetett különösebb jelentősége, általában az egész korszakban formális jognak bizonyult. A dualista berendezkedés egész belső rendszere feltételezte az uralkodó és kormányának legszorosabb – egymás tekintélyét messzemenően fenntartó – együttműködését.

A minisztertanács a fontos államkormányzati ügyek mellett igen sok csekély jelentőségű igazgatási, adminisztratív ügyet is tárgyalt. Különösen áll ez az ún. személyi ügyekre (kinevezések, kiténtetések és kegydíjak adományozása, stb.).

A minisztertanács ülések gyakoriságát semmilyen előírás nem szabályozta pontosan. Egyes kormányok ugyan törekedtek bizonyos rendszer kialakítására, de kevés sikerrel. Nagy általánosságban megállapítható, hogy havonta 2-5, évente 30-40 ülést tartottak.

Főleg az első időszakban nem minden minisztertanács ülésről vettek feljegyzőkönyvet. A jegyzőkönyvek készítésének módja idővel átalakult, ennek megfelelően terjedelmük, adatbőségük időszakonként változó. Általában gazdagabbak adatokban a jegyzőkönyvi fogalmazványok, de sajnos ezek csak kis részben maradtak fenn. Igen részletesek, a vitát is tükrözőek azok a jegyzőkönyvek, amelyek az uralkodó elnöklete alatt tartott minisztertanácsokon (koronatanács) készültek. Az egyenetlen forrásértékek ellenére bátran állíthatjuk, hogy a minisztertanács jegyzőkönyvek értékes forrásanyagot nyúj-

tanak a dualizmuskori törvényhozás, kormányzat és államigazgatás legkülönbözőbb területeinek tanulmányozásához, gazdasági-, társadalmi-, politikai, technikai és kultúrtörténeti vonatkozásban egyaránt. Hozzá kell tennünk azonban, hogy önmagukban hézagos források ezek a jegyzőkönyvek. Igazán nagy haszonnal csak akkor forgathatjuk őket, ha párhuzamosan megismerjük az ügyek minisztertanácsot megelőző előkészítését és utóéletét. Erre mindenekelőtt a Miniszterelnökség és az egyes minisztériumok levéltári anyaga, valamint az országgyűlési iratok adnak lehetőséget.

Amióta felmerült a dualizmuskori minisztertanácsai jegyzőkönyvek közzétételének gondolata, azóta jelentett igen komoly problémát a forrásközlés szabályainak elkészítése, hiszen nyilvánvaló, hogy a sorozat egységes jellegének biztosítása megkövetel egy viszonylag szigorú elvi forráskiadási alapot. Több próbálkozás után 1976-ban az akkori sorozatszerkesztő, Bekény István osztályvezető készített utasítástervezetet, amelyhez még ugyanabban az évben Ember Győző főigazgató fűzött kiegészítéseket. Az 1976-1978 folyamán szerzett tapasztalatok azonban egyértelművé tették, hogy az előbbieknél sokkal részletesebb, a forrásközlés minden vonatkozására kiterjedő elvi szabályozás szükséges. Ezért döntött úgy az 1979. január 14-én Varga János főigazgató elnökletével megtartott szerkesztői munkaértekezlet, hogy egy részletes forráskiadási szabályzatot kell készíteni. A tervezet kidolgozására Koroknai Ákos és Lakos János kapott megbízást. Az általuk elkészített munkálatot az 1979. május 18-i kibővített szerkesztői értekezlet vitatta meg, és fogadta el a végleges szöveget.

Az alábbiakban közreadott szabályzat szerkezetében „A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607-1790 közti részének szerkesztési és forrásközlési szabályzata” c., Benda Kálmán által készített munkálatot (Századok, 1974/2. sz. 436-475. p.) vette figyelembe. Tartalmát tekintve pedig a minisztertanácsai jegyzőkönyvek tanulmányozása során szerzett tapasztalatokra épül.

A forrásközlési szabályzat összeállításánál számos probléma vetődött fel. Csak utalunk néhányra.

Mindenekelőtt fontos a szelekció: a mit és hogyan közöljünk kérdése (a jegyzőkönyvek iratanyaga közel 7 fm terjedelmű!). A cél a történelmi forrásértékű adatok minél teljesebb közzététele a forrásértékeknek leginkább megfelelő közlési mód szerint. A teljes, részleges és kivonatos szövegközlés ehhez tág teret nyújt. A forrásközlés e három módozata sem biztosítja azonban a minisztertanácsi jegyzőkönyvek szövegének hiánytalan publikálását, mert a jegyzőkönyvek számtalan ismétlődő, sztereotip szövegezésű rutin „dologi” és adminisztratív ügyet tartalmaznak. A kötetek bevezető tanulmányai azonban részletesen meghatározzák az így kimaradó ügyek körét, megadva előfordulási gyakoriságukat. A kihagyandó „tárgyi” ügyeken kívül a személyi ügyek – és ezek elsősorban! – kívánják meg az erős és átgondolt szelekciót, mivel a jegyzőkönyvi pontoknak kb. 50%-a személyi ügyekkel foglalkozik. A kormányzatban meghatározó szerepet betöltő személyek ügyei főszovegi közlésre kerülnek, míg a társadalom-, gazdaság-, művelődés-, technikatörténet területén kiemelkedő jelentőségű alkotó személyek a kötetek appendixeiben kapnak helyet. Csak a kevésbé jelentős személyek ügyei (hivatalszolgák kitüntetése, segédfogalmazói, bírói stb. kinevezések, stb.) maradnak ki még az appendix névanyagából is. A bevezető tanulmány azonban a kimaradt személyi ügyek körét szintén meghatározza.

Az appendixben publikálandó névanyag erősen válogatott. A névanyag még teljes közlés esetén sem felelt volna meg egy-egy kormányciklus archontológiájának, mert a minisztertanács elé egyrészt általában egy meghatározott szinten aluli hivatali személyi ügyek nem kerültek, másrészt a minisztertanács nem csupán közhivatali jellegű személyi ügyekben intézkedett, hanem más jelentős személyi kérdésekben, mint írók, művészek, közgazdászok kitüntetésében, gyártulajdonosok, vállalkozók, katonatisztek nemesítésében, stb. A névanyag így egy-egy korszak társadalom-, művelődés- és gazdaságtörténetére vonatkozó ismereteinket feltétlenül bővíti, meghaladva egy „közhivatali” archontológia jelentőségét, miközben nem terheli túl személyi ügyekkel a főszoveget. A sorozat valamennyi

kötetéhez külön készül névanyag-appendix, nevenként feltüntetve a legjellemzőbb életrajzi adatokat, melyek jobbára csak nehezen hozzáférhető lexikonokban, kézikönyvekben, esetenként levéltári iratanyagokban található meg. Igaz ugyan, hogy ezáltal a megjelenő kötetek névanyaga átfedéseket is tartalmaz majd, ezzel szemben viszont feltétlenül előny, hogy a kötetek önmagukban is használhatók.

A minisztertanácsi jegyzőkönyvek egykorú és rendkívül következetlen helyesírását a jelenleg érvényes helyesírási szabályok szerint kell átformálni, de nem a mai irodalmi nyelv szerint. Ez utóbbi megszorítás a régies (de közérthető!) szóalakok megtartását célozza, ha helyesírásuk nem tér el a mai helyesírási gyakorlattól. Az idegen – főként német nyelvű – szövegek helyesírási alapelveit a közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek közreadásánál követett gyakorlat figyelembevételével határoztuk meg.

Felvethető még a kötetekhez járuló monografikus igényű bevezető tanulmányok szükségességének kérdése, tekintettel a már eddig megjelent szintetizáló feldolgozásokra. Korántsem kisebbítve ezen munkák jelentőségét, bizvást állítható, hogy a dualizmus fél évszázada *kormányzattörténetileg* számos kutatnivalót kínál. A minisztertanácsi jegyzőkönyvek közreadása lehetőséget nyújt egyúttal az állami élet e koordináló, irányító szerve történetének, állami igazgatástörténeti kapcsolatrendszerének megvilágítására, mélyreható feltárására is.

1. §

A sorozat tárgya, célja és jellege

1960-ban az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent a „Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914-1918” (szerk. Iványi Emma) c. forráskiadvány, mely a magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek Országos Levéltárban őrzött iratsorozatának egy részét tette közzé a világháború történetének jobb megvilágítása céljából. A történettudomány és az egyes szakterületek részéről a minisztertanácsi jegyzőkönyvek kutatása iránt jelentkező fokozott igény kielégítése érdekében az Országos Levéltár távlati

forráskiadási tervébe felvette a dualizmus és az 1918-1919. évi forradalmak korabeli minisztertanácsi (forradalmi kormányzótanácsi) jegyzőkönyvek iratsorozatának teljes kiadását.

A tervezett sorozat jellege tudományos, ami nem zárja ki azt, hogy a szélesebb olvasóközönség részéről felmerülő igényeket is figyelembe vegye.

2. §

A sorozat beosztása

A sorozat egyes kötetei a kormányok működési idejétől és a forrásanyag terjedelmétől függően egy vagy több egymás után következő kormány működése során keletkezett minisztertanácsi jegyzőkönyveket tartalmazza az alábbi beosztásban:

- I. kötet: Andrássy Gyula kormánya (1867. febr. 17-1871. nov. 14.)
- II. kötet: Lónyay Menyhért kormánya (1871. nov. 14-1872. nov. 30.)
 - Szlávy József kormánya (1872. dec. 4-1874. márc. 21.)
 - Bittó István kormánya (1874. márc. 21-1875. márc. 2.)
 - Wenckheim Béla kormánya (1875. márc. 2-okt. 20.)
- III. kötet: Tisza Kálmán kormánya (1875. okt. 20-1890. márc. 13.)
- IV. kötet: Szapáry Gyula kormánya (1890. márc. 13-1892. nov. 7.)
 - Wekerle Sándor első kormánya (1872. nov. 17-1895. jan. 14.)
- V. kötet: Bánffy Dezső kormánya (1895. jan. 14-1899. febr. 26.)
- VI. kötet: Széll Kálmán kormánya (1899. febr. 26-1903. jún. 27.)
- VII. kötet: Khuen-Héderváry Károly első kormánya (1903. jún. 27-nov. 3.)
 - Tisza István első kormánya (1903. nov. 3-1905. jún. 18.)
 - Fejérváry Géza kormánya (1905. jún. 18-1906. ápr. 8.)
- VIII. kötet: Wekerle Sándor második kormánya (1906. ápr. 8-1910. jan. 17.)
- IX. kötet: Khuen-Héderváry Károly második kormánya (1910. jan. 17-1912. ápr. 22.)

- X. kötet: Lukács László kormánya (1912. ápr. 22-1913. jún. 10.)
XI. kötet: Tisza István második kormánya (1913. jún. 10-1917. jún. 15.)
Eszterházy Móric kormánya (1917. jún. 15-aug. 20.)
Wekerle Sándor harmadik kormánya (1917. aug. 20-1918. okt. 31.)¹
XII. kötet: Károlyi Mihály kormánya (1918. okt. 31-1919. jan. 19.)
Berinkei Dénes kormánya (1919. jan. 19-márc. 21.)
XIII. kötet: Forradalmi Kormányzótanács (1919. márc. 21-aug. 1.)²

Az egyes kötetek 2 (esetleg 3) részkötetre is tagolhatók, amennyiben ezt terjedelmi okok indokolják. Ebben az esetben a római számmal megadott kötetsorszámokat arab számmal kell alátörni (pl. Tisza Kálmán kormánya esetében: III/1., III/2.)

3-§

A címlapok szövege. A kötetek beosztása

I. A CÍMLAPOK SZÖVEGE

- a) A szennycímlap (1. oldal) felirata: a kötet címe, részkötetek esetén a részkötet sorszáma. (Pl. Az Andrássy-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei; A Tisza Kálmán-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1.) (Mindez nagybetűvel szedve!)
- b) A szennycímlap utáni oldalon, a sorozat-címlapon (2. oldalon) felüli keretcímmel, nagybetűvel:

MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Alatta középen a sorozat címe:

MAGYAR MINISZTERTANÁCSI JEGYZŐKÖNYVEK

1 Az 1960-ban megjelent Iványi-féle kötet bővített és átdolgozott második kiadása.
2 *A XII. és XIII. kötet anyagának speciális volta miatt jelen szabályzat csak az I-XI. kötetre érvényes.

- c) A címlapon (3. oldal) felülre kerül a kötet címe, alája a kötet összeállítójának neve. Pl.:

AZ ANDRÁSSY-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei
1867-1871

(kövérrel szedve)

ÖSSZEÁLLÍTOTTA ÉS A BEVEZETŐ TANULMÁNYT ÍRTA

(normállal szedve)

a szerkesztő neve

(nagy betűvel, félkövérrel szedve)

A kolofon (4. oldalon) középre jön:

Sorozatszerkesztő

(normállal szedve)

a sorozatszerkesztő neve

(nagybetűvel, normállal szedve!)

- d) A kötet külső fedőlapján középre a kötet címe és sorszáma (rész-köteteknél értelemszerűen a részkötetek alátört sorszáma is) kerül.
e) A gerinc felirata:

Magyar Országos Levéltár
Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek

I.

(a kötet sorszáma!)

II. A KÖTETEK BEOSZTÁSA

Az egyes kötetek a következő részekből tevődnek össze:

- a) Bevezető tanulmány
b) Jegyzőkönyvek

c) Apparátus (a jegyzőkönyvek ill. a jegyzőkönyvi pontok meghatározása, jegyzetek, táblamelléklek, mutatók)

Ha egy kötetben több kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei kerülnek közlésre, a bevezető tanulmányt ebben az esetben is a kötet elején egybefüggően, de kormányonként tagolva kell elhelyezni.

Függetlenül attól, hogy egy vagy több kormány jegyzőkönyvei kerülnek közlésre, a sajtó alá rendező köteles az alábbiakhoz igazodni minden egyes kötetnél:

- a jegyzőkönyveket kormányonként külön, kronologikus sorrendben csoportosítani;
- a jegyzőkönyveket kormányonként 1-gyel kezdődően folyamatosan növekvő (a nyomtatásban kövérrrel szedett!) sorszámokkal ellátni, és egyúttal zárójelben feltüntetni a jegyzőkönyv keletkezésekor kapott sorszámát is;
- a táblamelléleteket és a mutatókat a kötet (részkötetek esetében az utolsó részkötet) végén elhelyezni (sorrend: táblamelléletek, mutatók); a táblamelléleteket kormányonként csoportosítani (a mutatók viszont a kötet egészéhez közösen készítendő!).

4. §

A forrásanyag összegyűjtése

A kötet szerkesztőjének valamennyi, az illető kormány(ok) működése során keletkezett és fennmaradt minisztertanácsi jegyzőkönyvet össze kell gyűjtenie, a tisztázatot és a foglalmazvány(oka)t egyaránt.

Amennyiben az Országos Levéltárban őrzött jegyzőkönyvek nem teljeseek, a hiányokat a bécsi Staatsarchivban levő egykorú német nyelvű fordításokból, ezek nem léteben a miniszterelnök és az egyes szakminiszterek részére kiadott hiteles jegyzőkönyvi kivonatokból kell pótolni ill. kiegészíteni.

5. §

A forrásanyag szerkesztése

A forrásközlés szerkesztési alapja a jegyzőkönyvek eredeti tisztázata. Ha ez nem áll (egyáltalán vagy részben) a szerkesztő rendelkezésére, úgy a közlésnél alapul veheti sorrendben:

- a) az egykorú német nyelvű fordítást,
- b) az egykorú hiteles jegyzőkönyvi kivonatokat,
- c) az esetlegesen később készített másolatot,
- d) az eredeti fogalmazvány(oka)t.

A szerkesztés a jegyzőkönyvek, azokon belül a jegyzőkönyvi pontok eredeti sorrendjét követi. A jegyzőkönyvhöz ill. a jegyzőkönyvi pontokhoz esetleg mellékelt iratok (törvényjavaslatok, előterjesztések, jelentések, stb.) az illető jegyzőkönyv után közvetlenül kerülnek közlésre, amennyiben közzétételük indokolt; ellenkező esetben a jegyzetapparátusban kell utalni a mellékletekre.

6. §

A szelekció

A. ÁLTALÁNOS UTASÍTÁSOK

- a) A forrásközlés irattani alapját a jegyzőkönyvek képezik és nem az egyes jegyzőkönyvi pontok.
- b) A szerkesztő a szelekciós szempontokat az adott kormány teljes jegyzőkönyvi anyagának ismeretében kell, hogy érvényesítse. Közlésre csak azok a jegyzőkönyvi pontok kerülnek, amelyek bármely vonatkozásban történelmi forrásértékű adatot, adatokat tartalmaznak.
- c) Amennyiben egyes jegyzőkönyveknél közlésre egyetlen jegyzőkönyvi pont sem érdemes, a szerkesztő ebben az esetben is köteles a jegyzőkönyv dátumát, kötetbeli sorszámát, évi folyószámát feltüntetni, s a forráskritikai jegyzetekben utalni a közlést nem érdemesítő körülményre.

- d) Függetlenül attól, hogy egyes jegyzőkönyvek vagy jegyzőkönyvrészek korábban már kiadásra kerültek, a szerkesztő köteles ezeket is közölni, ha egyébként közlésre érdemesek; a korábbi kiadások tényét pedig az apparátusban kell jelezni.
- e) Ha egy ügyet a szerkesztő közlésre érdemesített, ebben az esetben köteles az ügy valamennyi jegyzőkönyvileg rögzített fázisát valamilyen módon közölni (ld. 6. C. pont).

B. A MINISZTERTANÁCSI JEGYZŐKÖNYV IRATTANI RÉSZEI

a) *A szorosán vett jegyzőkönyv:*

Részei:- az évi folyószám

- a keltezés
- az ülésen résztvevők névsora (általában hitelesítő aláírásukkal)
- a jegyzőkönyvi pontok
- a tárgysorozat (tartalomjegyzék)
- a később rávezetett uralkodói tudomásulvétel szövege, kelte, aláírása

b) *A jegyzőkönyvi melléletek:*

- a jegyzőkönyvhöz ill. a jegyzőkönyvi ponthoz szervesen tartozó (számozott) melléletek
- egyéb, nem szerves melléletek

c) *Az előadói ív:*

Részei:- az iktatószám

- a tárgymeghatározás
- a kezelési feljegyzések
- az uralkodói tudomásulvétel szövege (másolata)
- az irattározási utasítás
- az esetleges érdemi intézkedési utasítás(ok) és annak (azoknak) tervezete(i)

A felsorolt irattani egységek közül mindenképpen közölni kell, mégpedig főszövegben:

- az évi folyószámot
- a keltet
- a kiválasztott jegyzőkönyvi pontokat

Az apparátusban kerülnek közlésre ill. jelzésre:

a) *táblamellékletként táblázatban:*

- az üléseken résztvevők jelenléte (X-szel jelölve, amennyiben hitelesítő aláírásuk hiányzik: O-val jelölve)
- az uralkodói tudomásulvétel ténye (egyszerű tudomásulvétel esetén T-vel, észrevétel esetén M-mel, tudomásul nem vétel esetén N-nel jelölve), helye és ideje

b) *tárgyi-magyarázó jegyzetben:*

- az uralkodói tudomásulvétel megjegyzés esetén
- a jegyzőkönyvi mellékletek (amennyiben teljes, közvetlenül a jegyzőkönyv utáni közlésre nem kerülnek)
- az előadói ívre rávezetett érdemi intézkedések.

C. A FORRÁSKÖZLÉS FAJTÁI

Háromféle forrásközlési módot alkalmazunk:

- a) *teljes közlés:* minden olyan ügy esetében, amelynek jelentősége bármely vonatkozásban (politikai, társadalmi, gazdasági tekintetben nemzetközileg, országosan vagy regionálisan) nagy, és adatbősége ezt indokolja.
- b) *részleges közlés:* olyan esetekben, amikor a szöveg lényegtelen részeket, körülményes megfogalmazásokat és gondolati ismétléseket tartalmaz. A kihagyást szögletes zárójelbe tett három ponttal jelezzük [...]. E közlésmódnál ügyelni kell arra, hogy az eredeti szöveg értelme ne változzék meg.
- e) *kivonatos közlés:* amikor a tárgy kevésbé jelentős és adatszegény. A kivonatos közlésnek két változatát alkalmazhatjuk:
 - a bővebb (tárgykifejtő) regesztát (természetesen címelve)

- a címregesztát (a jegyzőkönyvi pontnak adott cím képezi a regesztát).

D. A SZELEKCIÓ GYAKORLATA

Alapelv: a nem személyi ügyeket tartalmazó jegyzőkönyvi pontokat általában közöljük, míg a személyi ügyeket (kinevezések, előléptetések, kitüntetések, stb.) tartalmazókat általában nem.

- a) A nem személyi ügyek közül egyáltalán nem kerülnek közlésre:
 - vasúti előmunkálati engedélyek kiadásának bejelentése, kivéve ha érdemi adatot tartalmaznak
 - vasúti szállítási díjkedvezmények nyújtásának bejelentése, kivéve ha érdemi adatot tartalmaznak
 - állami számvevőszék jelentéseinek beterjesztése a költségvetési túlkiadásokról, előirányzat nélküli kiadásokról és hitelátruházásokról (szabályozva az 1889. évi országos határozat alapján)
 - a költségvetési többletkiadások, hitelállépések és előirányzaton kívüli kiadások bejelentése tárcánként, kivéve ha érdemi adatot tartalmaznak
 - a közigazgatósági illetve bírói hatóságok között felmerült illetékességi összeütközésekben határozathozatal, kivéve ha köztörténetileg indokolt a főszevegbeni közlés
 - a helységek új beosztásának bejelentése közigazgatási, törvénykezési és telekkönyvezési szempontból (szabályozva az 1890:XXIX. tc. 2. alapján)
 - egyéb, jelentéktelen „dologi” ügyek (a következő ülés fő témáinak meghatározása, minisztériumi épülétkarbantartás stb.)

A nem közölt pontok tárgykörét összefoglalóan (az előfordulások számával együtt) a kötet bevezető tanulmányában feltétlenül meg kell adni!

- b) 1. A személyi ügyek közül a főszevegben kerülnek közlésre: a miniszterek, az államtitkárok, a horvát bán, a fiumei kormányzó,

a királyi- ill. kormánybiztosok, a főbíróságok (Kúria, ítélőtáblák, Pénzügyi Közigazgatási Bíróság, Közigazgatási Bíróság) elnökei, a főrendiházi tagok, a főispánok, a hercegprímás és a püspökök személyével kapcsolatos bármely ügy.

1. A főszovegbe nem kerülő jelentős egyekkel kapcsolatos személyi ügyeket appendixben közöljük (ld. 3. sz. függelék!).

A közlésre nem érdemesített jegyzőkönyvi pontok kihagyását külön nem kell jelölni, kivéve azt az esetet, ha a kihagyott pont(ok) a jegyzőkönyv végén szerepel(nek). Erre a körülményre a forráskritikai jegyzetben utalunk, az utolsó közölt jegyzőkönyvi pont sorszámánál.

Azt, hogy az egyes ügyeknél melyik közlésfajta alkalmazzuk, a szabályzat mellékletét képező ügykörjegyzék („A közlésre kerülő ügyek jegyzéke” – ld. 1. sz. függelék) ad tájékoztató pontokat.

7. §

A forrásközlés helyesírási szabályai

A korszakban még korántsem alakult ki az egységes helyesírási gyakorlat. Ez nemcsak a helyesírás időben gyors, szinte állandó változását, hanem egyidejűleg merőben különböző helyesírási szabályok érvényesülését eredményezte. A korszak nyomtatványai is tükrözik a jelzett állapotot, természetesen a kézírásos (a századforduló után gyakran gépírással) minisztertanácsi jegyzőkönyvek még inkább. Mindezekre s arra tekintettel, hogy a magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek a nyelvészeti kutatások alapjául aligha szolgálhatnak, a jegyzőkönyvek szövegét a közlésben a *mai helyesírásnak megfelelően* (de nem a mai irodalmi nyelv szerint!) *kell átírni* (pl. cz helyett c, minister helyett miniszter, communisticus helyett kommunisztikus, clericalis helyett klerikális, frt helyett Ft, frittal helyett Ft-tal, magyar észak-keleti vasút helyett Magyar Északkeleti Vasút, dunántúli h. é. v. helyett Dunántúli HÉV, budapest-esztergomi helyi érdekű vasút helyett Budapest-Esztergomi Helyi Érdekű Vasút stb., *de*: általában, nyugoti, éjszaki, Ő Felsége, földművelésügyi stb.).

- a) A nyilvánvaló tollhibákat (pl. betűcseréket, szóismétléseket) megjegyzés nélkül át kell javítani.
- b) A szerkesztő köteles a szöveg központosításában – függetlenül a forrásszöveg eredeti interpunkciójától értelemszerűen eljárni, azaz a mondatrészeket elválasztó vesszőket, pontot, pontosvesszőt, kettőspontot, felkiáltójelet, kérdőjelet, gondolatjelet stb. a szöveg értelmének és az illető nyelv jelenleg érvényes helyesírási szabályainak megfelelően alkalmazni. (Pl.: 3.140 = 3140; 10,000 = 10.000; 1.000.000 = 1,000.000; 42.6 km = 42,6 km.)
- c) A család- és helyneveket, a helynevekből képzett mellékneveket betűhíven kell közölni.
- d) A gyakran előforduló rövidítések feloldását a rövidítések jegyzéke tartalmazza, a speciális, egyszer előforduló rövidítéseket azonban a szövegkritikai jegyzetben kell feloldani. A tulajdonneveket jelző rövidítések (szigtlák) minden esetben feloldandók, amire a szövegkritikai jegyzetben utalni kell.
- e) A jegyzőkönyvek keletkezésénél vagy a szövegben olvasható dátumoknál is a jelenlegi helyesírási gyakorlat szerint kell eljárni. (Pl.: 1872 nov 4.-én = 1872. nov. 4-én; 1872. nov. 4.-ikén = 1872. nov. 4-ikén; 1872. nov 4-én = 1872. nov. 4-én.)
- f) A jegyzőkönyvekben a jegyzőkönyvkészítő által azonos tollal aláhúzott részeket a gépelésben is alá kell húzni, nyomtatásban pedig dőlt betűkkel kell szedni. A végig nagybetűkkel írt szövegrészeket nagybetűvel kell gépelni és szedni, a másfajta kiemeléseket (pl. szaggatottan írt szövegrészeket) ritkított szedéssel kell jelölni.

Minden utólagos aláhúzásra és margószéli jelölésre csak a szövegkritikai jegyzetben kell utalni. Az eredeti jegyzőkönyvi

szövegtől eltérő ritkítás, dőlt betűs szedés vagy bármely más-féle nyomdatechnikai kiemelés tilos!

g)A jegyzőkönyvek zárójeles szövegrészeit mindig kerek zárójelbe kell tenni (szögletes zárójelbe csak szerkesztői jelölések, megjegyzések kerülhetnek – pl. [sic!]).

h)A német nyelvű gótbetűs szövegeket latin betűsre, a mai német helyesírás szabályai szerint kell átírni (Ueberzeugung helyett Überzeugung, Thätigkeit helyett Tätigkeit, Organisirung helyett Organisation, Minister-Präsident helyett Ministerpräsident stb.).

i) A B-t meg kell tartani.

j) A német nyelvű szövegeknél az aposztrófot minden esetben meg kell tartani. (Pl.: im Brenner'schen Donauzweige, am Pozsony'er Hafen stb.)

k)A rendszerint idézetként előforduló latin nyelvű szövegrészek eredeti írásmódja megtartandó. A tollhibákat természetesen itt is javítani kell, a központosításban pedig az általános helyesírási utasítás vonatkozó szakasza irányadó.

l) Bármely más idegen nyelvű szövegrész esetében az illető nyelv mai helyesírási szabályai irányadók.

8.§

Bevezető tanulmány

Az iratközlést bevezető tanulmány előzi meg, melynek tartalmaznia kell a kötetben szereplő

- kormány(ok) hivataltörténetét,
- kormány(ok), mint a végrehajtó hatalom szerve(i) és az országgyűlés, mint a törvényhozó hatalom kapcsolatának, viszonyának elemzését,

- magyar kormány(ok) és az osztrák kormány(ok) valamint a Monarchia közös legfelső kormányzati szerveinek (közös minisztertanács, külügy-, hadügy- és pénzügyminisztérium) egymáshoz való viszonyát,
- magyar kormány(ok) és az uralkodó közti kapcsolat alakulásának megvilágítását,
- kormány(ok) és a törvényhatóságok, önkormányzatok viszonyát,
- közzétett minisztertanácsi jegyzőkönyvek forrásértékére, esetleg hiányosságaira, a közlés módjára vonatkozó általános információkat,
- kormány(ok) döntéselőkészítő tevékenységét, annak sajátosságait.

A bevezető tanulmány vezérfonalát a minisztertanácsi jegyzőkönyvekben foglaltak képezik. A bevezető tanulmány általános, értékelő, monografikus igénnyel készítendő, melyben az adott kormányciklus(ok)ban végbemenő alapvető politikai, társadalom-, művelődés- és gazdaság(technika) történeti folyamatok megvilágítást nyernek.

A bevezető tanulmány a korszak eseményeit országos, monarchiai és az egyetemes történeti fejlődésbe elhelyezve értékeli, bemutatva az egyidejűleg egymással szemben fellépő, egymást ugyanakkor kölcsönösen feltételező ellentétes folyamatokat (pl. a politikai pártok küzdelmét a kormányzati intézkedések kapcsán), a korszak kiemelkedő politikai esetleg gazdasági személyiségeiről is hű portréképet nyújtva.

Ügyelni kell azonban arra, hogy a bevezető tanulmány és a tárgyi-magyarázó jegyzetek – lehetőség szerint – ismétléseket ne tartalmazzanak.

A bevezető tanulmány fejezetekre tagolódik, melyek címmel és sorszámmal látandók el.

A bevezető tanulmányhoz lapalji jegyzetek készítenődök, melyek azonban folyamatos (nem oldalankénti) sorszámozással látandók el.

A nyomtatott művek idézésére, a család- és földrajzi nevek írására a technikai jellegű utasítások az irányadók.

9. § Az apparátus

I. A JEGYZŐKÖNYV MEGHATÁROZÁSA

Az egyes jegyzőkönyvek meghatározásának elemei:

- a) a szerkesztő által adott sorszám, valamint a jegyzőkönyv eredeti évi folyószáma; a sorszám után pontot teszünk,
- b) a minisztertanács ülésének kelte,
- c) az irattani meghatározás.

A jegyzőkönyv meghatározása részben a forrásközlés szövegében, részben a bevezető tanulmányban és részben táblamellékletben történik.

Főszövegben – az egyes jegyzőkönyvek élén – adandó meg:

- a kormányonként 1-gyel kezdődő mesterséges folyószám és az eredeti évi folyószám (utóbbi zárójelben
 - a minisztertanács ülésének kelte, hely nélkül
- (Pl.: 1.(9.)

1890. március 16.)

Nem főszövegben adandók meg:

- Tekintettel arra, hogy a minisztertanácsi üléseket általában Budán, illetve Budapesten tartották, a keltezés helyre utaló részét nem közöljük főszövegben, hanem táblázatos formában mellékletként.
- Nem kell jegyzőkönyvenként külön meghatározni, hogy a közölt irattípus jegyzőkönyv, erre a bevezetőben utalunk.
- A jegyzőkönyvek irattani meghatározását táblázatban mellékletként közöljük az alábbi betűjeleket alkalmazva:

- A: eredeti tisztázat
- B: eredeti fogalmazvány
- C: egykorú hiteles jegyzőkönyvi kivonat
- D: egykorú német nyelvű fordítás
- E: késői másolat
- G: gépirat (ti. géppel írt)
- K: kézirat (ti. kézzel írt)
- S: sokszorosított irat (bármely módon)

Példa: AG: eredeti tisztázat, gépirat.

Amennyiben a jegyzőkönyvhöz melléklet is tartozik, a melléklet irattani meghatározása a forráskritikai jegyzetbe kerül.

II. A JEGYZŐKÖNYVI PONT MEGHATÁROZÁSA

A jegyzőkönyvi pont meghatározása két részből áll:

- a jegyzőkönyvi pont sorszámából, és
- a jegyzőkönyvi pont tárgyát, tartalmát kifejező címből.

Az utóbbinál törekedni kell a tömör, de a tárgyat, tartalmat hűen visszaadó megfogalmazásra.

Alapvetően két címelésfajtát különböztetünk meg:

- a *bővebb címelést*, amikor nemcsak a tárgyat, hanem az ügyet előterjesztő minisztert és a minisztertanács döntésének lényegét is megadjuk. Ezt a módszert akkor alkalmazzuk, ha a kivonatos közlést, és azon belül a címregeszta szerinti közlést választottuk (pl. A vallás- és közoktatásügyi miniszter felhatalmazása a kisdedóvásról szóló törvényjavaslat országgyűlés elé terjesztésére.) Itt természetesen ésszerűen kell eljárni! Az uralkodói előszentesítési jog miatt pl. a törvényjavaslatok esetében a minisztertanács csak az „uralkodói jóváhagyás” fenntartásával hatalmazhatta fel az illetékes minisztert a javaslat képviselőházi benyújtására. Ez azonban a bevezető

tanulmány problémája, állandóan ismétелgetni felesleges; lényeges a betérjesztésre való felhatalmazás!

- a *rövidebb, a tárgy megjelölésére szorítókozó címelést*. Ezt a módszert használjuk a címregesztá kivételével valamennyi közlésfajtánál (pl. A katonai fegyelem megtagadására felbujtó nazarénus-izgatók megbüntetésé). Természetesen ez esetben sem szorítókozhatunk mindig a pusztá tárgyra! Az olyan ügyeknél, melyek többször is felmerülnek az illető ciklus minisztertanácsaiban, utalni kell az ügy fázisára is.

Példa:

- A közigazgatási reformjavaslat részletes tárgyalása (általános rész);
- A közigazgatási reformjavaslat részletes tárgyalása (főispán hatásköre, alispán hatásköre).

III. JELZET

A jelzet megadásánál kétféle eljárás követendő:

a) Amennyiben a jegyzőkönyvek a Minisztertanács fondjába (K 27) tartoznak, a jelzet külön feltüntetése szükségtelen, erre a körülményre a bevezető tanulmányban utalunk.

b) Ha viszont a közlésnél alapul vett jegyzőkönyvek, jegyzőkönyvi kivonatok, stb. nem a Minisztertanács fondjába tartoznak, akkor az egyes jegyzőkönyvek, stb. jelzeteit a forráskritikai jegyzetekben kell megadni.

IV. JEGYZETEK

A jegyzeteknek két fajtáját különböztetjük meg: a forráskritikai és a tárgyi-magyarázó jegyzeteket.

A. FORRÁSKRITIKAI JEGYZETEK

A forráskritikai jegyzeteket, melyek a jegyzőkönyvek után következnek, az egyes jegyzőkönyveken belül – mindig újrakezdődően –

az ábécé sorrendjében haladó latin kis betűkkel jelöljük. A forráskritikai jegyzeteknek tartalmazniuk kell:

a) azoknak a főszövegbeli rövidítéseknek a feloldását, melyeket az egyes kötetek mellékletét képező rövidítésjegyzékben nem közlünk;

b) azokat az egyidejű vagy utólagos betoldásokat, illetve kihúzásokat, szövegátalakításokat, amelyeket a jegyzőkönyvvezető ugyanazon tollal tett, és az figyelmetlenségből keletkezett. Ha a változtatásokat bárki más tette, ezek minden esetben jelölendők (a gépelésben ritkított szaggatott aláhúzással, a nyomtatásban eltérő szedéssel);

c) a szöveg értelmét zavaró íráshibáknak, régies szóalakzatoknak magyarázatát, mely a jegyzőkönyvek egyértelmű szövegértelmezését segíti elő;

d) azokat az aláhúzásokat, margójelöléseket, megjegyzéseket, melyek a jegyzőkönyvi szövegek kiemelése érdekében utólagosan kerültek (többnyire ceruzával) bejelölésre. Ilyen esetekben az aláhúzott szövegrészek pontosan jelölendők;

e) a fogalmazvány(ok) eltéréseit a tisztázattól, a variáns szövegek egymáshoz való viszonyát, amennyiben ilyenek rendelkezésre állnak. Betűkülönbségek, értelmi vagy stiláris eltérést nem jelentő változtatások azonban természetesen nem jegyzetelendők;

f) a bizonytalan szövegolvasatokat;

g) az irat állapotára (rongáltságára, csonkaságára) vonatkozó megjegyzéseket.

A forráskritikai jegyzeteknek nem kell tartalmaznia a jegyzőkönyvek szövegében előforduló nyilvánvaló betű-(toll) hibákat, ideértve a figyelmetlenségből kettőzött szavakat, szótagokat (többnyire a szóelválasztások esetében).

B. TÁRGYI-MAGYARÁZÓ JEGYZETEK

Céljuk a szükséges tárgyi felvilágosítások közlése, a szövegutalások magyarázata, amennyiben az a jegyzőkönyvi pont szövegéből nem tűnik ki. Ha a szövegben előforduló eseményeket, viszonylato-

kat a bevezető tanulmány elemzi, a tárgyi-magyarázó jegyzetek csak utaljanak a bevezető tanulmány vonatkozó részére. Amennyiben forráshiány miatt a szükséges tájékoztatás nem adható meg, erre a negatív körülményre is utalni kell! A tárgyi-magyarázó jegyzetek dolgozzák fel a jegyzőkönyvi pontban foglalt ügghöz kapcsolódó iratokat, szakirodalmat, természetesen tömören, a szöveg megértését elősegítő mértékben.

Tekintettel arra, hogy bizonyos jegyzőkönyvi pontok önmagukban is értelmezhetők, ilyen esetekben a tárgyi-magyarázó jegyzetek készítése szükségtelen. Ellenkező esetben a szerkesztő a jegyzőkönyvi pontok forrásértékéhez igazodva rövidebb vagy bővebb jegyzeteket készíthet.

A tárgyi-magyarázó jegyzetek készítéséhez jegyzőkönyvenként 1-gyel kezdődő és folyamatosan növekvő arab sorszámokkal látandók el, továbbá a jegyzőkönyveket követően – a forráskritikai jegyzetek után – helyezendők el.

A tárgyi-magyarázó jegyzetek tartalmazzák:

a) az uralkodói tudomásulvételt abban az esetben, ha az megjegyzéssel történt. Ilyenkor a megjegyzés teljes szövege idézőjelben közlendő. A jegyzet számjele a jegyzőkönyv keltezésének végén tüntetendő fel (pl. 1895. február 21.);

b) az ügy érdemi előkészítő és követő fázisát, ha azt a forrásérték indokolja;

c) a német nyelvű szövegek magyar nyelvű tartalmi kivonatát illetve bővebb jegyzetelését szükség szerint;

d) a szövegben előforduló személyekkel kapcsolatos életrajzi, stb. tudnivalók a névmutatóba kerülnek ugyan, de amennyiben ezek az információk a jegyzőkönyvi pont tartalmának jobb megvilágítását elősegítik, a tárgyi-magyarázó jegyzetbe veendőek fel;

e) a nem közölt jegyzőkönyvi melléklet(ek)re való utalást. Az ilyen jegyzet számjelét attól függően, hogy a melléklet szervesen egy meghatározott ponthoz kapcsolódik, vagy pedig csupán a jegyzőkönyv pusztá mellékletét képezi (a jegyzőkönyvben nem tükröződően!):

- a vonatkozó jegyzőkönyvi pont sorszámanál, vagy
- a jegyzőkönyv keltezésénél adjuk meg;
g) az oda-vissza történő utalásokat (l. még és v. ö.) melyek az illető ügy más jegyzőkönyvekben való valamennyi előfordulására hívják fel a figyelmet (a köteten belül!);

h) a jegyzőkönyv illetve a jegyzőkönyvi pont esetleges nyomtatott kiadását és a vonatkozó fontosabb szakirodalmi és levéltári forrásanyagot.

A szövegben gyakran előforduló szakfogalmakát a tárgyi-magyaró jegyzeteknek nem kell tartalmazniuk, ezeket mellékletként („Szakfogalmak mutatója”) magyarázatokkal ellátva közöljük.

V. TÁBLAMELLÉKLETEK

Az egyes kötetekben egységes és speciális mellékletek kerülnek közlésre. Ezeknek a mellékleteknek kettős céljuk van:

- a forrásokban foglalt adatok szemléltető megjelenítése és
- a közlésre nem került forrásadatokról tájékoztatás.

A. TÁBLÁZATOK

a) Minden kötetnél egységesen alkalmazandó táblázatok (amennyiben a kötet jellegéből fakadóan szükségesek)

- „A ... kormány minisztertanácsi ülései” c. táblázat, amely tartalmazza a jegyzőkönyv keltét, a minisztertanácsi ülés résztvevőinek jelenlétét, az uralkodói tudomásulvételt és az iratfajta meghatározását. (l. 2. sz. függelék!)

- „A minisztertanácsi jegyzőkönyvekben előfordult, de főszövegben nem közölt jelentősebb személyek névmutatója betűrendben” (Appendix I. 3. sz. függelék!)

b) olyan egyéb táblázatok, amelyek készítését az egyes kötetekben közlésre kerülő jegyzőkönyvek sajátosságai indokolnak.

B. IRATHASONMÁSOK

A kötetek színesítésére célszerű néhány jellegzetes jegyzőkönyvrészletet hasonmásban is közölni.

C. KÉPEK

Illusztrációként egykorú fényképeket, metszeteket, stb. is kívánatos közölni (miniszterek fényképe, országgyűlés ülésrendje, egyes jegyzőkönyvi pontokhoz kapcsolható illusztrációk stb.).

D. MUTATÓK

A mutatókat a kötet szerkesztőjének egységesen kell elkészítenie. Ha a kötet részkötetekre tagolódik, a mutatók az utolsó részkötet végén kapnak helyet. Amennyiben egy kötetben több kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei kerülnek közlésre, a mutatók valamennyi kormány jegyzőkönyveihez egységesen készülnek.

A kötetekben az alábbi mutatók készítendőek el:

a) Személynévmutató (l. 4. sz. függelék!)

- A kötetben előforduló valamennyi személynevet, kivéve az appendixben foglaltakat az ábécé rendjében tartalmazza. A nevek ortográfiai variánsait, amennyiben ilyenek vannak, a név után zárójelben kell feltüntetni. A névvariánsok a betűrend megfelelő helyén is feltüntetendők utalással (l. 10. § c. pont); az életrajzi adatokat és a vonatkozó lapszámokat a ma használatos névforma után kell megadni.

- Idegen nevek esetében a családnév után a személynév elé vessző kerül (pl. Bismarck, Otto Eduard Leopold hg.).

- Azonos névalakok esetében a személynevek után eligazító megjegyzéseket kell feltüntetni (pl. min. oszt. tan., áll. titk., stb.).

- A nevek előtt vagy után álló titulusokat (br., gr., stb.) egységesen, rövidítve a nevek után írjuk.

- A nevek illetve a titulusok után zárójelben adjuk meg az illető személy születési és halálozási évszámát.

- A név alatt kell megadni tömören az illető személy legfontosabb és legjellemzőbb életrajzi adatait.

b) Földrajzi névmutató (l. 5. sz. függelék!)

- Minden előforduló hely- illetve földrajzi nevet tartalmaznia kell (helységek, országok, folyók, stb.).

- A földrajzi elnevezéseket amennyiben magyar megnevezésük is van – a magyar névnél kell mutatózni. Zárójelben azonban feltüntetendők – amennyiben előfordulnak – a magyar és idegen nyelvű névváltozatok. A variánsok természetesen bekerülnek a betűrend megfelelő helyére; a főhelyre való utalással! Itt kell megadni az illető helység egykorú és mai közigazgatási hovatartozását (megye, kerület). A ma nem Magyarországhoz tartozó helységeknel az 1913. évi helységnévtár szerinti nevet és közigazgatási beosztást, valamint a mai hivatalos nevet és az ország betűjelét is meg kell adni. A történelmi Magyarországhoz nem tartozó helyneveknél közölni kell az ország nevét, amely országhoz az illető hely akkor tartozott. Példa: Torino (Turin, O.).

- Ha az egykorú és mai elnevezés közt eltérés mutatkozik, az egykorú elnevezés kerül a főhelyre, míg a mai névnél csak utalunk rá (pl. Pilisszántó I. Szántó).

- A kötetben előforduló földrajzi nevek nem magyar nyelvű elnevezéseit zárójelben kell feltüntetni.

c) Tárgymutató (l. 6. sz. függelék!)

A jegyzőkönyvek, a tárgyi-magyarázó jegyzetek és a bevezető tanulmány meghatározható tárgyfogalmait betűrendben csoportosítva az általánostól a konkrét felé haladva – szükség esetén gyűjtő- és részfogalmak segítségével – közöljük a tárgymutatón belüli szükséges utalások figyelembevételével.

d) Szakfogalmak mutatója (l. 7. sz. függelék!)

Ez a mutató betűrendben definiálja mindazon szak fogalmakat, amelyek a jegyzőkönyvek szövegében, a bevezető tanulmányban és a jegyzetekben fordulnak elő, s melyek értelmezése a kötet használatát elősegíti.

e) Mellékletek jegyzéke

A kötetben, részkötetekben közzétett fakszimilék és egyéb képes mellékletek címének jegyzéke a lapszám feltüntetésével.

f) Rövidítések jegyzéke (l. 8. sz. függelék!)

Betűrendben tartalmazza a kötetben előforduló rövidítéseket az alábbi csoportosításban:

1. A jegyzőkönyvek irattani meghatározásának rövidítései
2. A szövegközlés rövidítései
3. Levéltári és kéziratári rövidítések
4. Nyomtatott munkák rövidítései
5. Az appendixben és a személynévmutatókban alkalmazott rövidítések

g) Tartalomjegyzék

- A bevezető tanulmányt annak egyes fejezetcímeivel kell a tartalomjegyzékbe felvenni.

- A forrásközlő résznél a tartalomjegyzékbe csak a minisztertanácsai ülések egymás után következő dátumai kerülnek.

- A tartalomjegyzék ezt követően a kötethez tartozó mellékleteket – azok elhelyezkedési rendjében – tünteti fel.

10. § TECHNIKAI JELLEGŰ UTASÍTÁSOK

a) Nyomtatott munkák idézése

A kötetben sűrűn idézett művekre rövidítve hivatkozunk. A rövidítések feloldását a rövidítések jegyzékének megfelelő része tartalmazza. Ez a felhasznált munkák könyvszeti adatait egységes betűrendben adja meg, és nem műfaji, tárgyi, nyelvi stb. csoportosításban. A jegyzetekben betűjellel rövidített munkák a betűjelrövidítések ábécé rendjében sorolandók fel, s nem a szerzők neve, vagy a mű címe szerint (pl. KN = Képviselőházi Napló).

Konkrét hivatkozásoknál a lapszám mindig megadandó.

A szerző vezetékneve után a keresztnév következik (idegen nevek esetében vesszővel elválasztva!).

A cím után pontot kell tenni, ami után a megjelenés helye és éve következik. A megjelenés helye és éve közé nem teszünk írásjelet (kivéve, ha a helység neve rövidített alakban szerepel!).

A folyóiratokban, kötetben megjelent tanulmányoknál megadjuk a folyóirat, kötet (füzet) címét, számát, évét (kötetnél a megjelenés helyét is!); szükség szerint a kötetet római számmal jelöljük. Az év és a kötetszám után pontot kell tenni.

b) *A levéltári, kéziratári források idézése*

A levéltári, kéziratári forrásokat a közgyűjtemények kialakított jelzetrendszere szerint idézzük rövidítve (pl. OL-K. 269-1883-16. t.-5689/3471/1881/; PmL PPSK vm. alisp. ált. 1271/1893).

A rövidítve idézett levéltári források jelzetfeloldását a rövidítések jegyzékének „levéltári és kéziratári rövidítések” c. része tartalmazza.

Példa: OL = Magyar Országos Levéltár; K 269 = Pénzügyminisztériumi Levéltár, Pénzügyminisztérium, általános iratok.

A levéltári jelzetekben előforduló alap- és iktatószámok után nem teszünk pontot.

Amennyiben egy alapszámon belüli iktatószámra hivatkozunk, úgy az alapszám után zárójelben kell megadni az iktatószámot. Az iktatószám után törtjellel tüntetjük fel az évszámot, ez után sem teszünk pontot.

c) *A családnevek írása*

A családnevek-írásában – hacsak azok nem a jegyzőkönyvek szövegében fordulnak elő – nem tartjuk meg a régies írásmódot, hanem a később kialakult névírási gyakorlatot vesszük alapul. Ennek megfelelően egységes személynévírási gyakorlatot kell kialakítani.

d) *A földrajzi nevek írása*

A földrajzi neveknél a magyar névalakot kell használni, amennyiben ilyen van, kivéve a jegyzőkönyvekben használt névalakokat, melyek helyesírásán nem változtatunk. A forrásszövegekben előforduló változó névalakok azonosítását a földrajzi névmutató összeállításakor kell elvégezni.

e) *A kézirat*

A kézirat oldalanként 32 sorral, soronként 60 leütéssel gépelendő.

A gépiratokon a hosszú ékezeteket nem kell jelölni, kivéve az idegen nyelvű szövegek egyéb írásjeleit.

Minden minisztertanácsi jegyzőköny új oldalra gépelendő, hogy a jegyzőkönyvekhez készülő forráskritikai és tárgyi-magyarázó jegyzeteket a jegyzőkönyvek után utólagosan be lehessen helyezni.

A gépelésnél a bekezdéseket 6 leütéssel beljebb kell kezdeni, míg a minisztertanácsi határozathozatali rész 12 leütéssel beljebb gépelendő.

1. sz. függelék

A közlésre kerülő ügyek jegyzéke¹

Az uralkodó legfelső elhatározása elé terjesztendő ügyeknél (az 1897. évi szabályzat alapján)

7. „Alapítványi helyek s ösztöndíjak létesítése, ha azok az államkincstár vagy a közalapok terhére történnek ...”
9. „A királyi adományozástól függő főpapi javadalmak és a közalapok ingatlanainak bérlete és eladása iránt kötendő jogügyletek, egyezkedések, kártalanítások, törlések s kártérítés alóli felmentések”, ha a bérleti ügylet 20 ezer Ft-ot meghalad, ideje 10 évnél tovább terjed; ha a rövidebb idejű bérlet összege az évi 5 ezer Ft-ot meghaladja; ha az eladás értéke a 20 ezer Ft-ot meghaladja; ha az egyezségeknek elegendő összeg több mint 10 ezer Ft, s ez vonatkozik a kártalanításra is. (Az 1867. évi szabályozás szerint is.)
10. Papi vagy egyházi javadalmak terhelése 10 ezer Ft-on felül, ugyanez egyházi birtokszerzéseknél. „Hasznos beruházások esetében, midőn csak a javadalmi értékek elhelyezése szenved változást, csak a 40000 frt értéket meghaladó ügyek.”
11. „Költségvetésileg fedezett állami munkálatok foganatosításának jóváhagyása, ha a költség 100000 frtot meghalad.

Ha a tervezett munkálat költségvetésileg fedezve nincsen: a legfelsőbb jóváhagyás kérendő, ha a költség 20000 frtot meghalad. Vallási vagy iskolai célokra történő építkezések közalapokból való fedezésénél a legfelsőbb jóváhagyás kérendő, ha a költség 10000 frtot meghalad.

Ha a tervezett alkotás egészében már legfelsőbbben jóvá van hagyva, az annak végrehajtásához tartozó egyes munkálatok külön legfelsőbb jóváhagyást nem igényelnek.

A fennebbi határozmányok nem vonatkoznak az államvasúti és

¹ A közlés szintjének eldöntése minden egyes konkrét ügy kapcsán egyedi elbírállási igényel. A pontszámok az 1897. évi szabályzat eredeti pontszámai. A szabályzatot közli Iványi i. m. 532-537. p.

államvasúti gépgyári, valamint a diósgyőri m. kir. vas- és acélgyári munkálatokra és beszerzésekre, melyekre nézve legfelsőben jóváhagyott külön határozmányok vannak érvényben.”

(Az 1867. évi szabályzat szerint: oly jóváhagyott építkezések, amelyek a 25 ezer Ft-ot meghaladják, illetve út-, víz-, vasútépítéseknel az 50 ezer Ft-ot.)

12. „Közgazdasági, ipari vagy közlekedési vállalatok vagy más intézmények segélyezésére vonatkozó szerződések, ha az állami hozzájárulás vagy segély általában évi 20000 frtot, 10 évnél hosszabb időre terjedő kötelezettségnél pedig évi 2000 frtot meghalad.

Amennyiben a helyi érdekű vasutaknak adandó segélyek és állami hozzájárulások már az illető vasút engedélyezése iránti legfelsőbb felhatalmazást kérő felterjesztésekben bejelentettek, ezeknek külön felterjesztésben való bejelentése nem szükséges.”

„Törvényjavaslatok, fontosabb országgyűlési előterjesztések az országgyűlésnek bemutatás előtt; továbbá törvényt pótló rendeletek tervezete, ha azokat az ősszminisztérium szándékozik kibocsátani.” (Az 1867. évi szabályozás szerint is.)

„Eddig nem létezett és törvényhozásilag vagy költségvetésileg még nem engedélyezett polgári hivatalok vagy hivatali állások rendszeresítése.” (Az 1867. évi szabályozás szerint is.)

18. „Állami vagy pénzbeli nyereményekkel egybekötött magánsorsjátékok rendezésének, továbbá a jótékony célú állami sorsjátékok jövedelme hova fordításának és az ezen jövedelemből való részesítésre vonatkozó előjegyzéseknek engedélyezése.”

„A korona és kincstári javak kezelését illető szerves intézkedések.” (Az 1867. évi szabályozás szerint is.)

„Hitbizományok alakítására és megerősítésére vagy változtatására vonatkozó javaslatok.” (Az 1867. évi szabályozás szerint is.)

24. „A görögkeleti hitfelekezetek azon ügyei, melyek az 1790:27. t. c. s későbbi királyi rendeletek által ő felségének fenntartottak.

A különböző hitfelekezetek zsinati (autonómiai) szabványainak

jóváhagyása.” (Az 1867. évi szabályozás az aláhúzott szövegrészre terjedt ki.)

„Közép- és főtanodák engedélyezése.” (Az 1867. évi szabályozás szerint is.)

„*Vasutak* és hajózási csatornák *engedélyezése*, kivéve a helyi érdekű vasutaknál a kisebb jelentőségű közúti (városi, községi stb.) és bányavasutakat, siklópályákat stb. még akkor is, ha gőzerőre rendeztetnek be, végre egyáltalában azon vasutakat és vágányokat, melyek a közforgalomnak nem szolgálnak.” (Az 1867. évi szabályozás az aláhúzott szövegrészre terjedt ki.)

27. „Helyi érdekű vasutak építéséhez gazdasági érdekeltség alapján állami anyagi hozzájárulás, ha a hozzájárulás értéke 20000 frtot meghalad.”
28. „A horvát-szlavón volt határőrvidéki beruházási alap költségvetésének, zárszámadásának és jövedelmi hovatfordításának jóváhagyása.”
„Különös fontossággal bíró eseményekről ő felségének jelentés teendő.” (Az 1867. évi szabályozás szerint is.)
1867-ben az új egyletek, ipari és hitelintézmények engedélyezését is magának tartotta fenn az uralkodó, 1897-től azonban már nem.

A minisztertanács elhatározása elé terjesztendő ügyeknél. (Az 1867. évi szabályozás szerint is.)

10. „Alapítványi helyek és ösztöndíjak alapítására vonatkozó javaslatok, ha azok az államkincstár vagy közalapok terhére történnek.”
11. „Az állam tulajdonát képező ingatlanok bérlete és eladása iránt kötetendő jogügyletek, egyezkedések, kártalanítások, törlések és kártérítés alóli felmentések végleges jóváhagyása, ha ...” (erre nézve l. az uralkodói elhatározásra kerülő ügyek 9. pontját).
12. „Az állami költségvetésben beruházásokra, közgazdasági, ipari, vasúti és hajózási vállalatok vagy más intézmények létesítésére

vagy segélyezésére felvett összegek felhasználására vonatkozó intézkedések jóváhagyása, amennyiben a tervezett intézkedés vagy az arra fordítandó összeg nagyságánál, vagy a teendő intézkedés országos, politikai vagy közgazdasági fontosságánál vagy az abból származó kötelezettségeknek számosabb évre kiható tartalmánál fogva az egész kormányt érdeklő jelentőséggel bír.”

14. „Oly, az egész kormány helyzetét vagy programját érintő nagyobb fontosságú miniszteri kijelentéseknek előzetes jóváhagyása, melyek által az illető miniszterre vagy az egész kormányra habár csak erkölcsi kötelezettség származhatik.”
15. „A rendes adminisztráció keretén túlmenő és több évre szóló terhes szerződésekhez való hozzájárulás.”
18. „Törvényjavaslatok, fontosabb országgyűlési előterjesztések s a kormány politikai helyzetére kiható fontosabb rendeletek jóváhagyása, valamint felhatalmazás nemzetközi egyezmények létesítésének kezdeményezésére.”
19. „Eddig nem létezett és törvényhozásilag vagy költségvetésileg még nem engedélyezett polgári hivatalok vagy hivatali állások rendszeresítése, a rendszeresítésre vonatkozó státútumok (utasítások, stb.), továbbá létező hivatalok megszüntetése.”
22. „Állami sorsjátékok rendezésének a jövedelmeik hova fordításának jóváhagyása.”
23. „Hitbizományok alakítása, megerősítése vagy megváltoztatása.”
24. „Vasutak és hajózási csatornák engedélyezése, kivéve a helyi érdekű vasutaknál a kisebb jelentőségű közúti (városi, községi stb.) és bányavasutakat, siklókat stb. még akkor is, ha gőzerőre rendeztetnek be, végre egyáltalában azon vasutakat és vágányokat, melyek a közforgalomnak nem szolgálnak.”
25. „A postán szállítás jogának megvonása.”
26. „Bármely ügy, mely vagy általános vagy a fennforgó körülmények között nyert fontosságánál fogva az egész kormány politikai helyzetét érintheti.”

28. „A horvát-szlavón országok autonóm jogköréhez tartozó ügyekre vonatkozó azon felterjesztések, melyek az 1868:XXX. t. c. által megállapított állami közösség vagy érdekek közössége szempontjából különösebb fontossággal bírnak, nevezetesen a horvát-szlavón országgyűlés egybehívására, berekesztésére vagy feloszlására, törvényjavaslatok előterjesztésére és szentesítésére vonatkozó felterjesztések; ...”

2. sz. függelék

A Szapáry-kormány minisztertanácsi ülései

A min. tanácsi ülésen résztvevők		1890				
neve	hivatali rangja	V. 9. Bp.	V. 17. Bp.	V. 23. Bp.	V. 30. Bp.	VI. 6. Bp.
		Az üléseken résztvevők jelenléte				
I. Ferenc József	uralk.	-	-	-	-	-
Szapáry Gyula gr.	me., büm.	+	+	+	+	+
Orczy Béla br.	kszkm.	o	-	+	+	o
Fejérváry Géza br.	hm.	o	-	-	-	-
Baross Gábor	kerm.	+	+	+	+	+
Csáky Albin gr.	vkm.	+	+	+	+	+
Wekerle Sándor	püm.	+	+	+	+	+
Szilágyi Dezső	igm.	+	+	+	+	+
Josipovich Imre	hszdm.	+	+	+	+	o
Bethlen András gr.	fm.	+	+	+	+	+
Khucn-IIéderváry Károly	hszd. bán	-	+ ¹⁶	-	-	-
Gromon Dezső	hm.áll.titk.	-	-	-	o ¹	-
Tarkovich József	áll.litk. jegyző	+	+	+	+	+
Barkassy Géza	oszt. lan. jegyző	-	-	-	-	-
Az uralkodói tudomásulvétel	módja	T	T	T	T	T
	ideje	V.20.	V. 9.	VI. 2.	VI.12.	VI.16
	helye	Lainz	Lainz	Bécs	Bp.	Bécs
Iratfajta		AK	AK	AK	AK	AK

Jelmagyarázat az 1. sz. táblázathoz:

+ = jelenlét a minisztertanácsban

+ (16. és 1.) = meghívott személyek jelenléte az adott pontoknál

- = távollét a minisztertanácstól

o = a jelenléte igazoló kézjegy hiányzik

T = az uralkodó a jegyzőkönyv tartalmát tudomásul vette

N = az uralkodó a jegyzőkönyv tartalmát nem vette tudomásul (nem fordul elő a jelen táblázatban)

M = az uralkodó a jegyzőkönyv tartalmát megjegyzéssel vette tudomásul (nem fordul elő a jelen táblázatban)

AK. = eredeti tisztázat, kézirat

3. sz. függelék

A minisztertanácsi jegyzőkönyvekben előfordult, de főszövegben nem közölt jelentős személyek névmutatója betűrendben

BELHÁZI János min. tan.
(1823-1901) 1871-től a kolozsvári
bányaigazgatóság eln., majd min.
tan. a PM-ben. Numizmatikai
gyűjteményét a körmöcbányai
pénzverőnek adományozta.
1895. I. 31/2-püm.¹
Lipót r. lov. ker. ad.
nyugdíjazás alkalmából^{2*}

CSÖRGHEŐ Gyula min. tan.
(1839-?) A VKM-ben szolgált.
1885-ben min. tan. Az 1900 évi
párizsi világkiállításon nagy
aranyérmét kapott.
1895. I. 31/6 és 11-kerm.^{*}
Áll. titk. cím és jelleg ad
továbbá fiz. pótlék eng.^{**}

1 A minisztertanácsi ülés dátuma, a vonatkozó jegyzőkönyvi pontszám és az előterjesztő miniszter megnevezése.

2 Az appendixben szereplő személynek a jegyzőkönyvi pont(ok)ban tárgyalt „ügye”.

4. sz. függelék

Személynévmutató
(példák)

Andrássy Gyula gr., ifj. (1860-1929)

Konz. politikus, szep. képvis., 1894. jún. 6-1895. jan. 14-ig kszkm.
Az Alkotmány p. vezére. 1906. ápr. 8-1910. jan. 17-ig büm. Tisza
István személyes, de nem elvi ellenfele. A horthy-korszakban a
legitimisták egyik fb alakja.

Berend Iván-Ránki György

Bezerédj Pál (1840-1918)

Közigazda, dunántúli birtokos, 1888-tól a selyemtermelés orszá-
gos fejlesztésének egyik előmozdítója stb.

5. sz. függelék

Földrajzi névmutató
(példák)

Alföld 15, 201

Bécs (Wien), A3, 15, 28, 213

Donau ld. Duna

Duna (Donau) 210, 235

Pilisszántó ld. Szántó, Pest m.

Szántó, Pest m. (Pilisszántó) 136

Tapolca, Zala m. (Veszprém m.) 76

Tiszaújlak ld. Újlak, Ugocsa m.

Újlak, Ugocsa m. (Tiszaújlak; Vilok, SZU) 156

Vácegres ld. Zsidó

Vilok, SZU ld. Újlak, Ugocsa m.

Wien, A ld. Bécs

Zágráb (Zágreb), (Zagreb, J)

Zagreb, J ld. Zágráb

Zsidó, Pest m. (Vácegres)

6. sz. függelék

Tárgymutató
(példák)

A

állami alkalmazottak

- cipőellátása 5, 8, 106
- hitelszükséglete 488
- jutalmazása 521
- bevételek 13, 86
 - ld. még adók!
- gyár létesítése 19
 - ld. gyár!

árvíz

- károsultak segélyezése 297

T

törvénycikkek

1885:III. 328

1885:VII.

- 2. § 496
- 8. § 598-602

törvényjavaslatok

- belügyi 79, 99, 166, 401
- közlése 53
- vallás- és közoktatásügyi 801, 885

7. sz. függelék

Szakkfogalmak magyarázata
(példák)

- élővíz = azt a mesterséges vízvezetést jelenti, amikor a víz
csatorna elvezetőben folyó- (tehát nem álló-) víz található
- elsőbbbségi = ha a részvénytársaság az új kibocsátású részvények-
részvény nek bizonyos előnyöket (pl. elővásárlási jogot) kény-
telen adni, akkor ezeket a részvényeket elsőbbbségi
részvényeknek nevezik
- törzs- = ha a részvénytársaság újabb részvényeket bocsát ki,
részvény akkor az eredeti részvényeit nevezik törzsrészvé-
nyeknek

8. sz. függelék

Rövidítések jegyzéke

a) A jegyzőkönyvek irattani meghatározásának rövidítései

A	= eredeti tisztázat
B	=eredeti fogalmazvány
C	= egykorú hiteles jegyzőkönyvi kivonat
D	= egykorú német nyelvű fordítás
fi	= késői másolat
G	= gépirat (ti. géppel írt)
K	= kézirat (ti. kézzel írt)
S	= sokszorosított irat (bármely módon)
AG	= eredeti tisztázat, gépirat
BK	= eredeti fogalmazvány, kézirat
stb.	

b) A szövegekzlés rövidítései

(példák)

art.	= articulus
br.	= báró
G. A.	= Gesetz-Artikel
ev.	= evangélikus
Kais. vagy kais.	= kaiserlicher
Kir. vagy kir.	= királyi
l. J.	= laufendes Jahr
löbl.	= löblich, löblicher
tc.	= törvénycikk
stb.	

c) Levéltári és kéziratári rövidítések

(példák)

alisp.	= alispáni iratok
ált.	= általános iratok
biz.	= bizalmas iratok
cs.	= család

dossz.	= dosszié
eln.	= elnöki iratok
fasc.	= fasciculus (csomó)
FL	= Budapest Főváros Levéltára
Jk	= jegyzőkönyv
k.	= kötet
kgy.	= közgyűlés
Kit.	= kéziratár
közig.	= közigazgatási iratok
Lad. vagy lad	= ladula
lt.	= levéltár
OL	= Magyar Országos Levéltár, Budapest
OSzK	= Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
p.	= pagina (lap)
PmL	= Pest megyei Levéltár, Budapest
t.	= tétel
vegy.	= vegyes iratok
Z 41	= Pesti Magyar Kereskedelmi Bank RT, Okmánytár
stb.	

d) Nyomtatott munkák rövidítései (példák)

FM. Ért.	= Földművelésügyi Értesítő
HK	= Hadtörténeti Közlemények
Hszt	= Horvát- és Szlavónországek Autonóm Törvényeinek Gyűjteménye
k.	= kötet
KN	= Képviselőházi Napló
Közl.	= Közlöny
MTT	= Magyar Törvénytár
PH	= Pesti Hírlap
RT	= Rendeleték Tára
Sándor(1954)	= Sándor Vilmos, Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867-1900. Bp. 1954.
sor.	= sorozat

Sz = Századok
TominácZ = TominácZ József, A Magyar Szent Korona
Országainak vasutai 1845-1904. Bp. 1905

stb.

e) Az appendixben és a személynévmutatóban alkalmazott rövidítések

ad. = adományozás(a)
adm. = adminisztratív
ak. = akadémia(i)
alisp. = alispán
alk. p. = alkotmány párti
áll. = állami
ar. érd. ker. = arany érdemkereszt
balk. p. = balközép párti
biz. = bizottság(i)
BM = Belügyminisztérium
br. = báró
b. t. t. = belső titkos tanácsos
büm. = belügyminiszter
c. = címzetes
Deák p. = Deák párti
díjm. = díjmentes
egy. = egyetemi
egy. ell. p. = egyesült ellenzéki párti
egyh. = egyházi
egys. p. = egységes párti
elism. = elismerés
eln. = elnök
eng. = engedélyezése
ép. mérn. = építészmérnök
érd. kér. = érdemkereszt
esp. = esperes
ev. = evangélikus

ez. érd. ker.	= ezüst érdemkereszt
fh. tag	= főrendiházi tag
fhg.	= főherceg
fik. m.	= földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter
FIK Min.	= Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium
fiz.	= fizetési
F. J. r.	= Férne József rend
fm.	= Földművelésügyi Minisztérium
fogalm.	= fogalmazó
főisp.	= főispán
földbirt.	= földbirtokos
főmém.	= főmérnök
főn.	= főnök
főpolg. m	= főpolgármester
Föv. Közm.	
Tan.	= Fővárosi Közmunkák Tanácsa
fszb.	= főszolgabíró
függ. p.	= függetlenségi párti
gazd.	= gazdasági
gör. kat.	= görögkatolikus
gör. kel.	= görögkeleti
gr.	= gróf
hg.	= herceg
hm.	= honvédelmi miniszter
MM	= Honvédelmi Minisztérium
hsz.	= horvát-szlavón
hszd.	= horvát-szlavón-dalmát
hszdm.	= horvát-szlavón-dalmát miniszter
id.	= idősebb
ideigl.	= ideiglenes
ifj.	= ifjabb

ig-	= igazgató
igm.	= igazságügyi miniszter
IM	= Igazságügyi Minisztérium
isk.	= iskola(i)
it. bíró	= ítélőtáblái bíró
izr.	= izraelita
j.	= járási
kan.	= kanonok
kép.	= képviselő
ker.	
és ip. kam.	= kereskedelmi és iparkamara
kerm.	= kereskedelemügyi miniszter
Ker Min.	= Kereskedelemügyi Minisztérium
kh. tag	= képviselőházi tag
kinev.	= kinevezése
kir.	= királyi
kisbirt.	= kisbirtokos
kit.	= kitüntetés
kkm.	= közmunka- és közlekedésügyi miniszter
KKM	= Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium
konz.	= konzervatív
kor.	= korona
korm.	= kormány
korpótl.	= korpótlék
közig.	= közigazgatás
közig. biz.	= közigazgatási bizottság
köz. ker.	= középkereszt
közs.	= község(i)
kszkm.	= király személye körüli miniszter
küm.	= külügyminiszter
KÜM	= Külügyminisztérium
lf. elism.	= legfelsőbb elismerés
lib.	= liberális

Lipót r.	= Lipót rend
lov. ker.	= lovagkereszt
l. tag	= levelező tag
magy.	= magyar
magy. nem.	
díjm. ad.	= a magyar nemesség díjmentes adományozása
Mária T. r.	= Mária Terézia rend
me.	= miniszterelnök
megáll.	= megállapítása
mélt.	= méltóság
mézn.	= mérnök
mérs. ell.	= mérsékelt ellenzék
min.	= miniszter(i)
MTA	= Magyar Tudományos Akadémia
munkap.	= munkapárti
műsz.	= műszaki
nagybirt.	= nagybirtokos
nem.	= nemesség
nemz. p.	= nemzeti párti
ny.	= nyugalmazott
nyilv.	= nyilvános
o.	= osztályú
ogy. képv.	= országgyűlési képviselő
oszt.	= osztály
orsz.	= országos
pléb.	= plébános
PM	= Pénzügyminisztérium
pol.	= politikai
pü.	= pénzügyi
püm.	= pénzügyminiszter
püsp.	= püspök
r.	= rendes
ref.	= református

rk.	= római katolikus
s.	= segéd
szép.	= szabadelvű párti
szb.	= szolgabíró
Szt.	= Szent
t.	= tisztí
tan.	= tanácsos
tanf.	= tanfelügyelő
tanint.	= tanintézet
tanker.	= tankerületi főigazgató
főig.	
tb.	= tiszteletbeli
tc.	= törvénycikk
tisztv.	= tisztviselő
titk.	= titkos
tv.	= törvény
tvj.	= törvényjavaslat
tvsz.	= törvényszék(i)
udv.	= udvari
val.	= valóságos
v. b. t. t.	= valóságos belső titkos tanácsos
végr. biz.	= végrehajtó bizottság
vez.	= vezető
vk.	= vallás- és közoktatásügyi miniszter
VKM	= Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium
vm.	= vármegye, megye

(Levéltári Szemle 1980. 3. sz. 341-160.)

Készítette a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30—34.
Felelős kiadó: Pándi Lajos egyetemi docens
Felelős vezető: Szőnyi Etelka kiadói főszerkesztő
Méret: A/5, példányszám: 300, munkaszám: 43/2000.